

6/1995

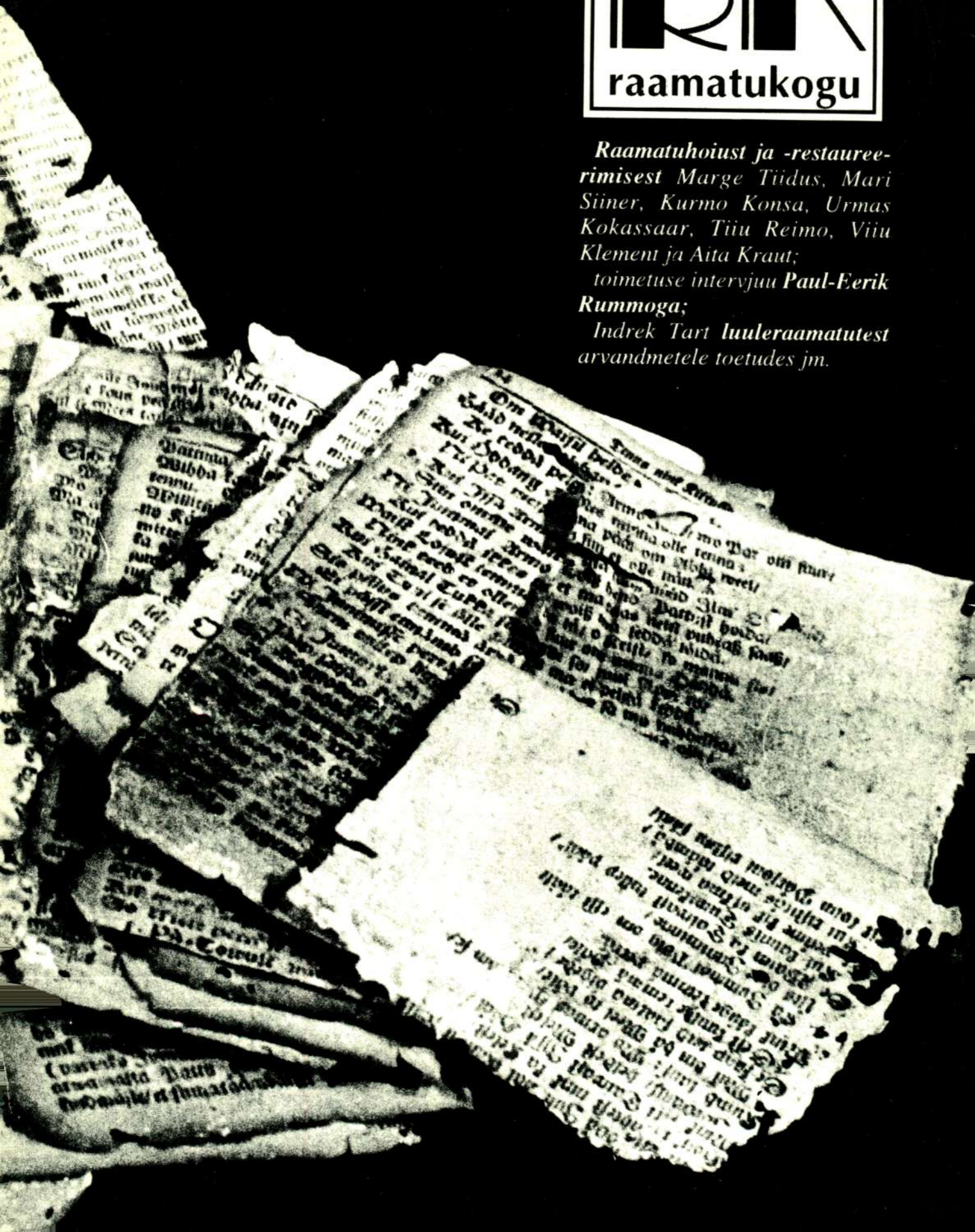
RIK

raamatukogu

Raamatuhoiust ja -restaureerimisest Marge Tiidus, Mari Siiner, Kurmo Konsa, Urmas Kokassar, Tiiu Reimo, Viuu Klement ja Aita Kraut;

toimetuse intervjuu Paul-Erik Rummoga;

Indrek Tart luuleraamatutest arvandmetele toetudes jm.

Eesti Rahvusraamatukogu
Eesti Raamatukoguhoidjate
Ühing

6/1995

Toimetuse kolleegium: A. Nuut,
R. Olevsoo, E. Rannap, K. Tammaru,
U. Tõnnov, T. Valm, A. Valmas

Tegevtoimetaja/Editor	Ene Riet
Toimetaja	Maire Liivamets
Keeletoimetaja	Tiina Vilberg
Tehniline toimetaja	Mirjam Jürna
Kaanefoto:	Teet Malsroos

Address/Address:
EE 0100 Tallinn
Tõnismägi 2
Eesti Rahvusraamatukogu
"Raamatukogu" toimetus
tel. 6 307 128
faks 372+6/311410
e-post: enerk@venus.nlib.ee

AS TRÜKIEKSPERT VILJANDI, '95 T 1122

Juba mõnda aega kõneldakse sajandi lõpust ja uue, võimsama sajandi saabumisest, aga õnneks kestab veel meie aastatuhat. Ükskõik kui murerohke, vaevane või vihkamisväärne see sajand ka poleks, kuulub ta ometi meile ja on just seetõttu parim. Nagu eelnev ja järgminegi aasta. Ja kuigi maailm ja meie Eestigi pole nii tolerantne ning armastust vääriv kui ihkaksime, pole ta ka nii halb, et temast loobuksime. Võibolla on olnud stabiilsemaid perioode, ka raamatukogunduses, aga tuleb tunnistada, et on ikka kena küll, kui võib oma arvamusi ja mõtteid vabalt vahetada ja avaldada. Tohib öelda riigimeeste ja üksikute kohta mida iganes soovid, kahelda oma riigi väärtuseski, ja meiega ei juhtu midagi väliselt. Ent seesmiselt?

On selge, et nii palju, kui on inimesi, on erinevaid seisukohti. Lisaks veel individuaalsed omadused, võimed, oskused ja tehatumissoov. Ses mõttes pole raamatukoguhoidjad erandid. Meis on headus ning õiglusmeel, aga pesitseb ka kibestumistuluke ja vihasäde. Unustame vaid, et kõrvalseisjal on täpselt samad inimlikud omadused. Sallivus, selle aasta moesõna või koguni märksõna, sõltub kahtlemata haritusest, temperamendist, kasvatuses, ego väärtustamisest, aga talle leiab vahest mõne vastuargumendigi. Mida maksaks, või õigemini, mida andis ajakirjandus, kus ei saanud täit arvamust välja öelda? Sallivusel oli siis rohkesti sünonüüme - mäletate, näiteks mahasurutus - kõik see oli ju samuti meie sajandil.

On sümpaatne lugeda rahulikke ja asjalikke kirjutisi, aga ka probleemitekitajad ja sädemepillajad on põnevad. Nendeta kiratseks ajakirjandus. Alati võib ju tasa ja targu ringi vaadata ning kaaslaste vastakarvamusi või ebameeldivaid sõnumeid läbi arutada. Ma usun, et ka uuel aastal. Elu läheb siiski päris hästi: "RK" ilmub järgmisel aastal (loodame!), raamatukogud leiavad uued ruumid või remondivad vanu, trükitakse raamatuid, sealhulgas üha hoogsamalt väärtkirjandustki. Ja päev läheb jälle valgemaks. Keegi ei kahtle, et rahvaraamatukogudel on energiat ja tahet - seda kinnitavad "RK" artiklid. Teadusraamatukogud on kogunud jõudsasti raamatu- kui vaimuvara ja küllap vajatakse raamatukoguhoidjat siin maal edaspidigi. Jääb vaid soovida - head uut aastat!

Maire Liivamets

Avaveerg	Marge Tiidus	4
----------	--------------	---

HOIA RAAMATUT

Miks on meil vaja teada raamatukogude ja arhiivide fondide seisundit?	Mari Siiner, Kurmo Konsa	5
Vana raamat ja lugeja: kas ja kuidas kaitsta raamatut lugeja eest	Tiiu Reimo	7
Kas restauraatori kutsetöö on ohtlik?	Urmas Kokassaar, Kurmo Konsa	12
Raamaturestauraatorite koolitamisest Tallinna Pedagoogikaulikoolis Seminar "Konserveerimisprobleemid 1995"	Mare Lott	16
11.-12. okt. 1995. a. Tartu Ülikooli Raamatukogus	Viiu Klement	17
Raamatukogupäevade konverents "Raamatuhoold ja ennistamine"	Aita Kraut	20

TEADUSRAAMATUKOGU

60 aastat Eesti Rahvusraamatukogu arhiivkogu	Helle Remmelt	22
Raamatukogu tegevuse tulemuslikkuse uuring		
Tartu Ülikooli Raamatukogus	Kärt Miil	24
Teadusraamatukogude juhtimise seminar	Varje Kuut	26

JUTUTUBA

Kui midagi on inimühiskonnas iseregulatiivset, siis on see just kultuur: vestlus Paul-Eerik Rummoga	Maire Liivamets	28
---	-----------------	----

HABENT SUA FATA LIBELLI

Kas luulet on Eestis trükitud vähe või palju?	Indrek Tart	29
Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu raamatuid: "Ma-rahwa kassuline Kalender" alustas 150 aasta eest	Mihkel Volt	33

JURISTIVEERG

Tööõigus praktikas	Heli Naeris	34
--------------------	-------------	----

SÕNUMID

ERÜ – kuidas edasi?	Ene Riet	35
---------------------	----------	----

KOMMENTAAR

Juriidilisest hämmamisest ja Rahvusraamatukogu seadusest	Ando Leps	39
Veel Rahvusraamatukogu seadusest	Evi Rannap	39

MÄLESTAME

Felix Kauba		40
-------------	--	----

* * *

Viljandi Kultuurikolledži 1995. a. kevadel lõpetanute diplomitööd		40
---	--	----

PE3IOME

41

SUMMARY

42

Raamatukogu tuumiku moodustavad kogud. Kas me üldse teame, kuidas on lood meie kogude tervisega?

Siiani on arvatud, et kui vana trükis restaureeritakse, siis on asi jälle korras. Kuid kõik ei ole tegelikkuses nii lihtne. Restaureerimisega saame päästa vaid kaduvväikese osa meie kirjalikust kultuuripärandist.

Miks selgub alles nüüd, et eesti trükis on hävimisohus? Miks me ei teadnud seda varem?

Uuringuid raamatute olukorra kohta kogudes viiakse läbi alates 1993. aastast. Esimesed tulemused on saadud RRI ja TÜ Raamatukogu kohta. Kahjuks ei ole meie trükiste olukord nii hea, kui arvasime. Meie raamatud põevad sama haigust, mis kogu maailma raamatukogude trükised - paberi happelisust.

Restauraatorid püüavad selgitada raamatukogutöötajatele, et ka uus ja terve raamat võib olla tegelikult väga haige. Raamat võib põdeda parandamatut haigust.

Miks?

Kõige halvemas olukorras on käesoleva sajandi raamat, kuigi esmapilgul tundub ta täiesti terve ja korras. Kaasaegne raamat on valmistatud kiiresti ja odavalt. Trükisele esitatakse ühekordse kasutamise nõue - loed korra, siis on ta lagunenu ja

visatakse ära. Restauraatori pilguga mõõtes on tänapäeva raamatu paberi seisund katastroofiline.

Meil puudub raamatukogule mõeldud raamat, mis taluks pidevat kasutamist ning säiliks ikkagi tulevastele põlvkondadele. Kodus riulil seisev raamat ja raamatukogu raamat peaksid olema valmistatud erinevalt. Raamatukogu raamatu õnnetuseks on kaasaegne pehme köide, mis laguneb mõnikord juba esimese lugeja käes.

Kas me jaksame osta igale lugejale uue raamatu?

Meie paberile trükitud kultuuripärand hävib seega kiiresti, sest raamatute trükkimiseks kasutatakse odavat ning halva kvaliteediga paberit. Haiguse nimi, mis neid hävitab, kordan veel, on paberi happelisus. Et paberi kvaliteet on halb, võib väita, et miljonid eesti trükised on hukumise äärel.

Raamaturestauraatoreid on Eestis kolmekümne ringis, ravimist ootavad aga miljonid trükised. See tähendab, et restaureerimisega suudame päästa väga väikese osa.

Praegustes tingimustes ei ole meie restauraatorid paraku võimelised ravima sellisel paberil raamatuid. Paberi neutraliseerimine on ääretult kulukas ning tehniliselt väga keerukas protsess. Selleks kuluks kümneid miljoneid kroone. Meie jaoks on see praegu uus murettegev probleem, mida raamatukogud ei suuda lahendada ainult oma jõududega.

Maailm on aga sellest probleemist teadlik juba aastakümneid. Nn. digitaalsed raamatukogud ei tekkinud ju uhkuse või moe pärast. See on üks võimalus säilitada nii raamatut kui levitada informatsiooni.

Väga vähestes maailma raamatukogudes loetakse trükitud ajalehti, nende asemel on kasutusel mikrofilmid. Kuna ajalehti ilmub kõige rohkem, on need tavaliselt trükitud kõige viletsamale paberile. Et mitte kulutada tohutuid summasid ajalehete säilitamisele, ongi kasutusel mikrofilmid. Nii on tagatud informatsiooni kättesaadavus, sõltumata originaali käekäigust.

Meie raamatukogudes on osa ajalehtedest juba peaaegu hävinud. Mikrofilmida suudame väga väikest kogust, ülejäänud informatsioon on määratud siis hävima?

Raamatukogude kogud, mis kuuluvad säilitamisele, peaksid olema erilise tähelepanu all. Paljud materjalid asuvad karpides ja mappides. Vaesuse tõttu kasutame odavaid ja mingiks muuks otstarbeks loodud materjale. Nii võib kaitsev karp muutuda hoopis säilikule kahjulikuks. Tulemuseks on, et kulutame hiljem hoopis suuremaid summasid restaureerimisele. Järelikult on väga oluline, et kasutatakse ainult neid materjale, mis ei kahjusta trükist, vaid hoopis aitavad tal edasi elada.

Raamatute säilitamisele peaks mõtlema juba teda valmistades. Loomulikult on kulukas trükkida osa tiraažist spetsiaalsele paberile, mille eluiga on väga pikk, ning arvestada, et raamatukogu raamat vajab korralikku õmmeldud köidet, mis on õmale paberile paremaks kaitseks.

Raamatukogud peavad aga omalt poolt tagama raamatutele head hoiutingimused. **Ainult koostöös mitmete organisatsioonidega suudame me säilitada oma raamatut.** Selline koostöö on ka kõige odavam ning tõhusam. Õigesti ning heast materjalist valmistatud trükised ei vaja hiljem enam nii suuri kulutusi.

Kui oleme tõesti huvitatud, et eesti raamat säiliks praeguste lugejate ja tuleviku tarvis, siis on viimane aeg mõelda, mida teha. Iga aastaga suureneb nende trükiste arv, mida me ei suuda enam päästa. Kes peaks hoolitsema meie kultuuri eest, kui me seda ise ei tee!

(Marge Sild)

RRI restaureerimisosakonna juhataja

MIKS ON MEIL VAJA TEADA RAAMATUKOGUDE JA ARHIIVIDE FONDIDE SEISUNDIT?

MARI SIINER KURMO KONSA

Eesti Rahvusraamatukogu Tartu Ülikooli Raamatukogu

Viimastel aastakümnetel on raamatukogude ja arhiivide fondide kaitsmise ja säilitamisega seotud probleemid muutunud eriti aktuaalseks. Kuna käesoleval sajandil toodetud paberi ja raamatuköite kvaliteet on halvenenud, on enamik maailma raamatukogudest ja arhiividest kriitilises seisundis - hävimisohus olevate trükiste koguarv ületab sageli mitme suurusjärgu võrra nende trükiste arvu, mida suudetakse korrastada.

Pabermaterjali halva säilivuse on tinginud eelkõige tema valmistamise tehnoloogia muutumine. Paberitoodangu suurendamise eesmärgil võeti aastatel 1850-1860 paberi tööstuslikul tootmisel kasutusele puidutselluloos, mis sai peagi domineerivaks toormaterjaliks. Sellest valmistatud paber sisaldab olenevalt valmistamise tehnoloogiast 15-30 % ligniini (varem, kaltsust toodetud paber on peaaegu ligniivaba). Ligniin on keskkonnatundlik. Ebasoodsates tingimustes ta laguneb, mille tulemusena tekivad orgaanilised happed. Need kiirendavad paberi vananemist. Paberi happelisuse suurenemise põhjustab tselluloosi hüdrolyüs. Tselluloosi molekulide ahelad katkevad, polümeerisatsiooniate väheneb, paber kolletub ja muutub hapraks. Paberi vananemise olulisteks näitajateks on paberi happelisus ja mehaanilised omadused.

Kvaliteetsetel pikaealistel paberitel on happelisuse näitaja $pH \geq 6,5$. Happelisust $pH = 6,0 - 7,0$ peetakse paberi normaalseks happelisuseks. Kui paberi happelisus on $pH = 5,0 - 6,0$, siis nimetatakse seda paberit keskmise happelisusega paberiks. Selline paber säilib tunduvalt halvemini. Happelisuse näitaja $pH = 4,0 - 5,0$ viitab, et paber on väga happeline. Selline paber nõuab paberi restaureerijatelt juba erihooldust - neutraliseerimist.

Füüsikalised ja keemilised uuringud on näidanud, et kui paberi happelisuse näitaja on $pH < 4,0$, sisaldab 1 kg paberit 7000 mg liigseid happeid. Selline paber hävib ilma erihoolduseta 10-20 aastaga.

Lisaks kõrgele ligniinisaldusele vähendab paberi säilivust ka alates 1826. aastast rakendatav paberi liimistamine kampiliga (varem liimistati paber želatiini ning teiste taimsete ja loomsete liimainetega) ja paberitööstuses kasutatavad paberimassi valgendamise tehnoloogiad. Sageli on juba uus paber, millele raamat trükitakse, keskmise happelisusega $pH = 5,0 - 6,0$. Näiteks määrati Eesti Rahvusraamatukogus 1988.-1994. aastal ilmunud raamatute paberi keskmiseks happelisuseks $pH = 5,5$ (raamatute happelisus kõikus 4,9 ja 6,3 vahel).

Paberi vananemisaste sõltub ka kogude hoiu- ja hooldamistingimustest. On selge, et halval paberil olevad kultuurimälestised võivad ebasoodsates hoiutingimustes (õhu niiskus üle 60 %, temperatuur üle 25° C, bioloogilised kahjurid, saastatud keskkond) hävida tunduvalt kiiremini. See tõdemus tingis paberitööstuses uue tehnoloogia väljatöötamise. Paberiturule on ilmunud uus, neutraalne paber, mille $pH > 7,0$. Seda toodetakse juba kümnekond aastat. Põhiliselt on takistanud selle kasutamist Eesti arhiivides ja raamatukogudes paberi kõrge hind.

Tulebki tõdeda, et kõrvuti raamatukogude ja arhiivide põhiülesandega - kogude arendamise, laiendamise ja inimestele vahendamise - on nendel institutsioonidel veel teine, sugugi mitte vähem tähtis ülesanne. See on kohustus oma kogusid kaitsta ja säilitada. Seda täita saab ainult siis, kui teatakse nende seisundit.

Kogude seisundi süstemaatiline analüüs ongi võtmeks pabermaterjalidel säilitatavate kultuuriväärtuste säilitamise ja hoidmisega seotud probleemide tõstatamisel ja lahendamisel.

Kogude seisundit hakati uurima Euroopas, USAs ja Kanadas juba seitsmekümnendatel aastatel. Tänapäeval rajaneb pabermaterjalidel olevate kultuuriväärtuste säilitus- ja hoolduspoliitika kõigis maailma suuremates raamatukogudes ja arhiivides fondide seisundi analüüsil. Selgunud on, et USA raamatukogudes on 20-40 %, Stanfordin Ülikooli Raamatukogus 26 % ja Uppsala Ülikooli Raamatukogus 22 % trükistest hävimisohus (kasutamiskõlbmatud). Saksa maal on kogusid uuritud juba kuuekümnes raamatukogus ja leitud, et 12 % trükistest on hävimisohus, kokku 18 miljonit trükist, ning kiiret desinfitseerimist ja neutraliseerimist vajavad 22 miljonit trükist.

Milline on ülaltoodu taustal trükiste seisund Eesti suuremates raamatukogudes ja arhiivides?

Kahjuks peab vastama, et ei tea. Kuna Eesti raamatukogudes ja arhiivides süstemaatilisi uuringuid ei ole läbi viidud, puudub Eestis ka ühtne, põhjendatud trükiste säilitus- ja hoolduspoliitika.

Esimesena Eestis viisid kogude seisundi uuringud 1993. aastal läbi RR ja TÜ Raamatukogu. Pilootuuringute tulemuste alusel luuakse kogude seisundi andmepanka. Paralleelselt sellega testitakse hoidlate kliimat ja analüüsitakse saadud statistikaandmeid.

Oleme täiendanud uurimismetoodikat. Kui rahvusvaheliselt hinnatakse kogude seisundit põhiliselt trükiste

HOIA RAAMATUT

füüsilise kuluvuse järgi, siis meie arvestame ka materjalide (paber, nahk, pärgament) füüsikalise-keemilise vananemise sõltuvuses hoiutingimustest. Uuringuid on nii küll keerulisem läbi viia, kuid andmebaas saab täiuslikum ja kogude seisund täpsemalt määratud. Igal uuritava objektil (trükis, käsikirja, kaart jm.) leitakse 12 tehnilist parameetrit (paberi füüsiline säilivus, paberi happelisus, köiteploki ja köite füüsiline säilivus, köitenaha happelisus, hallituskahjustuste esinemine, hoiustusviis). Lisaks kogude üldseisundile määratakse ka domineerivad kahjustuste liigid kogudes.

Metoodika lõplik valik sõltub uuritava kogu suuruselt ja seal paiknevate trükiste iseloomust ja kultuuriväärtusest.

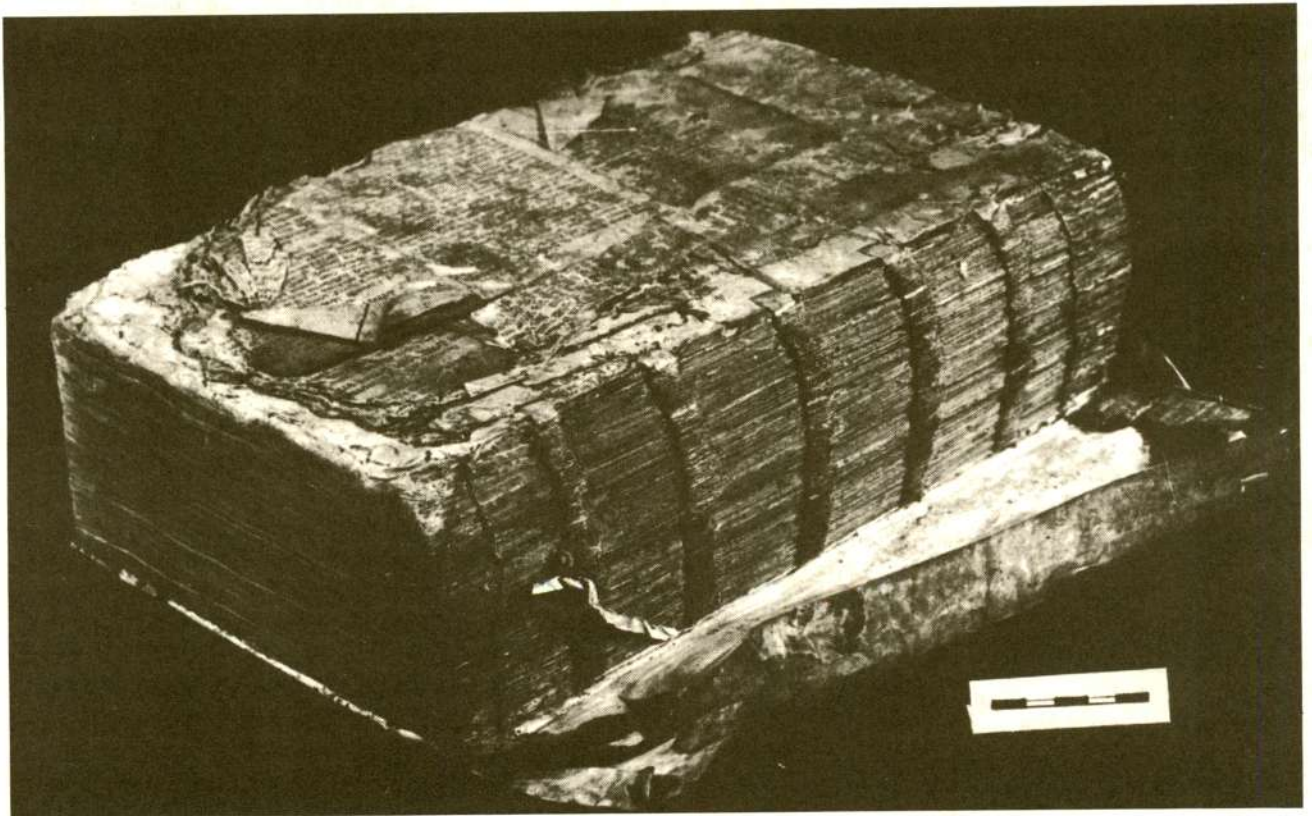
Esialgsete tulemuste põhjal on meil põhjust tõsiselt muret tunda. TÜ Raamatukogus ja RRis vajab kohest konserveerimist-restaureerimist ligikaudu

10 % trükistest. Kõige rohkem on füüsiliselt kahjustatud trükiseid vanemate eesti- ja võõrkeelsete raamatute hulgas. RRI haruldaste raamatute kogus on 17 %-l trükistest väga kahjustatud köide (sh. nahkköide). TÜ Raamatukogu vanemate võõrkeelsete raamatute kogu (ilm. enne 1917. aastat) on kõige enam kahjustatud - 8,4 % trükistest, ja vanemast eestikeelsest kirjandusest moodustavad tugevalt kahjustatud raamatud ligikaudu 2 %. Kõige rohkem on füüsiliselt kahjustatud paberiga trükiseid - 11 % kogust - TÜ Raamatukogus ajavahemikus 1820-1950 ilmunud raamatute hulgas. Teine sama tähtis probleem on raamatute paberi happelisus. Veneemaal aastail 1940-1991 trükitud raamatute põhiline kahjustusliik RRI kogudes on paberi tugev happelisus. Nendes kogudes on paberi keskmine happelisus pH=4,8. Sellised trükised moodustavad rohkem kui 50 % kogu suuruselt. Hallituskahjustustega trükiste paljusus eesti- ja võõrkeelse kir-

janduse kogudes (7,4 % RRis ja 6 % TÜ Raamatukogus) viitab aga otseselt Eestis säilitatavate raamatute üldpoliitilisele taustale, kus pikkade aastate jooksul tuli keelatud raamatuid säilitada ebasobivates tingimustes.

Arvestades kahjustatud materjalide osa pidevat suurenemist ning raamatute üha intensiivistuvat kasutamist, omandab kogude pikaajalise säilitamise planeerimine järjest suuremat tähtsust, seda eriti raha vähesuse tõttu. Kogude säilitamise poliitika väljatöötamine ei ole aga raamatukogude ja arhiivide traditsiooniline töö ning pole sageli nende teha. Probleemid tuleb avalikustada vastavatele ametiasutustele, teadvustada kõigile raamatukogu- ja arhiivitöötajatele.

Toetudes rahvusvahelistele kogemustele, peaks ka Eesti raamatukogude ja arhiivide fondide seisundi analüüs kujunema tulevikus nende töö täiustamise aluseks.

VANA RAAMAT JA LUGEJA: KAS JA KUIDAS KAITSTA RAAMATUT LUGEJA EEST

TIIU REIMO

TARi baltikaosakonna juhataja

Teema "vanaraamat ja lugeja" hõlmab mitut küsimuste valdkonda, öieti peaaegu kõike, mida me vanaraamatuga teeme - olgu kogude komplekteerimine, töötlemine, teaduslik kirjeldamine, raamatulooline uurimine, hoidmine või restaureerimine, ja seotud tema kasutusväärtuse suurendamisega.

Viimastel aastatel on huvi suurenemine vanaraamatuga seotud probleemide vastu täheldatav kogu maailmas. Suuresti on seda põhjustanud uued tehnoloogilised ja elektroonilised võimalused, mis on raamatukogudes rakendust leidnud peamiselt kaasaege kirjanduse puhul ning end igati õigustanud, tagades informatsiooni kiire ja laialdase levi lugejani. Uue tehnoloogia kasutuselevõtt seni klassikalise raamatukogu funktsioonides vanatrükise kogudes ongi tõstnud need kogud tähelepanu keskpunkti. Nii Euroopas kui Ameerikas on korraldatud rahvusvahelisi sümposiume ja konverentse, Euroopa Teadusraamatukogude Konsortsium (CERL) on võtnud eesmärgi luua üleeuroopaline vanatrükiste andmebaas (*Handpress Book Database*), mis hõlmaks trükiseid trükikunsti algusaegadest kuni aastani 1830. Käivitunud on rahvusvahelised projektid, mis seotud vanatrükiste kogudega ja millest osavõtu kogemused meiegi raamatukogudel olemas. Järgmine suur töö - Osna-brücki Ülikooli algatatud ning Volkswagen-Fondi finantseeritav projekt "16.-18. sajandi saksa juhutrükiste registreerimine, kirjeldamine ja mik-

rofilmimine" - on tulemas. Võrreldes meie probleeme rahvusvaheliselt tõstatatutega, näeme palju ühtelangevusi. Probleemid on samad, tase, millelt üht või teist küsimust käsitleme, aga erinev. See annab meile ühtlasi võimaluse jälgida teiste saavutusi ning neist õppust võtta. /1/

Enne kui asuda vanaraamatu ja lugejaga seotud probleemide juurde, tuleb selgitada, mida mõistetakse vana raamatu all. Kellel on tegemist kaasaege raamatuga, on ka 20. sajandi I poole raamat vana raamat. Vanatrükise kogudega raamatukogudele ei ole aga ka 19. või 18. sajandi raamat väga vana. Maailmas on vanaraamatu (*altes Buch, old book*) piiriks praegu võetud 18. ja 19. sajandi vahetus, mis eristab käsipressil trükitud raamatud tööstuslikult toodetud, so. kiirpressil trükitud raamatust. /2/ Aastat 1830 aktsepteerib koostatava andmebaasi *Handpress Book Database* jaoks piirina ka Euroopa Teadusraamatukogude Konsortsium. Loomulikult toob kohtadel nimetatud piiri korrigeringuid iga maa trükiste harulduse piir. Eesti raamatuteaduses on eestikeelse raamatu harulduse ajaliseks piiriks 1860, vene raamatu harulduse piiriks aasta 1825, muude osas aasta 1800. Viimase 25 aasta jooksul on muutunud eeskätt võõrkeelse raamatu harulduse piir: 70ndatel aastatel aktsepteeriti NLis kehtinud ajapiir - harulduse üldine ajapiir aasta 1700, vene raamat kuni 1800. Ainus raamatu harulduse teoreetiline käsitlus on Eestis aga senini Voldemar

Milleri 1968. aastal ilmunud artikkel "Rariteetsusest ja selle territoriaalsusest" /3/. "Haruldaseks raamatuks" määratletakse tänapäeval enamasti eraldi osakondade, st. haruldaste raamatute või haruldaste raamatute ja käsikirjade osakondade kogudesse eraldatud trükis, mille kasutamisele on seotud teatud piirangud, mis ei ole seotud üksnes trükise sisulise väärtuse või ajalise harulduse piiriga, vaid lähtuvad ka raamatust kui "ajaloolisest raamatuvarest" või vana raamatu kogudest kui "inimkonna varakambri". Eestis on vastavad osakonnad rajatud Tartu Ülikooli Raamatukogus, Teaduste Akadeemia Raamatukogus ning Rahvusraamatukogus. Väärtuslikud vanatrükise ja käsikirjade kogud on lisaks nimetatutele Eesti Ajalooarhiivis, Tallinna Linnaarhiivis ja Eesti Ajaloomuuseumis.

Eraldi tuleb nimetada veel Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu, mis on eesti rahvustrükise varamu ning sisaldab lisaks rikkaliku baltikirjanduse kogu, kuid kus, nagu arhiivides ja ajaloomuuseumis, pole olnud vajadust luua raamatuharulduste jaoks eraldi osakonda. Kõik nimetatud kogud on erineva suuruse ja ülesehitusega, sisaldavad väga erinevaid kolleksioone (näit. foto-, graafika-, kaardikogud jm.) ning vastavalt sellele on ka nende lugeja, uurija erineva motivatsiooni ning ettevalmistusega.

Eesti lugejal on teabe hankimine vana raamatu kohta küllalt keeruline. Raamatukogud on koostanud vana

1. Probleemidest ülevaate saamiseks võiks meie huvilistele soovitada järgmisi neile kättesaadavaid käsitlusi: Rare Books and Manuscript Libraries in the Twenty-First Century: An International Symposium // Harvard Library Bulletin. New Series. Summer 1993. Vol. 4. N. 1-2; Altes Buch - neue Medien: der österreichische Bibliothekartag 1992 // Biblos-Schriften. Wien, 1993. N. 159.

2. Neuhauser, Walter. Das alte Buch im Zeitalter der neuen Medien // Der österreichische Bibliothekartag 1992: Alte Buch und Neue Medien. Biblos-Schriften. - Wien, 1993. - Bd. 159. - S. 102.

3. Avaldatud artiklikogumikus "Nõukogude Eesti raamatukogundus" III. - Tallinn, 1968. - Lk. 213-224. Pealkirja all "Raamatu haruldusest" ilmunud V. Milleri artiklikogumikus "Minevikust tulevikku" - Tallinn, 1972. - Lk. 158-170.

raamatu kogusid tutvustavaid buklette ja voldikuid, mida on enamasti võimalik hankida kohapeal. Ajakirjanduses on ilmunud üksikuid ülevaateartikleid /4/, kogusid avavad mitmed raamatuloolised uurimused, bibliograafiad, näituste- ja trükikataloogid. Kõige ulatuslikumalt on oma kogusid tutvustanud TÜ Raamatukogu, kes annab välja "Tartu Ülikooli Toimetiste" eraldi seeriat "Raamatukogu töid" ning käsikirjade publikatsioonide sarja "Publicationes Universitatis Litterarum Tartuensium". Vanaraamatut on tutvustatud ka välislugejale. Esimene kaasaegne teatmeteos, mis sisaldas teavet eesti vanaraamatu kohta arhiivinduslikust aspektist - "Manuscript Repositories in the USSR: Estonia, Latvia, Lithuania and Belorussia", ilmus 1981. aastal, koostajaks USA ajaloolane ja arhivaar Patricia Grimsted Kennedy. Põhjalikud ülevaated vanaraamatu kollektsioonidest on Eesti raamatukogud esitanud Saksamaal koostatava käsiraamatu "Handbuch der historischen Buchbestände. Bibliotheken des nicht-deutschen Sprachraumes" tarvis, mis seni veel ilmunuta.

Kõik eelöeldu teenib üht eesmärki - tuua lugeja vanaraamatu juurde. Siit sugeneb ka vanaraamatu kogude põhiprobleem: kogud peavad olema kasutatavad - ja samas säilima järeltulevatele põlvetele kui osa materiaalsest kultuuriloost.

Vanaraamatu puhul saab rääkida kahest erinevast kasutusaspektist: üks on lugeja-, uurijapoolne aspekt, teine raamatukogupoolne aspekt - üldhariv, museaalne, raamatukultuuri propageeriv aspekt - vanaraamatu näitused, näitlikustatud so. trükistega illustreeritavad loengud ja ekskursioonide vastuvõtmine, kokkuvõetult kogude tutvustamine laiale üldsusele.

Kuidas raamatut kaitsta, sõltub eeskätt lugejast. Kuna Eesti vana-

raamatu kogud on erinevad, võib nende kasutajad jagada kaheks: algajad lugejad ja uurijad. Esimeste alla liigitaksin kõik need, kelle huviks on eeskätt raamatus sisalduv tekst, kellel on väga vähesed teadmised vanaraamatust ning puuduvad oskused näha seoseid teksti ning trükise kui materiaalse kultuuri kandja vahel. See on lugejakategooria, keda peab õpetama raamatut hindama ja väärtustama, kellele selgitama, millisesse maailma ta on sattunud ning millised on selle käitumisreeglid. Piltlikult öeldes on see lugeja, kelle jaoks kirjutame lugemissaali kasutusreeglitesse read "trükiste peal märkmete tegemine on keelatud" või "lugedes tuleb trükis hoida laua peal". Raamatukogutöötajale tähendab selline lugeja töökohustuste suurenemist teatud elementaarsete nõuete selgitamise ning lugeja pideva jälgimise ja abistamise võrra. Uurija kui lugeja puhul on situatsioon teine. Uurija vajab raamatukogutöötaja abi, et võimalikult täielikult leida teda huvitavat materjali, olgu siis ühest raamatukogust või teabena trükiste leiduvuse kohta teistes raamatukogudes.

Üldjuhul on vanaraamatut võimalik raamatukogus kasutada vaid kohapeal. TÜ Raamatukogus on kojulaenutatava kirjanduse ajaline piir alates 1945. aastast, Rahvusraamatukogust ning Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogust koju ei laenutata. Ainsana laenutab raamatuid koju TA Raamatukogu, ka Eesti vanemat kirjandust, kui säilitatavad 3 eksemplari on olemas baltikaosakonna kogudes.

Lugejateeninduse muudab komplitseerituks eeskätt vanaraamatu füüsiline seisund. Mõnigi kord ei ole originaaltrükist võimalik kasutada. On ju vanaraamatu kogud jõudnud meieni läbi sajandite ning üle elanud väga mitmesuguseid aegu, ka sõdu, tulekahjusid, uputusi jmt. Enamasti saab lugeja kasutamiseks originaali: muid

võimalusi on senini väga vähe. Vanatrükise nagu ka Eesti trükise faksimileväljaandeid on vähe ja nende muretsemine küllalt kallis. Mustvalged valgus- ja fotokoopiad asendavad teksti suurepäraselt, kuid neidki pole piisavalt. Seni on raamatukogud koopiaid hankinud eeskätt nendest trükistest, mis endal puuduvad. Näiteks TÜ Raamatukogu kogub koopiadena Tartu 17. sajandi trükiseid, TA Raamatukogu Tallinna 17. ja 18. sajandi trükiseid ning eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia koostamisel välja selgitatud Eesti trükiseid. Koopiate valmistamine oma fondide materjalidest on jäänud tahaplaanile. Seda tasuks siiski teha, eeskätt nendest restaureeritud trükistest, mida lugejad kasutavad eeldatavasti palju. Siiani on Eesti raamatukogudest mööda läinud ka teisese infokandja buum - so. mikrofilmide ja -fiššide kasutamine vahendusdokumendina. Lähinaabritest võib näitena tuua Helsingi Ülikooli Raamatukogu, kus soomekeelsed vanatrükised on laiale lugejaskonnale kättesaadavad mikrofiššidel ja ajalehed mikrofilmidel. Eesti vanemaid ajalehti mikrofilmiti aastakümneid tagasi Arhiivraamatukogus, kuid need on kasutusel rohkem säilitus-eksemplarina ning nii Arhiivraamatukogus kui ka teistes raamatukogudes antakse lugejale endiselt originaale. Esimese suure projektina on praegu käimas Eesti Rahvusraamatukogu ja Helsingi Ülikooli Raamatukogu ühistöö - 1918-1940 ilmunud Eesti ajalehtede mikrofilmimine, milles Eesti poolt osalevad veel TA ja TÜ Raamatukogud ja abiks on olnud ka Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu. Kõik projektis osalevad raamatukogud saavad ajalehtedest ühe filmikomplekti. Mikrofilm tehakse kõige täielikumast ajalehe aastakäigu komplektist. Ometi on tunda, et lugejad võõristavad mikrofilme. Tõsi, mikrofilmilugemise aparatuurid olid kuni viimase ajani tööks küllalt ebamugavad. Praegu kasutatavad on tunduvalt

4. Vt. Mihkel Volt. Eesti Teaduste Akadeemia F. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu // Raamatukogu. 1993, nr. 3, lk. 5-6; Larissa Petina. Raamatuharulduste kogu // Raamatukogu. 1988. Dets., lk. 15-19; Lea Kõiv. Tallinna Linnaarhiivist ja selle raamatutest // Raamatukogu. 1994, nr. 3, lk. 7-9.

lugejasõbralikumad, ometi võivad kõik raamatukogutöötajad tuua näiteid sellest, et lugeja nuriseb, kui talle pakutakse mikrofilm, mõnikord aga isegi loobub ja lahkub raamatukogust. Muidugi võime end lohutada, et kuhu lugeja pääseb: kui tal on väga vaja, küll ta tuleb ja loeb. Jah, tuleb küll, aga raamatukoguhoidja ülesanne on lugejat tehniliste vahenditega harjutada, hajutada tema eelarvamused ning õpetada teda neid vahendeid kasutama. Praegu oleme suuresti situatsioonis, kus raamatukogutöötaja ei armasta tehnikat sugugi rohkem kui lugeja. Üks lugejapoolsetest põhjendustest mikrofilmide kasutamise vastu on, et mikrofilmilt on raske saada koopiat lugejale vajalikust artiklist või teatest. Enamasti tuleb koopia tegevise soovi puhul, kui kopeerimine ajalehe suure formaadi tõttu üldse võimalikuks osutub, ikkagi võtta originaal. Igas raamatukogus peaks lugejate käsutuses olema vähemasti üks luger-trükkal, nii et lugeja saaks talle vajaliku koopia kohe. Siis oleks üleminek mikrofilmide kasutamisele ilmselt valutum. Samasugust projekti oleks hädasti tarvis ka kuni aastani 1918 ilmunud Eesti ajalehtede osas, kuna need on enamasti veelgi kehvemas seisus kui erifondis säilitatud 1918-1940 ajalehed. Pealegi on I maailmasõja ja revolutsioonide aastail ilmunud ajalehtede aastakäigud mõnes raamatukogus kaunis puudulikud.

Originaali asendamine koopiaga on peale eelpool kõneldu veel mitmeti problemaatiline. See eeldab kõigepealt vastavat aparatuuri, milleta koopia valmistamine ning hilisem teksti reprodutseerimine pole võimalik. Tehnika kasutamine võib osutada keeruliseks nii lugejale kui raamatukogutöötajale. Tehnika nõuab ka vastavat hooldust ning vajadusel parandamist. Peale selle pole piisavalt vastavaid aparate ning raha nende soetamiseks, et saaks üle minna ainult koopia kasutamisele.

Probleemne on vanatrükistest koopiate valmistamine. See on põhiline valdkond, kus võivad tekkida arusaamatused lugejaja raamatukogutöötaja vahel. Osa raamatukogutöötajaid on seisukohal, et vanatrükiste kopeerimine tuleks üldse lõpetada, kuna see kahjustab nii raamatu köidet kui paberit. See sõltub palju kasutatavast tehnikast ning iga konkreetse trükise seisundist. Paremini annaks korraldada foto- ja mikrofilmilaborite tööd. Negatiivide arhiivi loomine võimaldaks kasutada kord juba filmitud materjali järgnevate tellimuste täitmiseks. Põhiosa kopeerida soovitavast materjalist ei moodusta siiski vanatrükised, vaid just 20. sajandi alguse Eesti trükised: raamatud, ajalehed, kaardid. Siit ka konflikti allikas. Kasutaja ei pea neid materjale haruldaseks

HOIA RAAMATUT

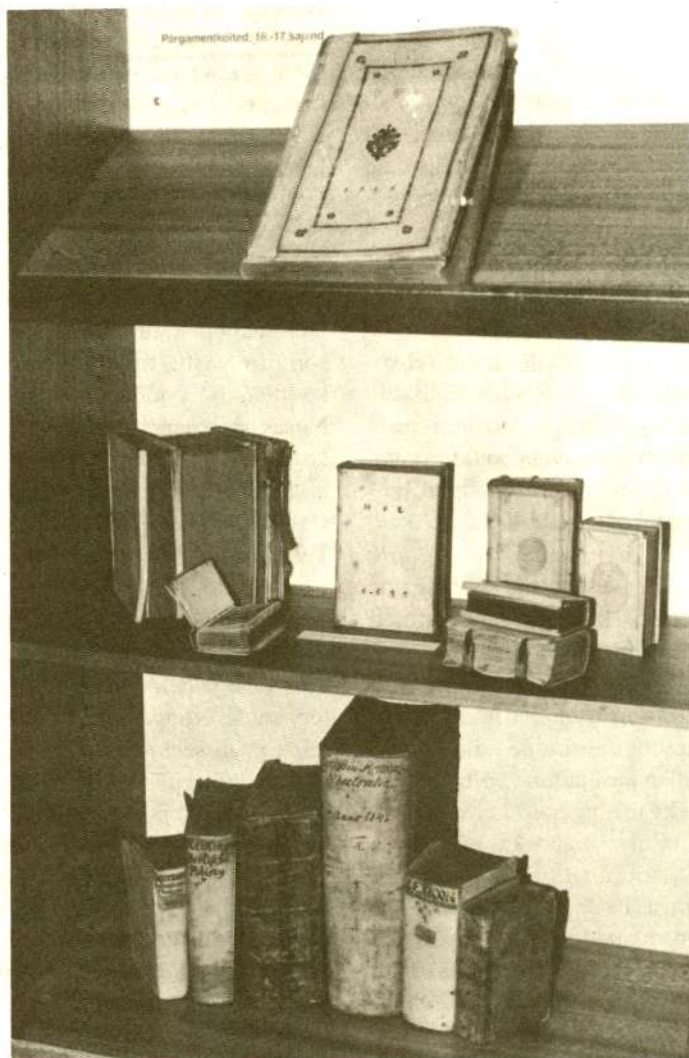
aga ka raamatuid TÜ Raamatukogu museaalselt väljapanekult. Alles hiljuti teatasid ajalehed sissemurdmisest Aravete külamuuseumi, kust varastati ka 3 eesti vanatrükist. /6/ Tunduvalt muutunud ning laienenud lugejaskonna teenindamisel lisandub raamatukoguhoidja kohustustele kahjuks ka valvuritöö, st. lugejal ei tohi olla võimalust raamatuga saalist lahkuda. Lisaks lugemissaalide valve tõhustamisele tuleb kaitsta ka hoidlaid. Rahvusraamatukogu ja Ajalooarhiiv on võtnud kasutusele magnetkaardid juurdepääsuks töö- ja hoidlaruumidele, teistel raamatukogudel seisab see alles ees. Süsteemid on küll kulukad, kuid kogude turvalisuse tagamiseks tuleb raha leida. Raamatukoguhoidja pidev kasutamine valvurina on siiski muuks kvalifitseeritud tööjõu raiskamine.

Tõstatatud küsimused ei lahene üleöö. Raamatut on vaja hoida ja säilitada ning samas peab lugeja saama talle vajaliku teose: on ju raamatu loomise eesmärk, et seda loetaks, et selles väljendatud mõtted, tunded, ideed leviksid ning saaksid laiema kõlapinna. Praeguses olukorras on ainsaks võimaluseks difereentseeritud lugejateenindus: parafraaseerides tuntud kommunismiõpetuse loosungit - igale lugejale tema vajaduste järgi ning konkreetse raamatukogu võimalustele vastavalt. Raamatukoguhoidja jaoks tähendab see tema õiguste laienemist aga ka vastutuse tunduvat suurenemist. Kui soovitud vanatrükis on hästi säilinud (16.-18. sajandi raamatud on trükitud hilisematest palju paremale paberile), miks mitte anda lugejale originaali. Niigi vähese kasutusega vanatrükise kogude puhul on isegi kasulik, kui raamat aeg-ajalt läbi lehitsetakse. Raamat saab õhku ning ühtlasi kontrollitakse pisteliselt tema seisundit. Koopia olemasolul tuleb laenutada eeskätt koopiat, originaal välja anda aga tõesti erandjuhul. Kui trükis on lagunenu, tuleb see teenindusest

kõrvaldada: võimaluse korral anda kohe restaureerida või jätta restaureerimist ootama. Kena oleks muidugi, kui lugejale samas osataks anda informatsiooni, millisest raamatukogust ta vajaliku trükise võib saada.

Lisaks lugejateenindusele leiavad vanatrükised ja haruldased raamatud kasutamist kogude tutvustamisel üldsusele. Vanatrükise näitused on oodatud ning leiavad külastajate poolt head vastuvõttu. Huvi selliste näituste vastu on suur: iga päev ei avane võimalust oma silmaga näha elavat tunnistust ajaloo. Huvitava näituse koostamine on töömahukas ja aeganõudev, eeldab põhjalikku materjali tundmist, lühemat või pikemat

raamatuloolist uurimistööd, sageli koostööd raamaturestauraatoritega. Välja piüütakse tavaliselt panna paremini säilinud ja ilmekamad eksemplariid. Kahjuks on eraldi näituseruumid vaid uutes raamatukogudes - TÜ Raamatukogus ja Rahvusraamatukogus. Teiste raamatukogude ja arhiivide võimalused jäävad nende omadest kaugemale maha. Eesti raamatukogudes ei ole aga ühtegi niisugust näitusevitriini, milles oleks tagatud nõutav temperatuur, valgustugevus ning niiskus - põhilised raamatu säilivust mõjutavad tegurid. Praegustes tingimustes satuvad vanatrükiste tutvustamine ning säilivuse tagamine paraku konfliktiks. Ekskursioonide vastuvõtmiseks ning loengute läbi-

16.-17. s. pärgamentkõited RRI näitusel "Vanu kõiteid harulduste kogus" 16. novembrist 1995 kuni 26. veebruarini 1996.

Foto: Teet Malsroos

6. Eesti Päevaleht. 1995. 16. oktoober, lk. 4.

viimiseks oleksid hädavajalikud väikesed püsiekspositsioonid, mille abil räägitut näitlikustada.

Mõneti on haruldaste raamatute osakonnad sunnitud praegu kaitsele: küllalt on mõjuvõimsaid teadlasi, kes ei hinda vanaraamatu väärtust ning näevad vaid nende probleemide lahendamise palju raha nõudvat aspekti. Suhtumine raamatusse on muutunud ka seoses uute meedia-vormidega levikuga. On isegi avaldatud arvamust, et trükitud raamatul ei ole tulevikku ning ka vanaraamatud on aegapidi asendatavad andmebaasidega, mis edastavad nii raamatu teksti kui füüsilised parameetrid. Sel teemal arutleti ka hiljuti lõppenud Frankfurdi raamatumessil. Ometi ei asenda parimgi koopias täielikult originaali.

Dr. Walter Neuhauser Innsbrucki Ülikooli Raamatukogust on välja toonud viis erinevat aspekti vana raamatu ülesannetest uute tehniliste vahendite ajastul. Need on:

1. Teaduslik aspekt

Vana raamat on oma aja ideede ja mõtteviisi kandja. Ükskõik kui heade kommenteeritud väljaannete ilmumine ei asenda originaali ning uurija vajadust pöörduda tagasi originaali juurde. Vanaraamatu keel ja kirjaviis mugandatakse kordusväljaannetes tihtipeale kaasaegsemaks, et teha seda lugejale suupärasemaks. Tsitaadid ja lõigud, mis korduvad aegade jooksul teosest teosesse, võivad olla kontekstist välja rebitud ning vajavad kontrollimist.

2. Üldhariduslik aspekt

Vana raamat teeb elavaks sideme ajalooa. Teose esitrükk või autori eluajal ilmunud väljaanne annavad parema ettekujutuse ajastust kui mistahes teaduslik tekstikriitiline hilisem väljaanne.

3. Kunstiline aspekt

Raamatukujundus, -illustratsioon ja köide on omaette kunsti väärtused ning kunstiajaloo uurimisobjektid.

4. Museaalne aspekt

Vana raamat omab museaalset väärtust nagu iga teine materiaalse kultuuri kandja. See väljendub ühelt poolt trükitehnikas ja raamatukujunduses, aga ka raamatuköites kui tarbekunsti näidises. Huvi museaalsete väljapanekute ning vanatrükise

näituste vastu on küllalt suur, kinnitavad Gutenbergi muuseum Mainzis ning Plantini muuseum Antverpenis.

5. Raamatukogujalooline aspekt

Iga vanaraamat kui üksikobjekt moodustab osakese mosaiigist - kogudest, kuhu ta kuulus, inimestest, kes teda omas. Seotus raamatukogu või isikukollektsiooniga suurendab veelgi vanaraamatu kultuuriloolist väärtust. //

Aleksander Herzen on öelnud: "Inimkonna kogu elu on ladestunud raamatus: sugupõlved, inimesed, riigid on kadunud, kuid raamat on jäänud..." //8/ Täna on see sajanditevanune raamat usaldatud meie kätte. Hoidkem teda järgmiste sajandite jaoks.

7. Neuhauser, Walter. Das alte Buch im Zeitalter der neuen Medien // Der österreichische Bibliothekartag 1992 : Alte Buch und Neue Medien. Biblios-Schriften. - Wien, 1993. - Bd. 159. - S. 111-116.

8. Friedrich Puksoo. Raamat ja tema sõbrad. Tallinn, 1973. Lk. 13.

KAS RESTAURAATORI KUTSETÖÖ ON OHTLIK?

URMAS KOKASSAAR, KURMO KONSA

Tartu Ülikool

Oma kutsetöös puutub restauraator kokku keemiliste, bioloogiliste ja füüsikaliste tervist kahjustavate mõjuritega. Kõige rohkem tuleb tal töötada erinevate keemiliste ühenditega, nii anorgaaniliste kui orgaanilistega. Kõik keemilised ühendid on vähem või rohkem mürgised. Keemilise ühendi mürgisus sõltub selle aine keemilistest ja füüsikalistest omadustest ning toime inimesele aine kontsentratsioonist. Arvestama peab ka organismi eripära - iga, sugu, tervislikku seisundit ning individuaalset reageeringut ainetele. Just viimane asjaolu peaks olema paljuski määrav. Ökogeneetilisel lähenedes määrab selle, milline töökeskkond on indiviidi elutegevusele soodus ja milline kahjulik, eelkõige konkreetse isiku pärilik loomus ehk genotüüp. Tänapäeval levinud ökogeneetiline tõlgendamisviis võtab erinevate inimeste reaktsioonid kehavõrastele ainetele ehk ksenobiootikumidele kokku järgnevas. Ksenobiootikumid on organismi normaalsele ainevahetusele võõrad ained. Nende hulka kuuluvad ka peaaegu kõik restaureerimistöös kasutatavad kemikaalid. Enamasti on neil ühenditel organismi elutegevusele kahjulik mõju. Viimane võib avalduda allergeensuses, mutageensuses, kantserogeensuses, teratogeensuses või lihtsalt toksilisuses. Ometi ei mõju keemiliselt agressiivsete ainetega töötamine kõikidele inimestele ühtviisi halvasti. Inimeste geneetiline tundlikkus on keemiliste ühendite suhtes erinev. Seetõttu on raske normeerida ka vastavaid ohutusnõudeid. Teatud kontsentratsioonid kemikaal, mis osale inimestest mõjub toksiliselt, ei pruugi teistele üldse mingit mõju avaldada.

Organism kahjustub ja mürgistub tavaliselt kolmel viisil: **hingamisteede kaudu, läbi naha ja limaskestade ning seedekulgla kaudu.** Gaasid, aurud ja aerosoolid tungivad

organismi peamiselt hingamisteede kaudu. Kemikaali tungimine sissehingatud õhust organismi oleneb selle kontsentratsioonist õhus, biomembraanide läbitavusest, vere ringlemis kiirusest jm. Hingamiselundite kaudu toimuvad mürgitused avalduvad ruttu ja kulgevad raskelt, sest keemilised ühendid pääsevad otse verre. Eriti ohtlik on madalas kontsentratsioonid ainetes pidev sissehingamine, mis võib põhjustada kroonilist mürgitust. Tavaliselt ilmnevad mürgitustunnused siis, kui aine hulk organismis on jõudnud kriitilise piirkontsentratsioonini. Kroonilise mürgitusega kaasneb organismi üldseisundi halvenemine ja vastuvõtlikkuse teistele haigustele.

Kergesti lenduvate ainetega töötamisel tuleb täita järgmisi nõudeid:

- töötada nendega tõmbekapi all;
- sulgeda nende kemikaalidega anumad kohe pärast kasutamist;
- lenduvate ainetes jääkide valamine ruumis asuvasse valamusse, mis ei asu tõmbe piirkonnas, on kategeooriliselt keelatud.

Suur hulk keemilisi ühendeid põhjustab kahjustusi vahetult kohas, kus nad kudedega kokku puutuvad, ärritades limaskesti ja nahka. Teatud ühendid nagu benseen, atsetoon, resorciin jt. tungivad organismi ka läbi vigastamata naha. Sageli alahinnatakse naha kaudu mürgitumise võimalust.

Keemiliste ühendite toime nahale on erinev. Paljud orgaanilised ja anorgaanilised ühendid on kas nahka kiuvatava või lipiide eemaldava toimega. Kontsentreeritud happed ja alused tekitavad nahale põletushaavu. Nahka võivad kahjustada ka tahkete ainetes tolmufraktsiooni osakesed. Eriti tundlik on selle suhtes niiske nahk.

Seedekulgla kaudu võivad organismi sattuda nii vedelad kui tahked

kemikaalid. Paljude kemikaalide imendumine algab juba suus ja jätkub seedekulgla ülejäänud osades. Olenevata organismi sattumise viisist jõuab kemikaal ikkagi lõpuks verre ning sealt rohkemal või vähemal määral kõigisse kudedesse ning organitesse. Kutsetöös peaks organismi mürgitumine suu kaudu olema välistatud, juhul kui järgitakse elementaarseid ohutustehnika nõudeid.

Keelatud on:

- ainetes ja lahustes maitsmine;
- purkide ja pudelite hammastega avamine;
- toidu säilitamine ruumis, kus töötatakse mürgiste ainetega;
- söömine ja joomine ruumis, kus töötatakse mürgiste ainetega.

Organismil on rida kaitsesüsteeme, mis on kohastunud toksiliste ainetes kahjutustamiseks, näiteks maksa ensüümid, glükouroonhape, glutatioon. Organism vabaneb temasse tunginud kemikaalidest neerude, soolestiku, hingamiselundite, naha ja süljenäärmete kaudu. Organismi detoksikatsioonivõime pole aga piiritu. Ka on paljudel keemilistel ühenditel vähemalt kaks ohtlikku toimeviisi. Esiteks, ainevahetuse käigus muutub osa keemilisi ühendeid veelgi toksilisemaks. Näiteks premutageenidest moodustuvad aktiivselt toimivad mutageenid ja kantserogeenid. Teiseks, paljud keemilised ühendid kogunevad ja kuhjuvad organismi ning saavutavad kriitilise toimekontsentratsiooni.

Järgnevalt tutvume põhiliste keemiliste ühenditega, mida restauraatorid kutsetöös kasutavad. Restaureerimisel ja konserveerimisel kasutatakse hetkel üle 500 keemilise ühendi ja neid lisandub pidevalt. Neist enamkasutatavaid on ligikaudu 200. Restaureerimistöös kasutatavatest kemikaalidest annavad ülevaate tabelid 1 ja 2.

Tabel 1

Restaureerimises kasutatavate kemikaalide piirkogus tööruumi õhus

Ühendi nimetus	lubatud hulk õhus mg/m ³
ammoniaak	20
aniliin	0,1
atseetaldehüüd	5
atsetoon	200
baariumkarbonaat	0,5
benseen	5
dimetüülsulfoksiid	50
dioksaan	10
dikloroetaan	10
etanool	1000
etüülatsetaat	200
fenool	0,3
formaldehüüd	0,5
heksaan	10
kaaliumpermanganaat	0,3
klooramiin	1
kloroform	5
metanool	5
püridiin	5
soolhape	5
tolueen	50
tetrakloorsüsinik	20
tärpentin	300
väävelhape	1
äädikhape	5

Lisaks kemikaalidest tingitud ohtudele puutub restauraator oma kutsetöös kokku ka erinevate bioloogiliste organismidega. Nendeks on bakterid ja mikroseed. Põhiliselt on tegemist siiski hallituste ehk mikrosetega. Nende eosed ja hüüfitükikesed levivad hõlpsasti õhu kaudu, ja kuna nende rakke katab paks kest, on nad väga vastupidavad erinevatele mõjutustele (kuivus, temperatuur, kiirgus). Soodsatel tingimustel areneb igast eosest uus seen, kes omakorda intensiivselt paljuneb. Hallitused kasvavad edukalt kõikvõimalikel erinevatel materjalidel ehk substraatidel. Põhjused, miks hallitused võivad soodsates tingimustes kiiresti ja ulatuslikult levida, on järgmised:

- nende eostel on väiksed mõõtmed ja nad paljunevad kiirelt;
- suhteliselt kõrge vastupidavus väliskeskkonna tegurite suhtes;

Restaureerimistöös on sageli vaja kasutada ka erinevaid biotsiidse/biostaatilise toimega keemilisi ühendeid. Põhiliselt kasutatakse mitmesuguseid fungitsiide, mis mõjuvad eri elujärku-

des hallitusseentele. Tabel 2 annab lühiülevaate mõningatest restaureerimistöös kasutatavate kemikaalide toksilisusest.

Tabel 2

Nimetus	puudus töös	LD ₅₀ * mg/kg	biotoime
1. Pentaklorofenool	toksiline	210	fungitsiid, insektitsiid
2. Tümoool	väga toksiline	50...500	fungitsiid, fungistaatik
3. Nipagiin	peaaegu ei ole toksiline	7000	bakteritsiid, fungitsiid
4. Katamiin AB	nõrgalt toksiline	3600	bakteritsiid, fungitsiid
5. Formaldehüüd	toksiline	400	bakteritsiid, fungitsiid
6. Salitsüülaniid	nõrgalt toksiline	2000	fungitsiid
7. Trilaan	nõrgalt toksiline	1300	bakteritsiid, fungitsiid
8. Boorhape	nõrgalt toksiline	1500...2000	fungitsiid
9. Naatriumfluoriid	toksiline	100...750	fungitsiid

* LD₅₀ - ühendi surmav doos, mille organismi sattumise korral 50% katseloomadest sureb. Inimesele loetakse ohtlikuks kõiki neid aineid, mille LD₅₀ katseloomadele on alla 200 mg iga kehakaalu kilo kohta.

- suur kohanemivõime eluks erinevates keskkondades;
- võime kasutada eluks väga erinevaid anorgaanilisi ja orgaanilisi lähteühendeid;
- oma elutegevuseks vajalike kasvutegurite sünteesivõime;
- eluvõime pikaajaline säilumine;
- nad paljunevad nii vegetatiivselt, eoseliselt kui suguliselt;
- nad sünteesivad antibiootikume, mis pärsib teiste mikroorganismide arengut.

Hallitustega tugevalt saastunud ruumides viibimine võib põhjustada inimestel mükoose, mükoallergoosid ja isegi mükotoksikoosid. Mükoosid on erinevate kudede ja organite otsesed seenkahjustused - seenemütseel areneb ja kasvab inimeses. Eristatakse pindmisi ehk dermatomükoosid ja sisemisi ehk vistseraal-

seid mükoosid. Sisemise mükoosi puhul tabanduvad kõige sagedamini kopsud. Üldiselt esineb sisemisi mükoosid suhteliselt harva. Tunduvalt sagedamini põhjustavad hallitused mükoallergoosid. Eksoallergeenid on peamiselt seente eosed, mis tungivad organismi nii hingamisteede kui naha kaudu. Alguses on tagajärjeks allergiline nohu, kauaaegse kontakti korral võib aga välja kujuneda bronhiaalastma. Suurenenud tundlikkus ühe seeneliigi suhtes võib viia allergeensuse ka teiste liikide suhtes. Mükoallergooside kujunemisel on määravateks **allergeeni olemus** (seeneliik, kontakt spooride või hüüfifragmentidega), **allergeeni kogus õhus** (kui palju on hallitusseeni m³ õhus), **kokkupuuteaeg** (mida kauem on töötatud saastatud ruumides, seda suurem on allergia kujunemise risk) ja **organismi tundlikkus** (inimeste tundlik-

kus seeneallergeenide hulga suhtes on väga erinev). Eri autoritel on allergensust põhjustavate seeneeoste alammäär m^3 õhus, mis võib ülitundlikel inimestel põhjustada allergia-nähtude avaldumist, erinev, vahemikus 150...300...500 seeneeost kuupmeetris.

Õhus leiduvate mükotoksiinide levikut ja mõju inimesele hakati uurima suhteliselt hiljuti. On tõestatud, et teatud juhtudel eritavad hallitused õhku mükotoksiini, mis võivad hingamisteede kaudu tungida inimorganismi. Enamasti on mükotoksiini seeneeostes. Mõnedel mükotoksiinidel on tuvastatud toksiline, allergenne, mutageenne ja kantsero-geenne mõju.

TÜ teadusraamatukogu restaureerimisruumi õhu mikrofloorat tutvustab tabel 3.

Tabel 3

TÜ teadusraamatukogu restaureerimisruumi õhu mikrofloora*

Proovi- võtu aeg 1991 - 1994. a.	mikro- organismide arv m^3 õhus (välja arvatud seened)	hallitus- seente oste arv m^3 õhus
mai 91	1400	300
september 91	900	200
jaanuar 92	200	400
aprill 92	300	100
juuni 92	300	40
september 92	1000	400
november 92	100	300
jaanuar 93	2800	900
aprill 93	1000	150
juuli 93	2200	200
september 93	2100	600
november 93	300	200
jaanuar 94	700	30
aprill 94	450	30
juuni 94	1100	300
september 94	1900	200
detsember 94	1900	100

* Paksus trükis on TÜ Raamatukogu kehtivaid soovituslikke piirnorme ületavad väärtused.

Mõned kommentaarid.

- Tabelis toodud arvvaartused on tegelikest kindlasti suuremad, sest õhuproovid võeti varajastel hommikutundidel enne töö algust. Enamik restaureeritavatest köidetest on suuremal või vähemal määral hallituskahjustustega ning nende töötlemisel paiskub õhku rohkesti seeneeoseid ja hüüfifragmente.
- Restaureerimisruumi õhu mikrofloora muutus vaatlusperioodil küllaltki palju. Mikroorganismide arv m^3 õhus jäi vahemikku 100-2800, seeneeoste arv m^3 õhus vahemikku 30-900. Mikroorganismide arvu kuse muutumist vaatlusperioodil kujutab joonis 1.
- Restaureerimisruumi mikrofloora koostist mõjutab kindlasti restaureeritavate köidete pinna mikrofloora. Nii on restaureerimisruumi õhus märgatavalt palju tselluloolüütilise ja proteoolüütilise aktiivsusega mikrooseeni. Restaureerimisruumi õhu mikrofloora kvalitatiivne koostis vaatlusperioodi vältel on esitatud joonisel 2.
- Episoodiliselt võib restaureerimis-

ruumi õhus olla piisavalt seeneeoseid, et põhjustada ülitundlikel inimestel mükoallergoos.

- Ilmsete hallituskahjustustega raamatuid tuleb töödelda esmalt tõmbekapi all. Võimaluse korral soovitame kasutada individuaalseid hingamisteede kaitsevahendeid.

Kirjandus

1. Järvoja, E., Antiseptikud konserveerimisel // *Renovatum* 1993, lk. 30-39.
2. Konsa, K., Kokassaar, U., *Microbiological Contamination of Air in Tartu University Library // Book - Time - Restoration*. VII. Tartu, 1995, p. 14-26.
3. Konsa, K., Kokassaar, U., *Investigation of Fungi in Indoor Air and Control of Their Growth in Library Repositories // Publications on Chemistry*. XXIII. Tartu, 1995, p. 77-80.
4. Kokassaar, U., Konsa, K., *Microbiological Monitoring of the Air in Tartu University Library* (in press).

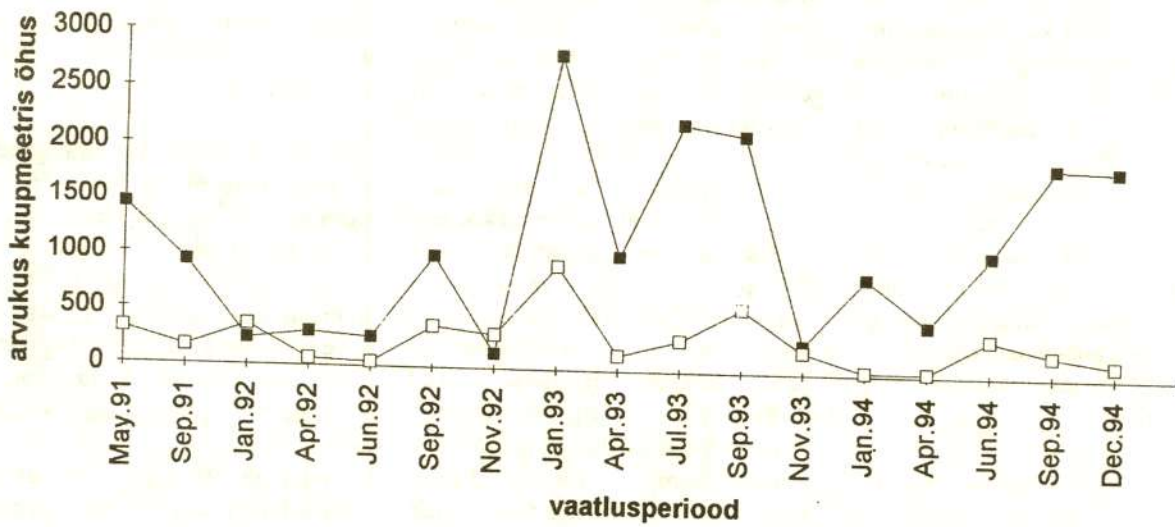

Tartu Ülikooli Raamatukogu restauraatorid Tiina Tensing ja Kurmo Konsa geograafiliste kaartide kogu uurimas.

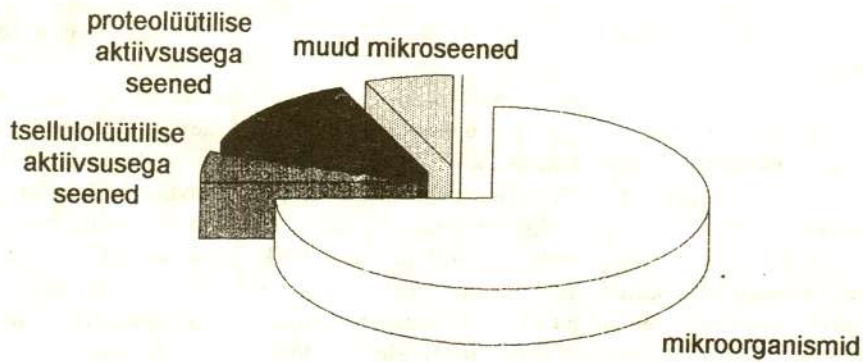
Foto: Andres Lehestik

Mikroorganismide ja hallitusseente arvukus restaureerimisruumi õhus

Mikroorganismide jaotus restaureerimisruumi õhus

RAAMATURESTAUATORITE KOOLITAMISEST TALLINNA PEDAGOOGIKAÜLIKOOIS

MARE LOTT

TPÜ IO professor

Raamaturestauraatorite lisaeriala avati raamatukogunduse ja bibliograafia kateedri juures 1987. aastal. Idee kasvas välja üliõpilaste õppepraktikast, mille käigus mõned agaramad leidsid tee ka restaureerimisosakonda. Õppeasutuses valitses tollal uuendustesõbralik vaim, olime vabunud üleliiduliste sundõppeplaanide kammitsaist ning uued algatused olid teretunud. Raamatukogude poolelt toetas lisaeriala sisseviimist väga tõhusalt Rahvusraamatukogu tolleaegne restaureerimisosakonna juhataja E. Kenkmaa. Kateeder konsulteeris temaga õppeplaani koostamisel ning ta oli eestvedajaks ka selle rakendamisel.

Õppetöö maht oli algselt 600 tundi, mis jagunes järgmiselt: käsikirjad ja trükiste ajalugu (150 tundi), graafilised tehnikad ja raamatukujundus (100 tundi), köide (100 tundi), restaureerimise ja konserveerimise tehnika ja tehnoloogia (150 tundi), ladina keel (100 tundi). Lisaks arendati oskusi õppepraktikal, mis toimusid Rahvusraamatukogus, Tartu Ülikooli ja Teaduste Akadeemia raamatukogu restaureerimisosakonnas ja ennistuskojas "Kanut". Esimestel aastatel kandsid õpetamise põhiraskust E. Kenkmaa kõrval E. Valk-Falk, M. Habicht ja T. Pukk, hiljem lisandusid teised - H. Peets, P. Halberg. Lisaeriala valinud üliõpilased alustasid kohe ka jõukohase uurimistööga. Iseseisev uurimistöö valitud teemal tehti kursusetöö vormis ning kujunes ajapikku diplomitööks. Uurimuses seostati konkreetset restaureerimisülesanded eriala teoreetiliste probleemide käsitlemise ja kirjandusega, püüti kujundada arusaama, et restauraatori töö eeldab uurimuslikku lähenemist.

1989. aasta kevadel lõpetasid õpingud ja kaitsesid diplomitööd esimesed kuus üliõpilast, kes olid läbinud raamaturestauraatorite lisaeriala koolitusprogrammi: Urve Kolde, kelle diplomitöö käsitles vanema eesti raamatu restaureerimise probleeme, Mait Luik, kes oli uurinud eestikeelse Piibli esitrüki säilivust, Jaan Lott, kelle uurimistöö oli seotud Tartu Ülikooli Raamatukogus asuva Gustav Bergmani memoriaalkogu nahkköidete säilitamise ja restaureerimisega, Triin Pöllupüü, kes käsitles 18. s. atlaste seisundit Eesti raamatukogudes, Raivo Paas, kelle töö oli suunatud paberi konserveerimisega seotud küsimustele, ja Silje Prass, kelle diplomitöö käsitles Hans Martin Wintersteini gravüüride albumi restaureerimist. Kõik lõpetanud asusid tööle omandatud erialal.

Sama programmi rakendati ka järgnevatel aastatel. 1990. a. kaitsi raamaturestauraatorite lisaerialal 2 diplomitööd (Marielle Liivet ja Kersti Vesterberg). 1991. a. - 5 (Liia Rebane, Ave Tarvas, Vilja Ventsel, Svea Kirt ja Kaire Lattik), 1993. a. - 2 (Katrín Sööt ja Pia Heinla). Viimasena kaitses 1994. aastal sellel lisaerialal diplomitöö kaugüliõpilane Maris Arpo.

1990ndate aastate algupoolel sukeldus Pedagoogikaülikool suurte muutuste lainesse, algas üleminek ainesüsteemile ja lisaerialad senisel kujul lakkasid eksisteerimast. Samas olid õppeplaanis endiselt peaaegu kõik ained, mis varem olid kuulunud restauraatorite koolitusprogrammi. Vastavalt uutele reeglitele on üliõpilastel õigus neid aineid vabalt valida. Tööoskuste omandamiseks on ette

nähtud 34-tunnine tsükkel. Üliõpilased saavad väljaõppe eeskätt paberi konserveerimiseks ja restaureerimiseks, kuid õppetöö maht on varasemaga võrreldes tunduvalt väiksem. Väljaõppe tõhustamiseks ja praktiliste tööde mahu suurendamiseks puudub ülikoolil raha.

Infoteaduste osakonna praegu rakendatavas õppeplaanis on taas raamaturestauraatorite koolitusprogramm, mis kuulub ülikooli ülemastme valikkursuste hulka. Kursuse üldmaht on 13 ainepunkti (520 tundi), selle koostisse kuulub ka õppepraktika 120 tunni ulatuses. Kuid koolitusprogramm käivitub üksnes siis, kui selle on valinud vähemalt 8 üliõpilast (soovitavalt 10). Kuna üliõpilaste arv kursusel on maksimaalselt 27 inimest, on nii suure grupi kujunemine küllaltki ebareaalne. Ning teisest küljest - kui selline grupp tekiks, oleks lõpetajate üheaegne tööerakendamine valitud alal võrdlemisi keeruline. Ideaalvariant oleks 1-2 inimest korraga ja nähtavasti mitte igal aastal. Tegelikult tähendaks see individuaalset väljaõpet, mida meie RAHALISTES RASKUSTES VAEVLEV KÕRGGKOOI ei võimalda.

Hetkel seisame teelahkmel. Seni on restauraatorite koolitusprogrammi selle erinevates modifikatsioonides läbinud üle kahekümne inimese, neist kuusteist kaitsnud sel alal diplomitöö. Huvilisi leiduks ka edaspidi, aga enne kui otsustada, missuguses ulatuses ja kuidas jätkata, tuleks uurida eriväljaõppe saanud inimeste rakendusvõimalusi. Infoteaduste osakond on asunud seda tegema.

SEMINAR "KONSERVEERIMISPROBLEEMID 1995"

11.-12. okt. 1995. a. Tartu Ülikooli Raamatukogus

VIU KLEMENT

TÜRI restaureerimisosakonna juhataja

Kultuurivarade kaitse, konserveerimise ja restaureerimise (k/r) probleemide lahendamine on kultuurivara-sid säilitavate institutsioonide tegevuses sama tähtis kui kogumine, töötlemine ja säilitamine. Alles selle teesi õige interpreteerimine loob pinna rahvuslike varade kõige laiemale kasutusele, uurimis- ja ekspositsiooniobjektina sealhulgas. Vajadus põhjendada ja lahti mõtestada k/r-i kui töövaldkonna üksikküsimusi tingis TÜ Raamatukogu oktoobri-seminari korraldamise.

Seminari avaettekandes "Restaureerimisosakonna (RO) uurimisproblemaatika TÜ Raamatukogus" esitas Viu Klement põhjaliku kokkuvõtte RO poolt käsitletust alates 1967. aastast.

K/r-i kui täiesti uue töösuuna loomine ja arendamine TÜ Raamatukogus raamatukogu traditsiooniliste ja ühtlasi prioriteetsete tööloikude kõrval on teed rajanud ka teiste asutuste vastavate töörühmade või ROde tekkele, seda ka väljaspool Eesti Vabariiki*.

Paljude metoodilis-teoreetiliste seminaride, konverentside, suvekolleide, nõupäevade, konsultatsioonide, stažööride ja õpilaste-praktikantide juhendamine ning mahuka kirjastustegevuse kõrval on TÜ Raamatukogu pakkunud üpris paljudele praktilist abi. 1980. aastal TÜ Raamatukogu ettepanekul moodustatud vabariikliku raamatuhügieeni ja restaureerimise probleemgrupi tegevus teenis suurepäraselt kogude kaitse ja säilitamise huve.

RO konservaatorid on omandanud kvalifikatsiooni täiendõppe vormis

parimates restaureerimiskeskustes Venemaal, Leedus, Ukrainas, Poolas, Saksamaal, Austrias ja Taanis. RO kontakte ja koostöövorme illustreeris ettekande lisa 1, mis loetles asutused, kellega ja mis vormis koostööd tehtud.

Ettekande lisa 2 koondab bibliograafianimestiku kujul RO mitme-palgelise pikaajalise uurimistegevuse. Nimistu üheksa alajaotust käsitlevad kultuurivarade kaitse seisukohtade selgitamist ja arusaamade kujundamist RO töötajate poolt, varade õige hoolduse ja hoiurežiimi küsimusi, k/r-i kui möödapääsmatut töövaldkonda, RO kujunemist ja ülesandeid (rubriigid I-III); pabermaterjalide hoiurežiimi ja kahjustuste seoseid, paberi k/r-i üksikküsimusi (IV); köiteajalugu, nahk- ja pärgamentkõidete kahjustusi ja k/r-i (V); restaureerimise konverentse, seminare ja suvekoole ning restaureeritud tööde näitusi (VI, VII).

K/r kitsamateemaliste erialaartiklite kõrval loetletakse ka artikleid muudelt aladelt: Tartu Ülikooli ja TÜ Raamatukogu ajaloo kohta (VIII); "Varias" (I) tuuakse kunstiarvustusi ja -näituste tutvustusi, põhiliselt Kurmo Konsalt, arvukalt kommentaare, selgitavaid märkusi, väljaannete eessõnasid Peruu ja Hispaania olustiku ning kultuuri tutvustamiseks Ricardo Mateo Durandilt. Selles rubriigis leidub ka eesti pedagoogikateadlase Juhan Torki mälestusraamat "Seisata, rändur!" (Toronto, 1993. Koostanud V. Klement, A. Tork), mis põhineb kolmel mahukal andmekogumikul - J. Torki isikufondid Eesti Ajalooarhiivis ja Torontos ning prof. dr. Endel Aruja poolt lindistatud J. Torki mälestused.

Kurmo Konsa, Urmas Kokassaare ja Mari Siineri ühises ettekandes "Õhu klimatoloogiline ja mikrobioloogiline seire raamatukogus" selgitatakse õhu süstemaatilise seire vajalikkust, selle metoodikat, kogude kahjustusi põhjustavaid tegureid. Raamatukogumaterjalide vanemist kiirendavad tegurid on jagatud kahte rühma: 1) sisemised (materjalide keemilis-füüsikalised omadused, objektide ajalugu) ja 2) välised tegurid (temperatuur ja niiskus, valgus, õhusaaste, biokahjustajad, katastroofid, inimkeskkonnast tingitud tegurid - kasutus, hoiustamine, k/r, vandalism jm.). Objekti seisundi muutused on otseses sõltuvuses õhu klimatoloogilistest parameetritest. Monitooringu süsteem hõlmab 1) õhu temperatuuri ja -niiskust, 2) SO₂ ja NO₂ kontsentratsiooni õhus, 3) õhu tolmu- ja mikroorganismide sisaldust õhus.

Teatmebaasis on väärtuslikud andmed uuritavate ruumide kohta (suurus, kütte-, ventilatsiooni- ja konditsioneerisüsteemide olemasolu ja töörežiim, niiskusolud, valgustus, sisustus, ruumikoormus jms.), andmed kogude seisundi ning mõõtmismetoodika ja -sageduse kohta.

Urve Kallavuse ja Mari Siineri ühisettekande "Paberi ja naha struktuuri uuringute põhjendatus konserveerimistöös" on valminud Rahvusraamatukogu kogude seisundi statistiliste uuringute põhjal. Et k/r-i vajavate trükiste hulk on disproportsioonilis konservatorite poolt korrastatud objektide hulga, on tööde planeerimisel oluline objektide põhjendatud valik ja eelistused. Sõltuvalt mitmest komplitseeritud

* Ülevaate k/r töörühmade tekkepõhjustest ja kujunemisest andis V. Klement oma ettekandes "Konserveerimise areng ja korraldus Eestis" TÜ Raamatukogu RO korraldatud rahvusvahelisel seminaril 1993. a. augustis.

asjaolust on eesti trükise üldine seisund halb. Ettekande objektiks valitud "Eesti Maarahva Kalendri" (1849-1857) ja Piibli (1739) eksemplarid on uuritud paberi ja köitenaha mikrostruktuuri seisukohalt skaneeriva elektronmikroskoobiga JSM 840A, mis võimaldab fikseerida kolmemõõtmelise kujutise ja annab kuni 100 000 kordse suurenduse. Sellise uuringu eelised võrreldes valgusmikroskoobi võimalustega ei vaja kommentaare.

Uuringute analüüsi resümeerides võib öelda, et nii paberi kui naha pinnakahjustustega (neid on võimalik määrata ka visuaalse vaatluse teel) kaasnevad olulised kahjustused struktuuris: kahjustunud ja osaliselt hävinud on paberi tselluloosikiudude võrgustik, kiududevahelised sidemed on raskesti märgatavad, jälgitav on seeneniidistiku massiline paljune-mine. Naha puhul võis jälgida naha läbikuivamise tõttu naha kihistumist, eristada derma ja epiderma eraldumist, naha mikrostruktuuris puudusid selgelt eristatavad kollageenkiudude kimbud. Uuringutulemuste põhjal valiti paberi ja naha restaureerimise meetodika. Vähendada tuleb materjalide happelisust, puhastuma peab paberi tselluloosikiu fibrillaarne struktuur, tugevnema kiududevahelised sidemed, taastuma naha sisemine morfoloogia - kiududevaheline mikroruum tuleb täita park- ja rasv-ainetega.

Tehes morfoloogilisi uuringuid enne ja pärast restaureerimist on võimalik objektiivsemalt hinnata töötlemise toimet ja anda hinnang meetodika õigsusele.

Jaan Lehtaru ja Tullio Ilometsa ettekandes "Ligniini sisaldavate paberite pleegitamine stabiliseeritud vesinikperoksiidiga" analüüsiti kirja- ja ajalehepaberit, et võrrelda vesinikperoksiidi pleegitusefektiivsust ning stabiilsust, kasutades selleks erinevaid vesinikperoksiidstabilisatoreid. Paberit kahjustavat toimet isoleerustati aldehüüd (CHO) ja karboksüül (COOH) rühmade määramise kaudu. Vesinikperoksiidi poolt põh-

justatud füüsikaliste kahjustuste uurimine tselluloosi kiududes, samuti pleegitaja mõju tintidele ja pigmentidele ei olnud refereeritud uurimistöös eesmärgiks. Kõige paremaid tulemusi saadi, kui vesinikperoksiid stabiliseeriti naatriumboorhüdrosiidiga (NaBH₄). Tetrahüdroboraadid on viimasel ajal leidnud laialdast kasutamist, kuna nad suurendavad tselluloosikiudude vastupanu happelisele hüdrolüüsile, foto-oksüdatsioonile, leeliste ning ultraviolettkiirguse toimele.

Daina Ragauskiene ettekande "Paberi pleegitamise meetodid. Teooria ja praktika" tutvustas paberi pleegitamist kaltsiumhüpokloriti (Ca(OCl₂)) ja vesinikperoksiidiga. Analüüsitavaks paberisordiks on filterpaber. Vesinikperoksiidi puhul kasutati nii vesi- kui alkoholilahust. Viimasega toimus pleegitamine märksa efektiivsemalt. Valgendamisel kasutati GORE-TEX membraani. Kaltsiumhüpokloritiga valgendamisel selgus, et parim on 0,05 % lahus ning optimaalne pH=10,9. Eksperimendis kasutatud fotokeemiline vanandamine võimaldas kindlaks määrata antud pleegitajate efektiivsust ja stabiilsust.

Tiina Tensingu ja Kurmo Konsa ettekandes "Geograafiliste kaartide füüsilise seisundi hindamine TÜ Raamatukogus" tutvustati kogude seisundi senist uurimist. Uueks ulatuslikuks teemaks kujuneb geograafiliste kaartide seisundi fikseerimine. Üle 5000 kartograafilise dokumendi sisaldav kollektsioon on väärtuslik, suur osa neist pärineb 18. sajandist.

Suure töö kogu uurimisel on teinud Ene Jaanson, säilivust uurinud Ene Järvanurm-Sarap. T. Tensingu ja K. Konsa eesmärgiks oli välja töötada uuringute meetodika ja püüda määrata konserveerimist-restaureerimist vajavate kaartide hulk.

Meetodika väljatöötamisel arvestati iga kaardi tehnikat, paberi ja kujutise seisundit, kaardi säilitusviisi (üksikleht, albumid, atlased, suured seinakaardid). Esimesel etapil analüüsiti

499 üksiklehe seisundit (umbes 10 % TÜR haruldaste raamatute osakonna kogust). Töö käigus selgus, et väljatöötatud meetodikat on lihtne rakendada, ning saadi piisav ülevaade analüüsitavatest objektidest.

Mare Libliku ja Silli Kure ettekande "Pärgamentmanuskriptide konserveerimine" tutvustas restaureerimiskeskustes kasutatavat pärgamendi sirutamiseks väljatöötatud kliimakambrist, milles aktsiaselts AGU on alates 1991. aastast konserveerinud ligi 200 pärgamentürikut. Kliimakambris toimub eelnevalt puhastatud ja korrastatud pärgamendi isesirgumine, mille puhul materjali struktuur püsib stabiilsena.

Seminari viimane ettekande **Endel Valk-Falgult** "Restaureerimine ajaloo abiteadusena" esitas uudseid fakte paberi valmistamisest Tartus. Ettekande põhieesmärk oli juhtida konservatorite tähelepanu vesimärkide tähtsusele vanades restaureeritavates kaltsupaberites - just vesimärk aitab identifitseerida ajatausta, paberi päritolu ja teatud piirides valmistamise tehnoloogiatki. Nii osutub restaureerimine abiteaduseks paljudele ajaloolastele ja teistele uurijatele teose tehnoloogia, autorsuse ning vesimärkide tuvastamisel.

Seminari ettekanded on kavas avaldada eraldi kogumikuna.

Autoritest:

Viiu Klement, TÜR, RO juhataja
Kurmo Konsa, TÜR, restauraator,
bioloogiamagister

Urmas Kokassaar, TÜ Molekulaar- ja Rakubioloogia Instituut, lektor
Mari Siiner, RR, keemik-restauraator

Urve Kallavus, TTÜ materjaliuuringu keskus, professor

Jaan Lehtaru, TÜR, keemik-restauraator

Tullio Ilomets, TÜ Orgaanilise Keemia Instituut, dotsent

Tiina Tensingu, TÜR, restauraator
Endel Valk-Falk, TAR, restauraator-konsultant

*Tartu Ülikooli Raamatukogu restaureerimisosakond 1993. aastal.
Foto: Toomas Kalve*

RAAMATUKOGUPÄEVADE KONVERENTS "RAAMATUHOID JA ENNISTAMINE"

AITA KRAUT

TAR

Tänavusügiseste raamatukogupäevade konverents "RAAMATUHOID JA ENNISTAMINE" peeti 25. oktoobril RRis. Ettekanded olid sisukad, pakkusid mõtlemisainet ja ärgitasid looma ühisrinnet nende vastu, kes suhtuvad hoolimatult raamatute tegemisse ja hoidmisse. Järgnevalt mõned enam meelde jäänud probleemid tavaliselt konverentsikuulajalt, kes ise pole ei paberiga raamatute gija, ei happelist paberit neutraliseeriv raamaturestauraator, küll aga RAAMATUKOGUHOIDJA.

Raamatute hoiu, kaitsmise ja säilitamisega seotud küsimuste ringi võib jagada kaheks - vanaraamat (so. rahvusvaheliselt arvestatuna enne 19. s. ilmunu, lisaks iga maa trükiharuldused) ja kaasaegne või nn. uus raamat. **Vanade trükiste säilimine näib sõltuvat eelkõige nende hoiu- ja laenutustingimustest ning restaureerimisvõimalustest.** Seni puudub meil üksikasjalik ülevaade sellest, millises Eesti raamatukogus missugused vanatrükised millises seisukorras on. Nii-sugune täpne olukorra kirjeldus on aga vajalik vanade kogude hoidmise ja säilitamisega seotud raamatukogude ühisprojekti koostamiseks, mis aitaks tagada vanaraamatu kogude kasutatavuse ja säilivuse (Tiiu Reimo "Vana raamat ja lugeja: kas ja kuidas kaitsta raamatut lugeja eest"). **Uue raamatu järeltulevatele põlvedele säilimise kõige kehvem tagatis tundub olevat raamat ise.** See valus teema on ülemaailmne - käesoleva aasta suve lõpul arutati seonduvaid probleeme ka Ungaris IFLA konserveerimiskonverentsil (Marge Tiidus "Ülevaade IFLA konserveerimise konverentsist"). Ega meilgi pole raamatu läbi aegade hoidmise mure kerkinud üleöö. Juba kuuskümmend aastat tagasi - eesti raamatuaastal - ilmutati senisest tõsisemat huvi

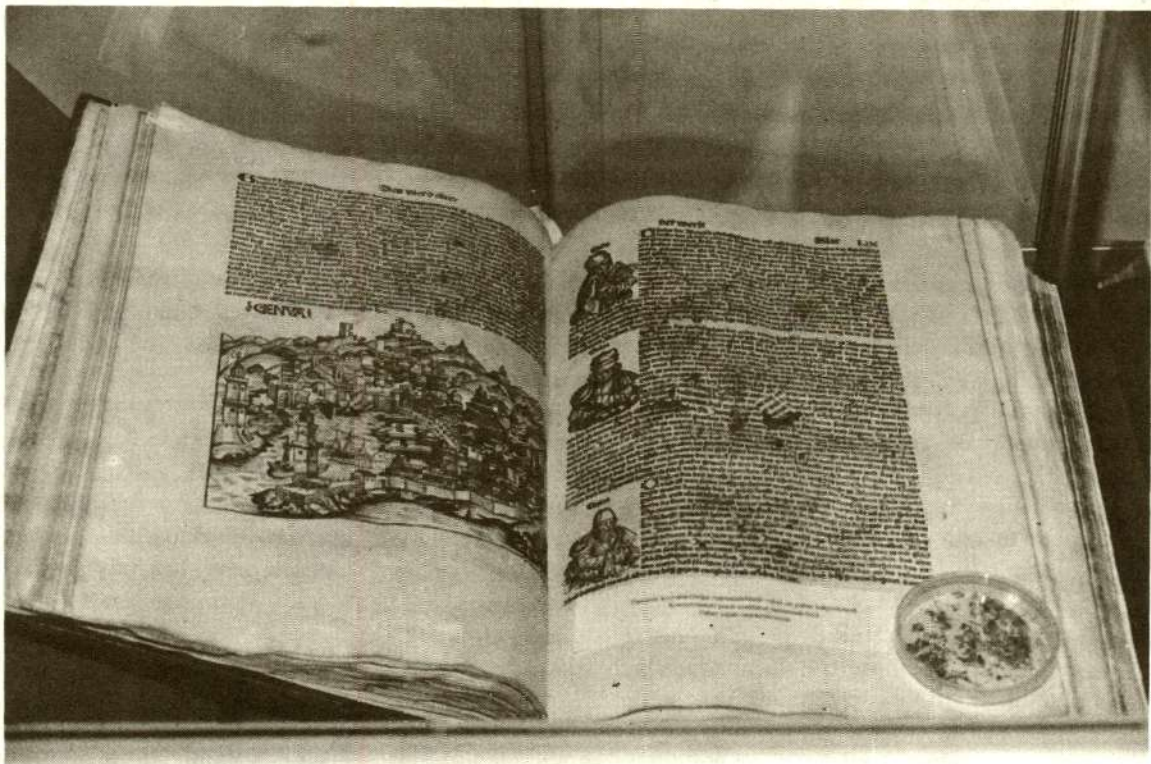
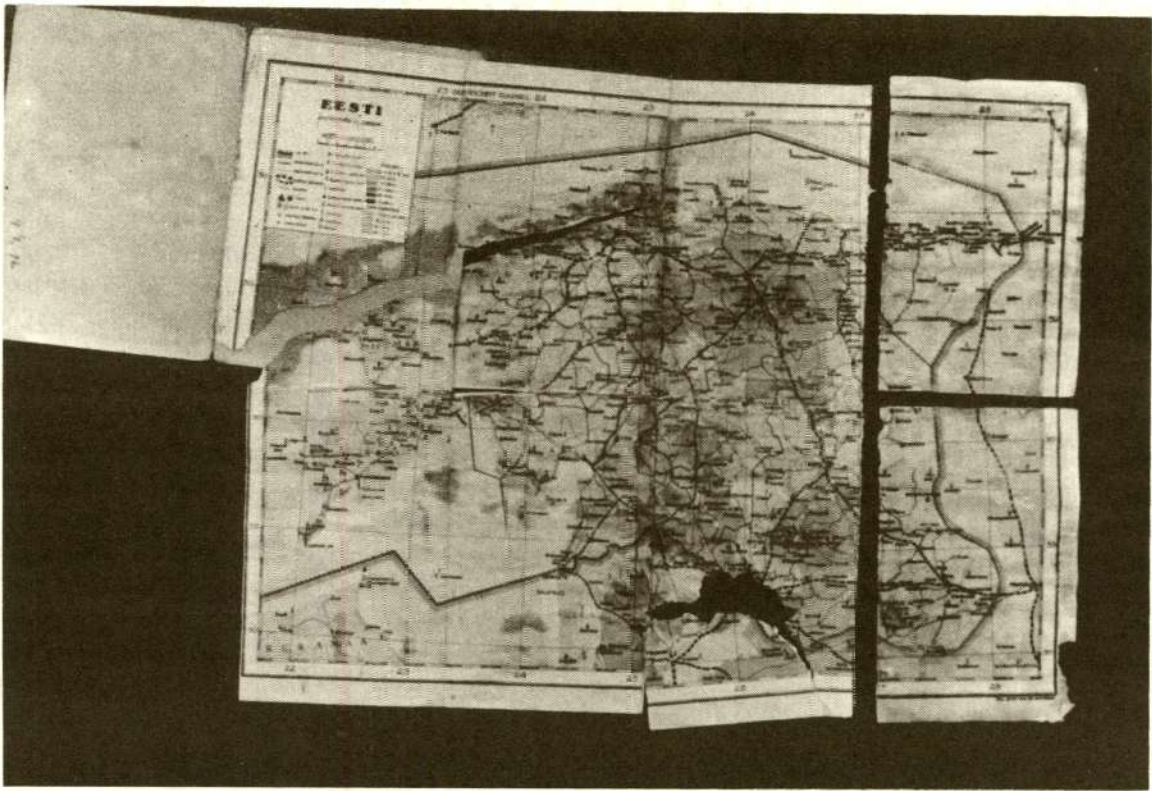
raamatu välimuse ja säilivuse vastu, hoolitseti selle eest, et lugejani jõuaks raamat kaitsvas köites (Ave Tarvas "Raamatust, köitest ja köitjast.. Pilguheit aastakümnete taha"). Viletsas köites kehvale paberile (happelisuse näitaja $pH < 5$; normaalne on $pH = 6-7$) tehtud raamat hävib halbades hoiu- ja hooldamistingimustes kiiremini, kui oskame karta. Praegu teeb meid rohkem murelikuks küll tõsiasi, et hävimisohus olevaid trükiseid on mitu korda rohkem kui raamatukogud suudavad ennistada. Rõõmustab teadmine, et raamaturestauraatoriks saab õppida ka TPÜs ning alates 1987. aastast on juba paarkümmend inimest omandanud eriprogrammi järgi selle elukutse. Kuigi viimastel aastatel on olnud raamaturestauraatorite väljaõpetamisel TPÜs paus, käivitatakse huviliste olemasolul nende koolitus ka praeguses infoteaduste osakonnas (Mare Lott "Raamaturestauraatorite koolitamine Tallinna Pedagoogikaülikoolis").

Meie raamatuvarade säilitamise ja hoiuga seotud probleemide lahendamiseks on vaja kogude seisundit pidevalt jälgida ja analüüsida. TÜ Raamatukogus viiakse taolisi uuringsid läbi 1992. aastast (Kurmo Kõnsa "Raamatute seisund Tartu Ülikooli Raamatukogu kogudes"). Kogude seisundit jälgitakse ka RRis ning käesolevast aastast TARis (Ellen Allikas "Raamatute seisundi hindamine visuaalse kontrolli tulemusena TA Raamatukogu baltikaosakonnas"). Heameelt teeb, et Eestis on ehitatud raamatukogusid hoidlatega, kus hoiutingmused on mikrokliima poolest head. Kurvastavad aga vastutus-tundetud, ebaeetilised, madala lugemis- ja käitumiskultuuriga lugejad, kelle eest pole kaitstud ükski raamatukogu. Vaja oleks raamatukogude

ühisrinnet koos seadusandjate ja politseiga, et võidelda raamatuvaraste, -lõhkujate ja -sodijate vastu (Viivi Kuuspere "Trükiste säilivusest Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogus", Rena Mäe "Õppekirjanduse kaitsmise probleeme Tallinna Pedagoogikaülikooli raamatukogus").

Mida ja kui palju suudame raamatute hoiu ja säilimise, samuti ennistamise probleemide lahendamisel ise ära teha? Mis ei sõltu raamatukogudest ehk mida meie ei suuda? Raamatute hea käekäigu nimel oleme suutnud üsna paljut - trükiseid restaureerida, nende hoiu- ja laenutustingimusi parandada, lugejaid õpetada, turvasüsteeme rakendada, raamatukogutöötajaid kasvatada. Meie ei suuda aga teha head paberit ning vastupidavat raamatut - see on paberivabrikute ja trükikodade püha kohus. Meie kohus on teada anda neile, kes peaksid teadma aga ometi ei tea - kogude säilitamine on töö, mis väljub ainult ühe raamatukogu haldusalast! Vaja on probleeme selgitada kõigi raamatukogude ja arhiivide töötajatele, vastavatele ametiasutustele, laiale avalikkusele (K. Kõnsa). Seda eesmärki pidasid silmas ka kõnealuse konverentsi korraldajad. Sõnavõttudest jäi kõlama üksmeelne soov - kui meie riigil pole huvi ja kasulik teha kõiki raamatuid sellisel paberil ja sellise köitega, mis kestaksid üle aegade, siis vähemalt raamatukogudele määratud **sundeksemplarid tuleb teha vastupidavaks ajahamba halastamatule puremisele.**

*Lugejate poolt rikutud väljaanded.
Fotod: Teet Malsroos*

60 AASTAT EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU ARHIIVKOGU

HELLE REMMELT

RRi arhiivkogu osakonna sektorijuhataja

1. novembril 1995. aastal möödus 60 aastat Eesti Rahvusraamatukogu arhiivkogu asutamisest. Sel kuupäeval 1935 avati Riigiraamatukogus (Rahvusraamatukogu eelkäija) uus inventariraamat, millesse hakati kandma vastse kogu trükiseid. Mõte luua Riigiraamatukogu koosseisus arhiivkogu, ulatub raamatukogu algaastatesse. Kirjas Riigiraamatukogule 5. veebruarist 1923 märkis Oskar Kallas: "Eesti Rahva Muuseumi Arhiivkogu, Tartu Ülikooli Raamatukogu ja Riigiraamatukogu peaksid oma tegevuse vahele tõmbama kindlad piirid ja otsustama, kes nendest on määratud koguma täielist *Estica*-kogu." Kuna Eesti Rahva Muuseumis oli arhiivkogu juba olemas ja kogenud töötajad seda hooldamas, siis langeski rahvusraamatukogu ülesanne talle.

1935. aastal tähistati Eestis 400 aasta möödumist esimese tol ajal teada oleva eesti trükise Wanradt-Koelli katekismuse ilmumisest. Ajavahemik 24. veebruarist 1935. a. 24. veebruarini 1936. a. kuulutati raamatuaastaks ja tähelepanu keskmesse tõusis eesti trükis. Raamatuaasta üritusi juhtis peakomitee, kuhu kuulus ka Riigiraamatukogu direktor G. Ney. Trükiste säilitamine tulevastele põlvetele oli nii laialdaselt arutatav küsimus, et arhiivkogu asusid looma nii Riigiraamatukogu kui mõned aastad hiljem Tallinna Keskraamatukogu.

Riigiraamatukogul olid arhiivkogu loomiseks kõik võimalused. 1935. aastal kehtis kord, mille kohaselt kahest sundeksemplarist üks jäi arhiivkogusse (1923. aasta trükiseaduse järgi sai Riigiraamatukogu Eesti Vabariigi trükistest 2 tasuta sundeksemplari). Esimestel aastatel komplekteeriti arhiivkogu jooksvalt saabuvast sundeksemplarist (siit ka kogu nimetus S-fond).

1938. aasta Riigiraamatukogu seaduse kohaselt kuulusid arhiivkokku eestikeelsed ja Eestis ilmunud muukeelsed trükised, ning varem ilmunud väljaanded.

1940. aasta juunipöörde järel hakkasid arhiivkogusse saabuma Moskvas ja Leningradis ilmunud, kuid Eestis trükitud raamatud. 1941. aastal anti arhiivkogusse trükiseid endistest Eesti Vabariigi riigiasutustest (välis- ja siseministeriumist jm.). Arvuliselt ei jõudnud neid arhiivkogusse kuigi palju, sest kohe esimesel nõukogude aastal algas trükiste barbaarne hävitamine. Saksa okupatsiooni ajal jätkus arhiivkogu täiendamine alles 1942. aastal. Raamatukauplustest ja antikvariaatidest osteti neil aastail hulgaliselt vanemat eesti kirjandust ja saksakeelset *Balticat*. Kuigi 1941. aasta oktoobris sai raamatukogu õiguse ühele sundeksemplarile Eestis ilmunud trükistest, inventeeriti need kogud alles 1943-1944.

Uus nõukogude periood algas Venemaal ilmunud eestikeelsete raamatute arvelevõtmisega. Vaheldumisi saabus nii uusi sundeksemplare kui ka vanemat kirjandust (ostud ja võimude poolt konfiskeeritud trükised). Lisaks väljastpoolt Eestit saabunud kirjandusele sai arhiivkogu aastatel 1944-1946 ligi 3000 vanemat trükist, mis suunati arhiivkogusse põhikogust.

1935. aastal loodud arhiivkogu täiendamine lõppes 1950. aastal. Suur hulk trükistest anti erihoidu, hiljem osaliselt ka raamatupalati osakonda. Nõukoguliku eeskujuga järgi loeti tol ajal raamatupalati osakonna kogu peamiseks arhiivkoguks. 1962. aastal raamatupalat iseseisvus ja taas kerkis mõte arhiivkogu loomisest. Aastatel 1959-1964 hoiti arhiivkogu

põhikogus ja neil oli eristaatus (laenutati erandkorras jne.). 1965. aastal jõuti niikaugele, et loodi uus kogu, mille koosseisu arvati ka 1935. aastal alustatu. Erihoiu likvideerimise tõttu vabanesid seal olnud arhiivkogu trükised. Uue kogu sünnidaatumiks oli 6. jaanuar 1965, mil avati inventariraamat selle kogu tarbeks.

Praegu kuuluvad arhiivkogusse Eestis ilmunud trükised, kõik väljastpoolt Eestit ilmunud eestikeelsed väljaanded, eesti autorite tööd teistes keeltes ning muukeelne kirjandus Eesti kohta. Arhiivkogus on eestikeelsed trükised alates 1861., võõrkeelsed alates 1801. aastast (venekeelsed 1826. aastast). Varem ilmunud trükised on haruldaste raamatute kogus. Arhiivkogu jaguneb raamatute, perioodika ja pisi-trükiste koguks. Eraldi kuuluvad arhiivkogusse mõned erikollektsioonid. Suurim neist on Metsiku küla laenuraamatukogu (asutatud 1872. aastal), mille RR ostis 1968. aastal.

Kuuekümmend aasta kestel on arhiivkogusse talletatud umbes 280 000 trükist (nendest 162 000 eksemplari raamatud).

Arhiivkogu hooldab ja vahendab lugejatele 1988. aastal loodud arhiivkogu osakond. Aastatel 1988-1993 oli osakonna juhataja Enda Joala, 1993. aastast Silvi Kurbel. Arhiivkogu töötab 12 inimest.

Arhiivkogu 60. sünnipäeva tähistas RR näitusega "Arhiivkogu 60", mis andis ülevaate kogu algusaastaist tänaseni. Näitus oli avatud raamatukogu 6. korruse trepialguses 1. novembrist 3. detsembrini.

TEADUSRAAMATUKOGU

*Raamatukogunduse raudvara:
Helmi Masing, Linda Masing, Ludmilla Rass.*

*Arhiivkogu osakonna töötajad pärast tervituste ja õnnitluste vastuvõtmist.
Fotod: Teet Malsroos*

RAAMATUKOGU TEGEVUSE TULEMUSLIKKUSE UURING TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGUS

KÄRT MIIL

TÜRi teenindusdirektor

UURINGU IDEE

Vajadusest kompleksse raamatukogu-uuringu järele on Eesti teadusraamatukogude juhid rääkinud juba mitu aastat. Stockholmi Ülikooli Raamatukogu direktor Tomas Lidman käivitas selle Balti-Rootsi koostööprojekti raames. Osalema kutsuti kuus rahvus- ja ülikooliraamatukogu Eestist, Lätist ja Leedust. Mida täpselt uurida, otsustas iga raamatukogu ise. Töö käigus sai iga raamatukogu Rootsi konsultantidelt abi. Uuringu tulemustest tehti kokkuvõtted Riias 13.-15. juunini 1995. a. peetud seminaril.

ÜHISPROJEKTIS OSALEJAD

Seminari ajaks olid kolm raamatukogu (Tartu Ülikooli Raamatukogu, Leedu Rahvusraamatukogu, Vilniuse Ülikooli Raamatukogu) uuringu lõpetanud ja esitanud kirjaliku aruande. TÜRis tegi praktiliselt üks inimene väikesemahulise üldise rahulolu uuringu etteantud meetodikat oluliselt arvestamata. Vilniuse ÜRis viisid uuringu läbi raamatukogunduse osakonna õppejõud. Nad uurisid kahe, hiljuti välisabina saadu alusel loodud haruraamatukogu (Freedom Forum Journals Library ja Library of the Institute of International Relations and Political Science) kogude väärtust. Töö oli väga huvitav ja praktilise väärtusega. Kingituseks saadud raamatukogu komplekteerimist tuleb ju ise jätkata ja oma vahendeid seejuures otstarbekalt kulutada. Läti Rahvusraamatukogus oli töö alles algusjärgus ja tundus, et nemadki eelistasid traditsioonilist üldise rahulolu uuringut pikale ja põhjalikule küsitlusele.

UURING TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGUS

Tartu Ülikooli Raamatukogus võeti uuringu aluseks Nancy A. Van House'i, Beth T. Weili ja Charles R. McClure'i käsiraamat "Measuring Academic Library Performance: A practical approach" (Chicago: ALA, 1990). Sama käsiraamatu järgi tehti uuring ka Stockholmi Ülikooli Raamatukogus 1991-1992. aastal. Tartus oli konsultandiks Bo Ekengren, Rootsis tehtud uuringu lõpparuande kokkupanija.

1992. aastal, kui käivitus Rootsi-Balti teadusraamatukogude juhtimist käsitlev ühisprojekt, tutvustas Bo Ekengren Stockholmi Ülikooli Raamatukogus tehtud uuringut Eesti, Läti ja Leedu raamatukogujuhtidele. Huvi äratas uudne meetodika ja võimalus traditsioonilisi mõõtmisviise kasutades jõuda uute tulemusteni. Samasuguse uuringu korraldamine tundus mõttekas, kuna Stockholmi ÜRi kogemustele toetudes loodeti tömahukas uuring läbi viia kiiremini. T. Lidman on veendunud, et raamatukogu personali ja juhtkonda haarav ühisprojekt motiveerib raamatukoguhoidjaid senisest rohkem oma töö resultaadile mõtlema ja tugevdab osakondadevahelist koostööd. Usun, et need kaalutlused peavad paika, sest ka Tartus uuring õnnestus.

Algus

Esimene probleem tekkis juba projektile nime andmisel. Inglisekeelsel sõnal *performance* pole eesti raamatukogundusterminoloogias vastet. Soome keelde on see tõlgitud sõnaga *tuloksellisuus*, mis eesti keeles tähendab

tulemuslikkust või tagajärjekust. Mõlemad sõnad on üsna kohmakad ja jäävad ingliskeelse tähendusest kaugele. Mõningase mööndusega võib meie uuringut nimetada **tegevuse tulemuslikkuse mõõtmiseks**. Tagajärjekuse analüüsimine oleks juba järgmine etapp.

Mida saab mõõta?

Statistilised andmed (raamatukogu töö kvantiteedinäitajad) märkisid raamatukogu hoidjad muu töö kõrvalt üles. Seetõttu ei ole saadud andmed võibolla väga täpsed, kuid kindlasti usaldatavad.

Rahuloluküsitluste kaudu selgub töö kvaliteet on raskemini mõõdetav. Näiteks lugeja rahulolu saadud info hulgaga ei pruugi olla seotud raamatukogu poolt pakutava teenusega. Sageli on lugejad rahul, kui nad näevad, et raamatukogutöötaja annab oma parima, mis siis, kui nad vastust oma küsimusele ei saa. Tundub, et lugeja rahulolu raamatukoguteeninduse tulemustega sellise küsitluse abil kuigi täpselt mõõta ei ole võimalik, kuid saab välja selgitada raamatukogutöö puudujäägid.

Praegu propageeritakse mitmeid standardmeetodikaid, mille järgi erinevad raamatukogud saavad oma tegevuse tulemuslikkust mõõta ja omavahel võrrelda. Tegelikult on saadud tulemused põhiosas võrreldamatud, sest pole võimalik hinnata raamatukogu "headust" lugejate arvu, teenuste hulga või lugejate rahulolu järgi. Võrreldavate andmete saamiseks peab lisama ka rahalised näitajad - kulutused töötajatele ja hoonele, soetatud raamatutele. Siis on võimalik

võrrelda, kui paljude kasutajate vajadusi suudetakse rahuldada samaväärsete kulutustega. Raamatukogu tegevuse tulemuslikkuse uuring on vaid vajalik osa sellest projektist.

IFLA konverentsil Istanbulis pöörati raamatukogu tegevuse tulemuslikkuse uurijate vestlusgrupis raamatukogude tegevuse tulemuste võrdlemise võimalikkusele palju tähelepanu. Automatiseerimise areng on lihtsustanud statistika võrdlemist. Probleeme toob aga juurde raamatukogude kasutamine arvutivõrkude kaudu - seda ei registreerita kõigis raamatukogudes ühtmoodi. Mõnest küsitavusest hoolimata peavad asjatundjad raamatukogu tegevuse tulemuslikkuse mõtmist vajalikuks ja perspektiivseks.

Andmete kogumine

Nii anketeerimine kui statistiliste andmete kogumine kestis nädal aega, 6.-13. märtsini 1995. a. Külastusi, laenutusi ja teadiseid registreeriti kokku 19 teeninduspunktis. Lugejatele jagati nelja sorti küsitluslehti. Andmete kogumine läks viperusteta. Lugejatepoolne huvi oli suur, kuigi andmete kogumise nädalal oli raamatukogu külastatavus keskmisest väiksem.

Tulemustest

TÜ Raamatukogu tegevuse tulemuslikkuse uuringu kokkuvõttes hämmastasid Rootsi kolleege 2 momenti: 1) erinevatest ankeetidest saadi täidetuna tagasi nende meelest usumatult suur protsent - 66-86 % ja 2) meie raamatukogu igapäevalugejate hulgas on palju teadureid-õppejõude - 20,4 %. Meie jaoks olid mõlemad arvud täiesti loomulikud - ankeetide tagastatavuse protsent on meil alati olnud umbes sama suur, õppejõudude raamatukogus käimist oleme aga pigem väheseks pidanud. Võrreldes Stockholmi ÜRiga, kus teadlasi-õppejõude on lugejate hulgas 6,8 %, loeb

Tartu ÜRis tõepoolest rohkem teadlasi, kuid selle põhjus võib olla pigem Eesti infolevivõimaluste piiratus.

Lugeja saab meilt rohkem kirjandust kätte, kui julgesime oletada (üle 60 % lugejatest sai kätte kõik kodus lugemiseks tellitud raamatud), kuid ta ei oska kasutada kaugeltki kõiki raamatukogu poolt pakutavaid info saamise võimalusi.

Töötajatele näib, et suur osa raamatukogu lugejatest on keskkooli-õpilased - statistika näitas aga, et neid polegi nii palju (vaid 4,6 % külastajatest). Raamatukogu kasutamisega jäävad nad aga sagedamini hätta, moodustades 19,5 % konsultandi abi vajajatest.

Uuringu tulemustest järeldus, et lugejakohti on meil piisavalt. See, et mõnes saalis annab aeg-ajalt tunda ruumpuudus, ei tähenda veel üldist kitsikust.

Teeninduskoormus eri teeninduspunktides on üsna erinev. Suure osa oma tööajast kulutab teenindaja raamatute ja ajakirjade letist laenu tamisele. Selle töö maht praegu veel suureneb.

KOKKUVÕTTEKS

Uuringu kasust raamatukogule võib rääkida siis, kui selle tulemuste põhjal saab tööd muuta majanduslikult ökonomsemaks. TÜ Ri uuringu tulemustele toetudes on võimalik mõõta raamatukogu tegevuse efektiivsust ja teha ettepanekuid raamatukogu ökonomsemaks majandamiseks. Tulemused peaksid toetama juhtkonda raamatukogu töö planeerimisel ning andma võimaluse arvude najal selgitada oma tegevuse tulemuslikkust ülikoolile või partnerorganisatsioonidele. Uuringu aluseks olnud käsiraamatu autorite meelest tuleb raamatukogude juhte harjutada oma töös kasutama mõõtmiste tulemusi, seda peavad nad uuringu lisaees-

märgiks. Niisiis pole raamatukogu tegevuse tulemuslikkuse uuring ühekordne ettevõtmine, see peab olema raamatukogu juhtimist ja töö planeerimist toetav protsess.

Uuringu statistilised andmed on kättesaadavad Stockholmi Ülikooli Raamatukogu poolt välja antud kogumikus "Library Management Development Project. 3rd Final Report" Stockholm, 1995. VI, 67 p. (Stockholms Universitetsbibliotek. Rapport; 28/1995). TÜ Ri uuringut on kogumikus käsitletud U. Tõnnov, A. Norberg, T. Matsulevits, E. Loorits, L. Dubjeva, M. Ilus ja allakirjutanu. Kogumikus on ka artiklid Leedu raamatukogudes tehtud uuringutest.

1996. aasta 21. veebruaril on Tartu Ülikooli Raamatukogul kavas korraldada seminar, kus räägitakse põhjalikumalt uuringu resultaatidest ja mõõtmistulemuste rakendamisest.

TEADUSRAAMATUKOGUDE JUHTIMISE SEMINAR

14.-15. september 1995

VARJE KUUT

TÜRi vanembibliograaf

Peeti juba kolmas Inglise Raamatukoguühingu ja ERÜ ühisseminar, seekord Tartu Ülikooli Raamatukogus.

Auditooriumi olid kogunenud nii raamatukogunduse õppejõud kui ka teadus- ja kõrgkooliraamatukogude töötajad.

Seminaril juhatasid kaks väga meeldivat daami Põhja-Iirimaalt: raamatukoguhoidjad Karen Latimer Belfasti Queensi Ülikoolist ja Deborah Shorley Ulsteri Ülikoolist.

Seminaril käsitleti tööd lugejate ja raamatukogupersonaliga. Vaheldumisi loengutega lahendasime väikestes gruppides praktilisi ülesandeid. Mõlema päeva lõpetuseks vaatasime videofilme "Saamatud lugejad" ja "Saamatud raamatukoguhoidjad".

14. septembri teema oli "Lugejateeninduse praegused suunad", kus **räägiti põhjalikult lugejakoolitusest**, sellest, kuidas saada tagasisidet teeninduse kvaliteedi kohta ja kuidas reageerida lugejapoolsetele kaebustele, probleemidele, millised on võimalikud konfliktsituatsioonid raamatukoguhoidja ja lugeja vahel ja kuidas neid lahendada.

Kuna olen pidevalt tegelnud Tartu Ülikooli Raamatukogu lugejakoolitusega, huvitusin eelkõige aktuaalsest ja olulisest lugejate õpetamisest Suurbritannia ülikoolide raamatukogudes.

Sealsetes teadusraamatukogudes korraldatakse lugejaõppusi läbimõeldult.

Lugejaõppuse läbiviimiseks on seitse võimalust:

- 1) ekskursioonid ja demonstratsioonid;
- 2) iseseisev tutvumine raamatukoguga;
- 3) loengud raamatukogu kasutamiseks;
- 4) videofilmid, diapositiivide programm, hüpertextiga arvutiprogrammid;
- 5) voldikud;
- 6) mälumängud;
- 7) individuaalne juhendamine.

Neid meetodeid kasutatakse vastavalt raamatukogu vajadustele, võimalustele ja kogemustele. Kõige paremaid tulemusi annab eri meetodite kombinatsioon (Näiteks: raamatukoguekskursioonil jagatakse infolehti ja korraldatakse mälumäng, loengutel näidatakse videofilme jne.). Individuaalne juhendamine on Deborah Shorley arvates tuleviku jaoks parim, aga realistlikult mõeldes pole raamatukoguhoidjal selleks aega.

Suurbritannia raamatukogudes pööratakse tähelepanu lugejate õpetamisele, uuritakse, kui palju informatsiooni neile korraga anda. Meil pole uutele üliõpilastele võimalik selgitada kõike, mis puudutab raamatukogu ja teenindust. Deborah rõhutas väga õigesti, et kõik raamatukoguhoidjad peavad olema sõbralikud ja abivalmid.

Hästi ettevalmistatud juhendi (*self-guide tours*) abil saab ettevõtlik üliõpilane raamatukogus ringi jalutades ka ise kõike põhjalikult uurida. Mulle isiklikult meeldib iseõppimise meetod, arvan, et TÜ Raamatukogus oleks juhendist palju abi. Neid võiksime koostada nii tavalugejale kui sügavamate huvidega lugejale.

Karen Latimer kirjeldas kolme liiki lugejaõppusi, mida ta ise läbi viib:

1. Viimase kursuse psühholoogiaüliõpilastele on raamatukogu kasutamine ja kirjanduse otsimine ning kirjanduse interpreteerimine üks osa moodulist "Psühholoogilised meetodid".
2. Esimese kursuse arhitektuuriüliõpilastele raamatukoguõppusel antakse üliõpilastele pärast ringkäiku raamatukogus ja loengut ülesanne uurida ühe arhitekti loomingut. Üliõpilased töötavad väikestes gruppides ja kasutavad andmete otsimiseks aktiivselt raamatukogu. Kursus eeldab, et üliõpilased omandavad raamatukogu kasutamise oskused märkamata.
3. Õppejõududele koostatakse infolehti uue info hankimisvõimaluste kohta

või teavitatakse neid õppejõudude koosolekutel. Suvevaheajal korraldatakse täienduskursusi ning pakutakse praktilisi seminare vastavalt nende uurimisprobleemidele.

Karen Latimeri ettekandest sain järjekordse kinnituse oma arvamusele, et üliõpilaste lugejaõppuste eduks on äärmiselt vajalik koostöö õppejõududega. See aitaks õppuste programmi kohandada õppetöö vajadustele, parandada õppuste kvaliteeti. Samuti näevad üliõpilased, et õppejõud peavad raamatukogu kasutamise oskust sama vajalikuks kui teisi oskusi.

Lugejaõppuste ja raamatukoguteeninduse tõhususe mõõtmiseks ning probleemide selgitamiseks on vaja lugejate tagasisidet. Tagasisidet saadakse järgmiste meetoditega: korraldatakse uuringuid, küsitlusi, analüüsitakse laenutusi ja päringuid, luuakse lugejate ja raamatukoguhoidjate komiteed ning analüüsitakse ettepanekuid ja kaebusi.

Seminarilt jäi mulje, et lugeja kaebuste ja ettepanekutega tegeldakse Suurbritannia raamatukogudes üpris tõsiselt. Igas raamatukogus on kehtestatud kaebuste ja ettepanekute registreerimise kord ning kindlad nõuded nendele vastamiseks.

Saime seminaril ülesandeks analüüsida erinevaid situatsioone probleeme tekitavate lugejatega. Üksmeelselt leiti, et meie raamatukoguhoidjad saavad eriolukordades (näiteks: lugeja tagastab kahjustatud raamatu, lugeja keeldub maksmast viivist või ei soovi raamatukogust õigeaegselt lahkuda) hästi hakkama.

15. septembri teema oli **erinevad lähenemisviisid teadusraamatukogude juhtimisele**.

Kuna oma igapäevatoos ei tule mul otseselt kokku puutuda raamatukogu juhtimisega, siis annan vaid põgusa ülevaate käsitlust.

Suurbritannia ülikoolides hinnatakse töötajaid s. o. rakendatakse ametlikku meetodit tööülesannete täitmise kontrollimiseks. Raamatukogudes kasutatakse laialt ka ärimaailmast ülevõetud meetodit - täiusliku töö kvaliteedi saavutamise programmi. Queensi Ülikoolis rakendati seda esmakordselt 1994. aastal. Karen Latimeri hinnangul on selle programmi peamiseks eeliseks võimalus kindlaks teha töövaldkonnad, milles esineb puudusi ja kus töötajad vajavad paremat väljaõpet, suurim puudus aga see, et kogu ettevõtmine nõuab tohutult aega.

Töös personaliga järgivad Suurbritannia raamatukogud rangelt seadusi. Kõigile töötajatele tuleb anda võrdsed võimalused, st. inimest ei tohi diskrimineerida ei soo, nahavärvi ega puuete pärast. Minu arvates pole Eesti ühiskonnas praegu nimetatud probleemid veel eriti teravad.

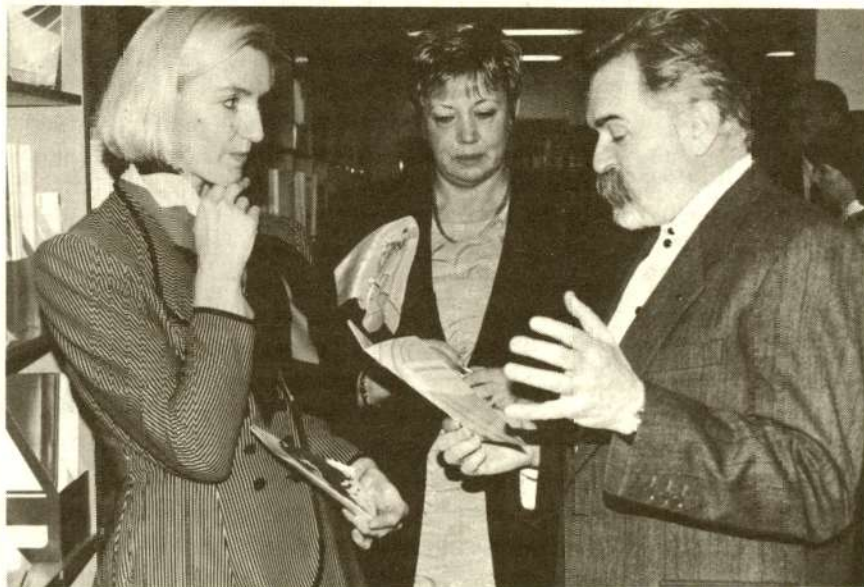
Lugejate väljaõppe kõrval pole vähem tähtis ka raamatukogu töötajate väljaõpe. Oluline on teada, millist tüüpi väljaõpet vajatakse, kuidas ja kes peaksid töötajaid õpetama. Kindlasti peab väljaõpe lähtuma raamatukogu tegevuskavast ja eesmärkidest. Kõigile muudatustele raamatukogu töös peab eelnema vastav koolitus.

Pidime koostama töötajate väljaõppe programmi automatiseeritud laenusüsteemi kasutamiseks ja kirjeldama lugejateeninduse osakonna juhataja ideaalset kandidaati (nõutavad omadused, oskused, isik, kvalifikatsioon jne.).

Seminaril kuuldu ja nähtu põhjal julgen väita, et Belfasti ja Ulsteri ülikooli raamatukogudes on töö nii lugejate kui personaliga põhjalik, sihipärane ja küllaltki täpselt reglementeeritud, suhted alluvate ja juhtivkoosseisu vahel aga palju tihedamad kui meil.

Karen Latimeri ja Deborah Shorley poolt ettevalmistatud seminar oli huvitav just valitud teemade praktilise suunitluse tõttu. Osavõtjana nautisin, kuidas Karen ja Deborah seminari läbi viisid: probleemidest kõneldi asjalikult, kontakt auditoriumiga oli suurepärane, osaliselt kindlasti tänu tõlk Marika Liivamäele.

Usun, et seminarist oli kasu nii lugejakoolitusest, -teenindusest kui raamatukogu juhtimisest huvitatutele.

Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee president Miguel Angel Martinez külastas 20. novembril Euroopa Nõukogu Tallinna Info- ja Dokumentikeskust RRis.

TAR tähistas teeneka väliseesti kultuuriloolase, tõlkija, kirjastaja ja õpetaja Vello Salo 70ndat sünnipäeva raamatunäitusega.

Fotod: Teet Malsroos

KUI MIDAGI ON INIMÜHISKONNAS ISEREGULATIIVSET, SIIS ON SEE JUST KULTUUR

Tänases Jututoas kavatsesin vestelda küll kirjanik PAUL-EERIK RUMMOga, aga jutt kulges nõnda, et kohtute hoopis poliitik Paul-Eerik Rummoga. Miks, selgub pärast jutuaajamise läbilugemist.

Kas Te olete tuttav ka meie ajakirjaga? On tal Teie arvates koht teiste eestikeelsete eriala- ja kultuuri-ajakirjade seas?

Järjekindlalt pole ma küll RKd lugenud, aga erialaselt tundub ta olevat asjatundlik. Erialaajakiri ei peagi alati üldisema kultuuriajakirja funktsioone täitma, peasi, et toimetajad on üldise kultuurikontekstiga tuttavad. Sellised väljaanded on kodanikuühiskonna üks atribuutidest ja mida rohkem neid on, seda parem. Kindlasti on Eestis erialast ajakirja raske ülal pidada, aga igal olulisel kultuurialal on oma ajakirjal suhtlemisvahendina äärmiselt tähtis osa täita. Majandusliku olukorra lahendamiseks tuleks erialasiseste ühenduste initsiatiivil otsida kõikvõimalikke riiklikke ja mitteriiklikke fonde ja esitada neile taotlusi. Tulevikuperspektiivis võiksid taolised sõnalisel väljaanded liikuda lisaks ka arvutivõrgus, sest erialane ajakiri võimaldab eelkõige samas süsteemis

töötavatel inimestel arvamusi ja teadmisi vahetada.

Vaimu ja võimu vastasseisust on kõneldud vist maailma, st. ühiskonna sünni algusest saati. Eriti rõhutati, nagu teame, nende mõistete opositsioonilisust nõukogude ühiskonnas, aga niisamuti tänases Eestis. Kas seda vastuolu on ülepea võimalik ületada, ja kuidas Te kirjanikuna poliitikasse siirdudes selle küsimuse, kui see muidugi eksisteeris, lahendasite?

Need mõisted on olnud käibel kaua. Tegelikuse vaatlemisel ja hindamisel aga on väga kahtlane lähtuda üldmõistetest, nii võib tegelikkus ise märkamata jääda. Ka vestlemisel on alati oluline, et partnerid mõistaksid kasutatavaid sõnu ja mõisteid enam-vähem ühtemoodi või tajusid väga täpselt, milles on erinevused, muidu jookseb arvamustevahetus liiva. Võimu ja vaimu vastandus on ajapikku muutunud tühjaks klišeeks, millega pole suurt midagi pihta hakata ei abstraktsel arutlemisel, ei ühiskondlike suhete korraldamisel. Üldse on küsitav, kas ikka maailma saab rahuldavalt seletada näputäie vastand sõnapaaride abil. Et tegelikust vähegi adekvaatselt tunnetada, tuleb püüda see katta võimalikult tiheda mõistete võrguga. Konkreetsemalt olen vaadanud võimu ja vaimu problemaatikat ühes oma möödunudsuvistest vestimprovisatsioonidest raadios Vaba Euroopa, kui saan aega, tihendan ja täpsustan neid mõttearendusi ja võibolla avaldan "Eesti Ekspressis".

Võibolla soovite just siinkohal kommenteerida RKs ilmunud Küllo Arjakase artiklit? Olite ju Rahvusraamatukogu seaduse vastuvõtmise aegu Eesti haridus- ja kultuuriminister.

Kuna RK maht pole just eriti suur, siis taolise väga detailse materjali avaldamine nii tillukese ajaloopipi-

soodi kohta on mulle ootamatu. Aga K. Arjakas on ajaloolane ja ajaloolase huvi detailide vastu on täiesti mõistetav. Mis nüüd puutub sisusse, siis kogu mõttevahetus ja lobby, mis seaduse eelnõu menetlemise ajal toimus, on Arjakase artiklis ületähtsustatud. Ma ei arva, et see arutelu oleks olnud nii dramaatiline. Tõlgendused, hinnangud, rõhuasetused ja -arendused on minu meelest meelevaldsed ja tugeva erakondliku värvinguga, mis on juba lausa tarbetu. Küsimus oli ühelt poolt puhtõiguslik, teiselt poolt pragmaatiline - missugune institutsioon peaks Eestis täitma parlamendiarhiivi ja parlamendiraamatukogu ülesandeid. Ja teiseks, missuguse institutsiooni poolt oleksid kaetud rahvusraamatukogule omased kohustused. Aga arutelu võttis lõpuks tõesti kaootilise iseloomu, mängu tulid erakondlikud ja isiklikud momendid. Nii või teisiti on seadus praegu jõus ja Rahvusraamatukogu peaks seaduse alusel töötama. Võibolla et aeg on nüüd nii kaugel, et teha põhjalik ja erapooletu inventuur ja läbi vaadata, kui hästi on Rahvusraamatukogu seaduse jõustumisest alates funktsioneerinud. Ka võiks läbi vaadata seaduse enda, kas ta on vastavuses vahepeal vastuvõetud ja jõustunud seadustikuga. Probleemile tuleb läheneda ainult asjalikkuse seisukohast.

Küsimus Teile kui kirjanikule. Mis Teie arvates on eesti kirjandusel ja kultuuril häda, et tuletatakse pidevalt meelde, et elaksime nagu uppuval laeval? Et kirjanikud on ohus, nagu väidab Teet Kallas romaanis "Jää hüvasti, mr. Shakespeare"?

Tuleme jälle kas ülepingutatud või siis liiga kergekäelise mõistekasutuse juurde. Eesti kirjandus on väga kõrge abstraktsiooniga üldmõiste. Kirjandus koosneb ju üksikutest teostest. Ta pole küll teoste lihtne summa, vaid keerukas ühendus, kuid siiski pole kir-

jandust väljaspool konkreetseid teoseid ja autoreid. Algupärasest kirjandusest võime rääkida juba siis, kui leidub kasvõi üksainus inimene, kes antud rahva keeles ka ühe raamatu elu jooksul kirjutab. Sõnadest kunstiliste, esteetiliste struktuuride loomise tarve on inimesele omane. Kirjanduse all muide ei pea mõistma tingimata vaid raamatuid. Sõnaline väljendus võib tehniliselt materiaalseeruda raamatuna, aga ta võib fikseeruda ja edasi kanduda ka folkloorina suust suhu või hoopis mõnes muus vormis. Raamat võib aja jooksul kaduda, kuid sõnakunst mitte. Kui öeldakse, et ajakirjandus on haaranud (ilu)kirjanduse koha, siis mõeldakse ilmselt seda, et nõukogude ajal aeti ilukirjanduse varjus ka poliitilisi asju. Vabas ajakirjanduses saab probleemidest lihtsalt normaalselt rääkida, see vabastab ka kirjanduse kõrvalistest ülesannetest. Ei usu, et eestikeelse kunstikirjanduse perspektiiv oleks kadumas. Mis inimesele on vajalik, see ka realiseerub.

Aga Te olete ometi olnud läbi aastakümnete eesti kirjanduse kuulsamaid vaikijaid. Ja ega Te praegugi palju ei avalda kunstilist sõna, kui teemakohaselt väljenduda.

Jutt on põhjuste kompleksis, mida ma ise probleemina ei taju ja seepärast ka ei analüüsi. Kui ma küsimust teadvustan, siis puhkudel, mil mul tekib idee või kava, mille väljund peaks olema kirjanduslik. Sealjuures küllalt suure mahuga või mingeid pikemaid eeltöid eeldav. Ja kui ma siis ei saa seda põhitöö tõttu ette võtta, siis on kahju küll. Kuid alati on parem mõneks ajaks kesken-duda ühele tegevusele.

Teis kõneleb täna poliitika. Mida ootate tulevikult, iseendalt, meilt? Poliitika elukutse pole igavene, küll aga kirjaniku amet, kui ma eelnevast jutust õigesti aru sain.

Juhul, kui ma aktiivsest poliitikast pean kõrvale astuma, siis tõenäoliselt lähen kirjandusse edasi, mitte tagasi.

Aga huvitavaid asju, mida veel pole proovinud, on rohkemgi. Mida poliitikal oodata? Poliitika sees olles ei tohiks ma endale niisugust küsimust üldse esitada. Ma võin asetada endale vaid ülesandeid. Kuhu ma oma võimete ja oskuste juures suudan ja pean õigeks poliitikat suunata. Midagi ei tule iseendast, alati keegi teeb. Minu erakond peab strateegiliselt ja taktikaliselt ainuvõimalikuks Eesti integreerumist laiemasse maailma, st. Euroopa Liitu. Olen nõus president Lennart Meriga, kui ta ütleb, et sõjaeelse Eesti Vabariigi hukutas see, et Konstantin Pätsi jaoks lõppes poliitika Eesti piiridega. Ei tajutud Eestit kui globaalse poliitika üht elementi. See oli viga, millest meil tuleb õppida. Detailides on Eesti poliitikat väga raske prognoosida, sest võimatu on kõiki maailma asju ette näha, kuid peame olema erksad ja suutelised kõigele kiiresti reageerima. Kui midagi on inimühiskonnas selgelt iseregulatiivset, siis on see just kultuur. Kõik, mis toimub, sõltub inimestest ja nendevahelistest suhetest. Ma ootan, mis tuleb ja ootan suure huviga, sest valmisolek intensiivseks kultuurieluks ja -tarbimiseks on meil olemas. Üheaegselt väga kõrge kui ka lai. Tulevasi vorme ma muidugi ei tea. Küllap me näeme, kui nad kätte jõuavad, muidu olekski igav.

Aasta hakkab lõppema, meie kõnetoon muutub leebemaks, meenutame halastust ja andeksandmist, hingerahu ja headuse võimalikkust. Kultuuritöötajad ja raamatukoguhoidjad ootavad oma tagasihoidlikku ellu samuti toetavat sõna. Iga inimene ootab.

Kuna olen loomult seaduseinimene, siis tahaksin heades jõulusoovideski olla väga konkreetne. Mulle tundub, et raamatukogundust ja info talletamist ei ole, nagu eelpool juba rääkisime, Eesti seadusandluses korralikult läbi töötatud. Kehtiv raamistik on lünklik ja vastuoluline ning tahab põhjalikku läbivaatamist. Nii raamatukogud kui inimesed ei ole oma võimalustega rahul. Käes on aeg, mil tuleb määratleda erinevate raama-

tukogutüüpide asend raamatukogusüsteemis ja teiste avalike riigiasutuste süsteemis, samuti erainitsiatiivi koht raamatukogunduses. On imetlusväärne, et seadusandluse lünklikkusest hoolimata on raamatukogud suutnud tegutseda ja eriomaseid ülesandeid täita. Riik ja rahvas peavad teile tänulikud olema. Objektiiivsetel ajaloolistel põhjustel tunneb eestlane, et seadus on temast kaugel. Seadus on inimese jaoks ja lõhe inimese ning seaduse vahel tuleb mõlemalt poolt ületada. Kui seda ei tehta korralikult, tuleb valida uued seadusetegijad. Meil püsib veel liiga laialt kahetsusväärne nõukogudeaegne arusaam, et seaduselu ja inimese argielu on kaks eri asja. Meie demokraatlikud harjumused ja kodanikujulgus on tunduvalt väiksemad, kui me välismaailmale tunnistame. **Seetõttu tahaksin kõigile Eesti inimestele, sealhulgas raamatukoguhoidjatele sisendada mõtet - meie elukorraldus lähtub igast üksikust inimesest ja tema valmisolekust demokraatiamehhanismi ellu viia.** Seadus üksi ei lahenda midagi, kui inimene võtab seda kui temasse mitte puutuvat, kuid seaduseta on ilmas kaos ja üksikute tugevamate, kõrgemate eesmärkideta inimeste jõhker ülemvõim. Inimene, kes ei tunneta hoiakut - riik see olen mina - kahjustab mitte ainult riiki, vaid eeskätt iseennast. Aga õnneks kasvavad uued, julgemad, demokraatlikuma hoiakuga põlvkonnad peale, nii et ses mõttes võib julgesti tulevikku vaadata.

Juttu ajas Maire Liivamets

KAS LUULET ON EESTIS TRÜKITUD VÄHE VÕI PALJU?

INDREK TART

TPÜ vanemteadur

Tegur, mis ei määra ainult teose levikut, vaid millest sõltub ka selle püsimine aktiivses kultuurimälus, on trükiarv. See, et luulekogusid hakati nõukogude võimu all välja andma mitte sadades, vaid tuhandetes eksemplarides, mängis omamoodi otsustavat rolli luuletajate teadvuses, seda eriti otseselt sõjajärgsel perioodil. Kõigi õuduste, piirangute ja tagakiusamiste kiuste oli ikkagi lootust teha oma nimi ja tegu tuhandetele teatavaks. Minni Nurme, Aira Kaalu, Ralf Parve ja Debora Vaarandi esikkogud ilmusid 1945. aastal igaüks 3200 eksemplaris (mitte kõik neli kokku 3200, mis sõjajärgi olnuks vägagi hea saavutus). Juhan Sütiste "Umbseid päevi" trükiti koguni 5200 eksemplari. Ja nagu sellest väikesest loetelust ilmneb, polnud tegu hetke ära kasutanud avaldajatega, vaid järgnevat aastakümnete aktiivsete loojatega, kellele eesti luulepilt oleks vaesem. Ühe-kahe kogu autorid, kel pikemaks luuleeluks püsivust napilt, tulid hulga hiljem, kuue- ja kaheksakümneandil aastail.

Mare Loti andmetel oli **luulekogude keskmine trükiarv** sõdadevahelisel ajal järgmine¹:

1918-1924	2500 eksemplari
1925-1928	800 eksemplari
1929-1934	250 eksemplari

Võib oletada, et ka vahemikul 1935-1944 ei suurenenud see oluliselt. Jätkem siingi keskmiseks 250 eksemplari. Teades vastaval perioodil ilmunud **luulekogude nimetuste arvu**, on hõlpus tuletada kogutrükiarvu:

1918-1924	110 teost
1925-1928	66 teost
1929-1934	92 teost
1935-1944	98 teost

Seega ühtekokku 375 300 luule- raamatueksemplari, teose keskmise trükiarvuga 1025 eksemplari. See on samas suurusjärgus proosa-aastal 1937 väljaantuga, mil ilmus 218 romaani ja juturaamatut, kogutrükiarvuga 327 000 eksemplari. Või 1923. aasta 120 proosateosega, kokku 360 000 eksemplaris. Luule moodustas vähem kui 7,5 % toonase proosatoodangu üle 5 miljonist eksemplarist.

Luulekogude trükiarvu väikus on olnud maailma tippmeestegi probleemiks läbi aegade. Kas kirjutada paljudele või vähestele lugejatele, pole luuletamise puhul küll imperatiiviks. Kuid on selge, et luuletaja kõneleb sagedamini kui prosaist oma järgijate kaudu lausa teise ajastusse välja. Sõnum kandub luuletajalt luuletajale kergemini ja ausamalt kui muude kirjatükkide autoritel.

Luuletaja seob loomuldasa möödanimiku ja tulevat, hetke ja igavikku. Nii võib arvata, et luuleraamatu kasutamise kestus, tarbimise aeg on pikem kui proosateosel, mida haaratakse tihti vaid trüki- ja letisoojalt. Hans Hanseni 1977. aasta sotsioloogilise küsitluse tulemuste järgi oli ligi pool käsilolevast lugemisvarast pärit viimasest või sellele eelnevast aastast². Samas nendib ta: "Eesti raamatu püsimine aktiivse lugemisvara hulgas on üsna lühiajaline: kui teos on ilmunud seitse või rohkem aastat tagasi, on ta välja- vaated lugeja kätte jõuda kaunis kesised." Luulekogu pikaajalisuse peaks tagama seal sisalduva sõnumi ajavälisus, igavikulisus, ajakajalise trallituse

kogutrükiarvuga 275 000 eks.
kogutrükiarvuga 52 800 eks.
kogutrükiarvuga 23 000 eks.
kogutrükiarvuga 24 500 eks.

seest väljatõusev üldistav ja ajale vastupidav kujund. Kiita pole aga luule suhe oma lugejaga. Ajapikku on see oluliselt jahenenud - luulest huvitunute hulk on 1967. ja 1977. aasta küsitluste vahel kahanenud ligi 2 korda - ning teisenenud: "Varasema küsitluse tulemuste kohaselt oli luulet lugevaid naisi kaks korda rohkem kui mehi, hilisema küsitluse järgi aga juba neli korda"³. Peakski olema ime, et kogu kirjastatu kõiki võrdselt puudutaks. Seega on suuremate trükiarvude soosimine justnagu arusaamatu. Ent teisalt - kas ei jõudnud me nendega juba harjuda, nii nagu luule suhteliselt intensiivse käibimisega meie vaimuvaras. Ei pidanud ta meil end peitma raamatupoe keldrite tagumisse räpasesse nurka, nagu resigneerunult nendib ameerika tippluuletaja Adrienne Rich.

Võrdluseks võib täheldada, et ameerika luulekogude kirjastamise anomaalsed tipud on miljoni või sellele ligilähedase eksemplaride arvuga Lawrence Ferlinghetti "A Coney Island of the Mind" (1958) ning Allen Ginsburgi "Howl" (1956). Neile järgnevatel tiraažid küünivad vaevalt üle poolesaja tuhande. Ja tavaliselt on paargi tuhat suurepärase tulemus. Baudelaire'i "Les Fleurs du mal" i esitrükk (1857) oli 1100, Whitman'i "Leaves of Grass" (1855) - 795 eksemplari. Kas peame samuti leppima vähesega, et kord kuulsaks saada? Ent pole me maailmakeel ega -kese.

1945-1992. a. anti Eestis välja 16 870 394 eksemplari algupäraseid luulekogusid, neist lastele 10 914 630 eksemplari ehk 64,7 % kogutoodangust. Täiskasvanute ehk pärisluule osaks jäi ligi 6 miljonit raamatut.

¹ M. Lott, О издании художественной литературы в Эстонии в 1918-1940 гг. // Uurimusi eesti raamatu arenguloost. Tallinn, 1980. Lk. 26

² Hansen, H., Ilukirjanduse lugejast ja lugemisest // Keel ja Kirjandus 1983, nr. 1, lk. 5.

³ Hansen, H., Lugejate maitsest: meeliskirjanikud // Keel ja Kirjandus 1981, nr. 5, lk. 281.

(Sugugi vähe ei antud välja ka tõlkeluuleraamatuid, mida siin ei vaadelda.) Võrreldes nõ. keskmist aastasaaki 1918-1944 - 13 900 eksemplari, ja 1945-1992 - 124 078 eksemplari ilma laste- ja tõlkeluuleta ning 351 467 eksemplari koos lastele määratuga, hoomame rohkem kui suurusjärgulist erinevust. Viimane peaks ühtlasi tähendama igal aastal igasse eesti perre ühe luuleraamatu sattumist nõukogude ajal. Ja kõige tõenäolisemalt lasteluulekogude. Lasteluule raamatute keskmine tiraaž aastas saavutas oma lae (ligi 40 000) juba 1960ndate teisel poolel ega kahane rohkem kui 10 % võrra kuni murranguliste 1990ndateni välja. Samal ajal täiskasvanute luulekogude keskmine trükiarv polnud püsiv ega suurenenud jätkuvalt. Selle suurenemine 1940ndate 3649-lt 1960ndate teise poole 10 127 eksemplari (2,8 korda rohkem) asendus kahanemisega 1980ndate esimeseks pooleks 4988 eksemplari (2,0 korda vähem). Nimetuste arvu äkksuuremine 1990-1992 tõi kaasa keskmise trükiarvu vähenemise 4714 eksemplari. Selle tingis luulekogude trükiarvude kunstlik dieedil hoidmine "Eesti Raamatus" (4000 peal), eriti 1976-1986, kus vahemikku 3001-5000 eksemplari mahub tervelt 163 nimetust ehk 58 % täiskasvanute luuleraamatute koguarvust.

Kümnendeid pidi vaadeldes oli algupäraste luuleraamatute kogutrükiarv kõige suurem 1970ndail ning täiskasvanute ja lasteluule kohta on täheldada, et esimesse lisandus nimetusi ja teist anti välja rohkem eksemplare, kuni 1990ndateni, mil lastele määratu tähtsus on vähenenud isegi trükiarvus. Lasteluule väljaandmise seos kirjastuste suunitlustega on ilmne: kui juba luule üldiselt kasumit ei tööta, siis lasteluule seda vähem. Välis-Eesti kirjastustes eestikeelset lasteluulet peaaegu ei kirjastatud.

Laste- ja täiskasvanute luulekogude suhetes ilmneb lisaks markantsele lasteluulekogude trükiarvu domineerimisele kaks nõ. segaduste perioodi eesti luulepõllul. Esimene neist oli aastail 1949-1956, kus ei

tõmmatud selget piiri esimeste ja teiste nimetuste arvu vahele (mõlemat ilmus ühtlaselt 5 raamatu ringis), teine 1959-1966, mil mõlemate trükiarvud olid ligilähedased või jäi täiskasvanute luule hoopistükki peale, kuna ta nimetuste arvu suurenemine kiirenes oluliselt, sellal kui lasteraamatud võrreldava tempo saavutavad ja järele jõuavad alles 1967, mil täiskasvanute luule omakorda prantsatab 23-lt nimetuselt 15-le ehk nende arv väheneb tervelt kolmandiku võrra.

1945-1992 trükitakse aastas kuni 700 000 eksemplari algupärast luulet, kuni 550 000 eksemplari lastele ja kuni 422 000 eksemplari täiskasvanutele. Neid saavutusi tundub tulevatel aastatel raske ületada.

Kokkuvõtteks. Sõjajärgne luule- nõudluse kasv tõi ühelt poolt kaasa luuletajaskonna suurenemise, millega kaasnes erinevate luulevõimaluste ja -tasemete ilmumine eesti luuleruumi, teiselt poolt luulekogude trükiarvu märgatav suurenemine. See on omakorda kujundanud eesti luuletundliku lugejaskonna. Luule levikule aitas oluliselt kaasa raamatute suhteline odavus. Luuleraamatu lugemine on rohkem kui muu kirjavara seotud kodus olemise ja enesega üksiolekuga. Raamatute kogutrükiarvust Eestis moodustas luule keskmiselt 3 % ning ilukirjandusest 7,5 %. Luulelembesimad olid trükiarvumõõtes aastad 1965-1969 (vastavalt 5 % ja 13,6 %) ning 1970-1974 (4,4 % ja 11,4 %). Edasi toimub suhteline äkkvähene mine kuni kaks korda, mis on põhiliselt seotud lasteluule nimetuste arvu olulise kahanemisega. Algupärandite 16,9 miljonist eksemplarist kuulus lastele 10,9 miljonit ehk 64,7 %. 1918-1944 ilmus Eestis ca 375 000 eksemplari luuleteoseid ning mujal eesti keeles 1945-1992 ca 65 000. Seega on valdav enamik (ca 93 %) täiskasvanute luuleraamatute eksemplaridest toodetud Eesti pinnal 1945-1992.

Mis on juhtunud aga aastail 1993-1995? Koos vaimsete väärtuste vajumisega tagaplaanile on ka luule roll

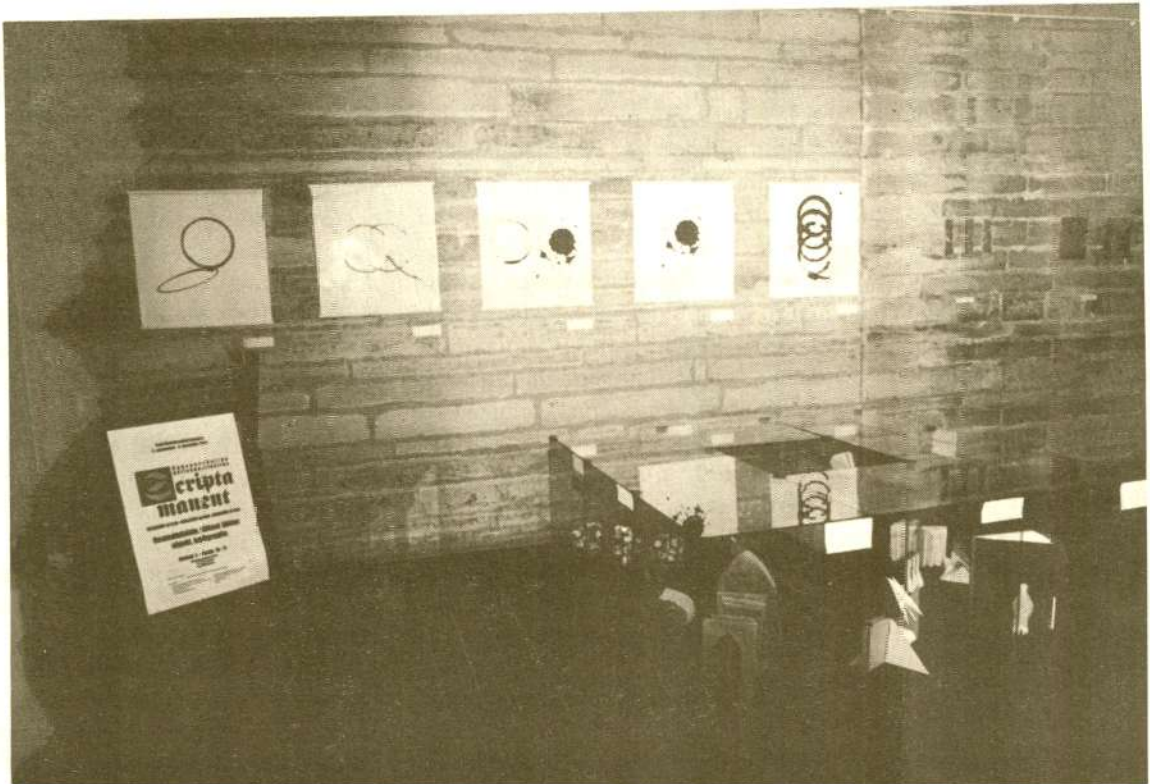
teisenenud, luule ja raha vahetõrge on pöördpöördine. Luulekogusid ilmus aastail 1993 ja 1994 endiselt ohtralt (vastavalt 69 (neist lastele 9) ja 66 (7)), kuid teave nende trükiarvude kohta kaob RRI arvutiandmebaasisse kui musta auku. Ning oleme sama probleemi ees, mis ajavahe- mikku 1918-1944 käsitles. Peame hindama: 1993 olgu keskmine trükiarv veel veidike kõrgem - lasteluulekogudel ca 10 000 ja täiskasvanutele määratuil ca 1500, kuid edasi julgeks viimased viia 1000 eksemplari dieedile. Seega võis nende 2 aasta toodang olla veidi üle 300 000 eksemplari (üle 4,5 korda vähem kui 1945-1992 keskmine), sellest üle poole lasteluule. Ja arvestades seda, et eesti autorite algupärandite kogutrükiarv ei ületa arvatavasti miljonit eksemplari, siis on luule formaalne osa eesti kirjanduses isegi suurenenud. Kuid ei konkureeri igat sorti tõlkekirjanduse tulvaga. Ega paista mujaltki enam silma. Luuleantoloogiate ja valikkogude kadu ongi juba eksistent- siaalne.

1995. a. oktoobri alguseks oli alla- kirjutatul teada 25 (neist 1 lastele) jooksva aasta luuleraamatut. On see langus nimetusi pidigi? Mõõn täielik? Fataalne?

Kuna luuakse eestikeelse luule- raamatu võimalikult täielikku, esialgu ainult elektroonilist andmebaasi, oleks kirjutaja ülimalt tänulik iga teate eest Eestimaal, eriti 1990ndatel ilmunud luulekogude ning neid iseloomustavate andmete kohta. Samuti oleks tarvis andmeid autorite kohta, sest enamik viimati aegu luulet kirjastanuist puuduvad "Eesti kirja- rahva leksikonis". Sõnumeid võib saata nii RK toimetusse kui Kirjanike Liitu või elektronposti aadressil: itart@lin.tpu.ee.

HABENT SUA FATA LIBELLI

5. septembrist 5. novembrini oli RRis Nahakunstnike Liidu korraldatud rahvusvaheline kõitekunstinäitus "Scripta manent", kus oma töid esitles 72 autorit 13 riigist.

Asjatundjad jagavad raamatukogupäeval näpunäiteid raamatute parandamiseks.
Fotod: Teet Malsroos

"MA-RAHWA KASSULINE KALENDER" ALUSTAS 150 AASTA EEST

MIHKEL VOLT

XIX sajandi esimesel poolel levis eestikeelne tähtraamat kõige laiematesse rahvakihtidesse. Sellele osutavad nii uute kalendriseeriade rajamine kui ka järkjärgult kasvanud trükiarvud: eelmise sajandi keskpaiku ulatus populaarsemate tähtraamatute tiraaž 5-6 tuhande eksemplarini. Kalendrid olid maarahvale hinna poolest kättesaadavad (maksid keskmiselt 2-10 kopikat, suuremad 20-30 kopikat), esmajoones praktilisi vajadusi teenivad käsiraamatud, mis oma lisadega äratasid huvi ka teiste kirjandusliikide vastu.

Kui varasemate tähtraamatute ettevalmistajateks olid peamiselt kirikuõpetajad, siis 1840ndatel aastatel võis täheldada olulist muutust: Õpetatud Eesti Selts ja F. R. Kreutzwald hakkasid oma kalendriseeriaid koostama valgustuslikest ideaalidest lähtudes. Seetõttu leidsid järgnevatel aastakümnetel paremates tähtraamatutes käsitlemist ka oma aja sotsiaalsed probleemid. Teisalt tungis tollal kalendritesse meelelahutuslik jutt, mis sagedasti jätkus aastast aastasse. See muutis tähtraamatute kirjastamise tulusamaks, oli turukonkurentsipüsiv vahendiks.

1845. aastal oli maarahval esmakordselt võimalik valida viie erineva kalendri vahel. Tallinnas jätkasid ilmumist kaks "Eesti-ma rahwa Kalendrit": üks Lindfors'i, teine Gresseli kirjasel. Tartus jätkus Õpetatud Eesti Seltsi toimetatud "Ma-rahwa Kalendri" väljaandmine Schönmanni kirjadega. Oma "Ma-rahwa Kalendri" üllitamist alustas sel aastal F. W. Borm Pärnus.

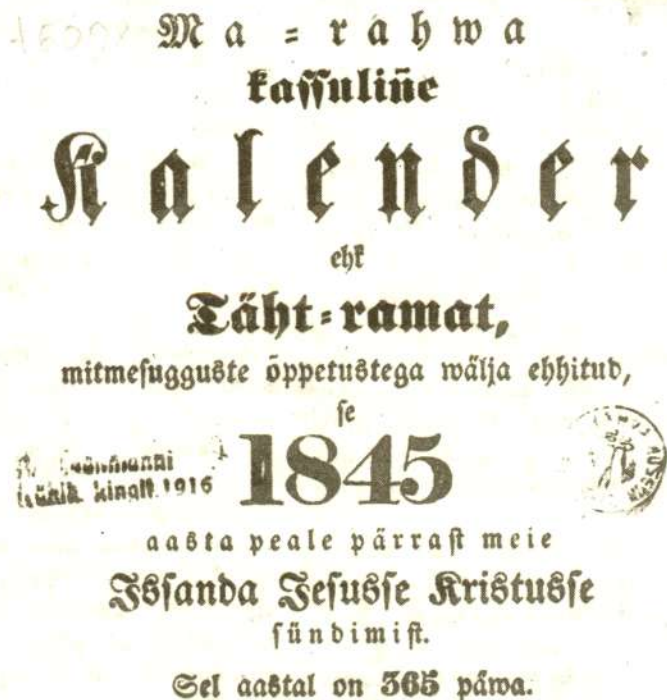
1845. aastast alates võis talutarede seintel näha nõõri otsas rippumas ka Heinrich Laakmanni kirjasel Tartus ilmunud "Ma-rahwa kassulist Kalendrit". Kahekümne viie aasta kestel oli selle "Ma-rahwa kassulise Kalendri" lisa toimetajaks F. R. Kreutzwald (1846-1860; 1865-1874). Kalendri esimesed aastakäigud tutvustasid maamehele eksootilisi loomariigi esindajaid, jutustasid lugusid "tarkadest

koertest". Talurahva harimisel kasutati ka looma-allegooriat. "Ma-rahwa kassulise Kalendri" vahendusel jõudis rahvani enamik Kreutzwaldi populaarsest satiirilise jutustusest "Reinuvader Rebane" (1848-1851). Laakmanni kalender oli üsna rikkalikult illustreeritud raamatusiseste puulõigetega.

"Ma-rahwa kassuline Kalender ehk Tähtamat, mitmesuguste õppetustega välja ehitud, se 1845 aasta peale pärrast meie Issanda Jesusse Kristusse sündimist" on trükitud 68 pagineerimata leheküljele (2 poognat, 16°, 134x111 mm, fraktuur). 24-leheküljelisele põhiosale, kus iga kuud illustreerib puulõige, on lisatud teave kalendris kasutatavate tingmärkide kohta, pööripäevade, päikese- ja

kuuvarjutuste toimumisaegade kohta, riigipühade, keiserlikku perekonda kuulunud isikute tähtpäevade ning mitme ajaloolise sündmuse kohta, samuti laatade toimumisaegade kohta Liivimaa ja Eestimaa kubermangudes. Kalendris on neli juttu (hõlmavad 37 lk., puulõigetega illustreeritud): 1. "Martin Luther". Lühiülevaade usu-reformaatori elukäigust. 2. "Elefantist". Lisaks elevantile on tutvustatud siin ka ainurakseid (*infusioni-ellajas*). 3. "Hüäne" (hüään). 4. "Kameelid" (kameelid). Väljaande kaks lõpulehekülge annavad teavet H. Laakmanni ettevõtte trükitoodangu kohta.

Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiiviraamatukogus säilitatakse 1845. aastal ilmunud "Ma-rahwa kassulise Kalendri" nelja eksemplari.

Trükitud
Tarto linnas Laakmanni kirjadega.

Foto: Margus Nikopensius

TÖÖÕIGUS PRAKTIKAS

HELI NAERIS

Tänases juristiveerus toon lugejani mõned huvipakkuvad tööõiguslikud vaidlused, mis on tekkinud asutuste igapäevatoös töötaja ja tööandja vahel ning vajanud juriidilist lahendust.

Tööandja teatas töötajale kirjalikult, et temaga lõpetatakse tööleping seoses ametikoha koondamisega. Pärast teate saamist läks töötaja puhkusele, kuna see oli tal puhkuste ajakavas ette nähtud. Puhkusel viibimise ajal töötaja haigestus. Kas tööandjal on õigus pärast töövõimetuslehe lõppemist tööleping lõpetada? Või on töötajal õigus puhkuseseaduse alusel haiguse tõttu saamata jäänud puhkuseosa edasi kasutada, st. olla puhkusel, mis välistab võimaluse lõpetada tööleping sellel ajal?

Töötajal on õigus jätkata puhkust, mis katkes haiguse tõttu. Pärast puhkuse lõppemist on tööandjal õigus varasema etteteatamise alusel tööleping lõpetada. See, et etteteatamistähtaeg on lõppenud, ei oma tähtsust, kuna tähtaja möödumine ei sõltunud tööandjast. Kui aga töötaja ei kasuta oma õigust olla puhkusel edasi ja tuleb tööle, võib tööandja temaga töölepingu lõpetada tööleasumise päeval. Kasutamata puhkus hüvitatakse sel juhul rahaliselt.

Kas töötajal on õigus lõpetada ühepoolselt töövahekord tööandjat ette hoiatamata, kui tööandja keeldub töölepingut kirjalikult vormistamast?

Ei ole. Töötajal on õigus enne töölepingu vormistamist tööle mitte asuda. Kui ta aga tööle asub, lõpetatakse töövahekord üldises korras. Töötajal tuleb töölepingu vormistamatajätmisest teatada tööinspektorile, kellel on õigus töölepingu seaduse § 28 lg. 3 alusel võtta tööandja selle eest haldusvastutusele.

Töötaja esitas tööandjale avalduse töölepingu lõpetamiseks, kuna tööandja pole kahe kuu jooksul palka maksnud. Töölepingus oli kirjas, et töötasu makstakse kaks korda kuus. Tööandja keeldus töötaja avaldust rahuldama. Kas ta toimis õigesti?

Töölepingu lõpetamise põhjus on tööandjapoolne lepingutingimuste täitmata jätmine. Palga maksmine selleks ettenähtud ajal on tööandja kohustus ja kuna ta pole seda täitnud, on töötajal õigus nõuda töölepingu lõpetamist ja tööandja on kohustatud selle rahuldama. Töötajat ei tohi kauem kinni pidada kui viis kalendripäeva ning viimastel tööpäevadel tuleb talle maksta hüvitust tema kahe kuu keskmise palga ulatuses.

Kas naistöötaja soovil võib talle anda palgata puhkust pärast lapse 3-aastaseks saamist, st. pärast lapsehoolduspuhkuse lõppemist, ja kui kauaks?

Palgata puhkust võib tööandja anda töötaja avalduse alusel poolte omavahelise kokkuleppega määratud ajaks. Seega seadus ei täpsusta, mis juhtudel ja kui pikaks ajaks võib tööandja lubada töötajat palgata puhkusele. Erand tuleb teha alla 14 aasta vanust last kasvatava naistöötaja puhul, kelle avalduse alusel on tööandja kohustatud andma talle palgata puhkust vähemalt 14 kalendripäeva tööaastas.

6.-7. novembrini 1995 peeti Laulasmaal ERÜ juhatuse laiendatud koosolek, kus peale juhatuse liikmete ja büroo töötajate osalesid ühingu töörühmade, toimkondade ja sektsiooni juhid ning paari piirkondliku ühenduse eestvedajad. Kuulati töörühmade, toimkondade ja sektsiooni juhtide lühiülevaadet tehtust. Arutleti raamatukogude vahel lahendamist vajavate probleemide, olnud ja tulevate raamatukogupäevade, ajakirja "Raamatukogu" sisu ja vormi ning tulevikuväljavaadete üle, avaldati arvamust ERÜ 1996. aasta tegevuskava ja aastakoosoleku temaatika kohta.

Koosoleku juhatas sisse ühingu esinaine Anne Valmas ülevaatega ERÜ kahe viimase aasta töödest-tegemistest. Ta kõneles ühingu eestvedamisel korraldatud konverentsidest, raamatukogupäevadest, seminaridest, nõupidamistest ja õppeekskursioonidest, ERÜ suhetest IFLA ja teiste raamatukogühingutega, ühingu kirjastustegevusest, liikmeskonnast jmt.

ERÜ juures tegutses 1995. aastal 11 toimkonda ja töörühma ning 1 sektsioon. Sektiooni, toimkondade ja töörühmade tegemistest kirjutame pikemalt ajakirja "Raamatukogu" 1996. aasta esimeses numbris.

Siinkohal esitan vaid kõige olulisema.

Kogude töörühm Maret Klauzi eestvedamisel on tegelenud põhiliselt kahe probleemiga: teadusraamatukogude komplekteerimisplaani koostamise ja perioodika säilitamise koordineerimisega. Jätkatakse koostöö arendamist kirjastuste ja raamatukaubandusorganisatsioonidega ning kogude säilitamise küsimuste arutamist. T. Valm tegi töörühmale ettepaneku töötada välja ka teadusraamatukogude komplekteerimise arvestuslikud alused, mis oleksid abiks komplekteerimisrahade kavandamisel, näiteks kui palju peab ülikooliraamatukogul olema komplekteeri-

ERÜ - KUIDAS EDASI?

misraha iga üliõpilase kohta või kui palju peab olema raamatukogus monograafiaid. Samuti peaks komplekteerimissummade planeerimisel teadma kui palju maksavad mingi teadusala väljaanded. (On ju teada, et näiteks keemiakirjandus on kallim kui ajalookirjandus).

Kersti Naber sundeksemplari töörühma juhina arvas, et Eestis puudub raamatuturg. Raamatu hind võiks olla fikseeritud. Kui hakkab kehtima sundeksemplari seadus, saab iga raamatukogu oma sundeksemplariid otse kirjastajalt. K. Naberi arvates oleks aga vaja luua sundeksemplariakesus, kes tegeleks sundeksemplari jagamisega (alati ei saada kirjastajalt vajalikku eksemplaride arvu!) ning info andmisega ja vajalike reklaamvahendite koostamisega sundeksemplariiseaduse kohta. Seaduse koostamisel oli keskuse loomisest ka juttu, kuid idee ei leidnud laiemat toetust.

Liigitamise ja märksõnastamise toimkonna eriti mahukast tööst andis ülevaate Arda Kirsel. Jätkatakse UDK tabelite eestikeelse väljaande trükiks ettevalmistamist ning üldise märksõnastatuse koostamist. 1993. aastal ostetud uue UDK versiooni (*Master Reference Fail*) tõlkimisega eesti keelde tegeleb praegu 35 tõlkijat ja 35 eksperti. Hetkel sisestatakse arvutisse ekspertide poolt üle vaadatud ja toimetatud liike. Tõlkimata on veel kaks tehnikat liiki. 1996. aasta I kvartalis peavad UDK tabelid minema trükki. Paber on hangitud ja trüki-kojaga kokku lepitud. Ilmumata jääb esialgu ainelõend (töö keerukuse tõttu ilmub see ka inglise keeles kolm aastat hiljem).

Rahvaraamatukogudele on seni ilmunud 3 vihikut kolmekohalisi tabeleid, ilmumata on tehnika osa.

Bibliograafia toimkonna (Anne Ainz) tegevuse eesmärk on saada ülevaade Eesti rahvus- ja eriala-bibliograafia olukorrast. Andmed

raamatukogudes koostatavate bibliograafiaväljaannete kohta on koon-datud tabelisse, eraldi rahvusbibliograafiaväljaannete kohta. Lisaks kavatakse selgitada, millist liiki koduloobibliograafiaid Eestis üldse vajatakse.

Vanaraamatu töörühm Tiiu Reimo juhtimisel tegutseb 1994. aastast. Töörühma kuuluvad raamatukogude, muuseumide ja arhiivide esindajad ning teised asjahuvilised. Esialgu on tutvutud erinevate kogude olukorraga. Enamik kogudest on paigutatud ebasobivatesse ruumidesse, vähe on uuritud kogude seisundit. Laiemalt tuleks levitada uuringumetoodikat. Tähtis on anda üliõpilastele alusteadmised tööst vanaraamatuga. Praegu vanaraamatuga tegelejatele oleks vaja võimaldada stažeerimist välismaal. 1996. aastal on kavas korraldada vanaraamatu seminar.

Osaletakse vanaraamatu bibliograafia- ja trükikataloogide koondkataloogi koostamises.

Ene Vilipuse juhitud kirje töörühm jõudis järeldusele, et meil kasutatavad kirjereeglid vastavad rahvusvaheliste reeglitele. Kerkis rahvusliku kirjestandardi küsimus - otsustati tõlkida ISBD ja lisada eestikeelsed kirjenäidised. Selleks moodustati raamatu kirje standardi tõlkimise alarühm Janne Andresooga eesotsas. Moodustatud on noodi- ja plaadi kirje standardi alarühm - Aurika Gergeležiuga eesotsas. Rahvusvahelisi standardeid ISBD(PM) ja ISBD(NBM) hakatakse tõlkima eesti keelde.

Analüütilise kirje töörühm (E. Uverskaja) töötas välja soovitud analüütilise kirje koostamiseks (avaldatud RKs 3/95). Praegu käsitletakse viidete vormistamist. Eri väljaannetel on erinev viitesüsteem (enamasti kasutatakse nelja süsteemi) - vaja oleks otsustada ühe kasuks.

Töörühmale tehti ettepanek koostada soovitatav juhend või populaarses

vormis tutvustus analüütilise kirje koostamiseks ning soovitud viitamiseks.

Maaraamatukogude toimkond (Helju Järvelaid) on käsitlenud raamatukogude ja omavalitsuste suhteid, komplekteerimisprobleeme (muret teeb ka raamatute madal trükitehniline tase), tugiraamatukogude olukorda valdades, kooli- ja rahvaraamatukogude suhteid ja koostööd.

R. Enok ja T. Valm leidsid, et toimkond peaks seadma ka kaugemaid eesmärgi, senini on ainult nenditud olukorda. Tuleks selgitada, milliseks kujuneb üldse rahvaraamatukogu ja kes on tema lugeja, jättes siinjuures kõrvale selle, milliseks me ise teda tahame kujundada. Vaja oleks rahvaraamatukogu kontseptsiooni - enese määratlemist süsteemis. On ju teada, et suure ja väikese raamatukogu erinevused vähenevad. Kontseptsiooni paikapanemisel peaks tuginema ühiskonna arengu teooriale. Oluline on selgitada, mida ootavad raamatukogult need, kes seal praegu ei loe. Julgemalt peaks komplekteerima rahvaraamatukogusse võõrkeelset kirjandust.

L. Kask ja I. Tingre arvasid, et selline teoreetiline käsitlus ei ole töörühmale jõukohane ja rahvaraamatukogu kontseptsiooni väljatöötamisega peaksid tegelema asutused, kelle tööülesanne see on.

Koolituse toimkonnas (Krista Talvi) jätkatakse eriseminaride ja nõupäevade korraldamist koos ERÜ teiste toimkondade, töörühmade ja bürooga.

T. Valm esitas küsimuse, kas toimkonna liikmeskond erineb KHM-i juures tegutseva koolitusnõukogu liikmeskonnast ja mille poolest on seni erinenud tööküsimused. Peaks ju toimkonna pädevusse kuuluma täienduskoolitus ning ERÜ teiste töögruppide ja toimkondade töötulemuste levitamine, koolitusnõukogu peaks aga tegelema töö- ja taseme-koolitusega laiemalt, koordineerimise

raamatukogude tööd selles vallas. Kuna see praegu nii ei ole, peaks toimkond T. Valmi arvates oma ülesanded uuesti määratlema.

Töörühmade tööd raskendava asjaoluna rõhutasid töörühmade juhid segadusi terminitega. Üksmeelselt leiti, et vaja oleks seletavat sõnastikku nii raamatukogunduse kui trükinduse terminitele.

Terminoloogiat toimkond Reet Kukega eesotsas on oma koosolekul arutanud koostatavate terminisõnastike termineid ja nende seletusi. 1996. aastal ongi kavas tihendada tööalaseid kontakte ERÜ teiste töörühmade ja toimkondadega, saamaks teada nende seisukohti terminite suhtes.

Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsiumi (ELNET Konsortsium) president Mihkel Reial rääkis, et seitset Eesti teadusraamatukogu (RR, KMAR, TAR, TÜR, EPÜR, TPÜR, TTÜR) ühendav Konsortsium on loodud teadusraamatukogude infosüsteemi projekteerimise, arendamise, haldamise ja finantseerimise korraldamiseks - arendusprogramm aastateks 1994-1997. Eesti riik on eraldanud 1996. aastaks raamatukogude automatiseerimiseks 1,2 miljonit EEKi. Sellest rahast ilmselt ei piisa ja juurde tuleb küsida fondidelt.

Praeguseks on välja valitud kuus raamatukogude automatiseerimise süsteemi, mille hulgast tehakse lõplik valik ilmselt 1996. a. jaanuaris.

Rahvaraamatukogude automatiseerimise töörühm jätkab oma tööd Jüri Järsi eestvedamisel. J. Järsil on pooleli läbirääkimised Avatud Eesti Fondiga raha saamiseks. Loodetavasti saadakse 1,6 miljonit EEKi, millest aga ei piisa kõigi Eesti rahvaraamatukogude automatiseerimiseks. Otsustati, et kõik raamatukogud peaksid sellest saama midagi - minimaalselt 1 töökohta (arvuti + tarkvara + printer), keskmiselt 3 töökohta ja maksimumi saaksid sel juhul vaid Tallinna ja Tartu keskraamatukogud. Kui aga mõnel raamatukogul õnnestuks saada

vajalik rahasumma kohalikul omavalitsuselt, võiks see raamatukogu ühendust võtta töörühmaga ja saada abi süsteemi ostmiseks. Mida rohkem raamatukogusid korruga süsteemi ostab, seda odavam!

Hetkel testitakse arvutisüsteeme (DINLIB, LIBER, KIRI, KIRJASTO 3000 jt.), antakse neile hinnang ja korraldatakse seejärel pakkumiskonkurss.

ERÜ juhatusel soovitati luua uusi toimkondi ja töörühmi. TÜR tegi ettepaneku luua restaureerimise toimkond. J. Järs pidas vajalikuks moodustada ERÜ juurde kooli- ja lasteraamatukogude töörühm.

E. Üverskaja pani ette luua initsiatiivrühm raamatukogu ja ühiskonna suhete töörühma moodustamiseks. Töörühm tegeleks üldsussuhetega ja töötaks välja raamatukogude renomee. Abiks võiks paluda ajakirjanduse kateedrit.

Rääkides 20.-30. oktoobri 1996. aastal planeeritud raamatukogupäevadest "Raamatukogud infoühiskonnas" arvas T. Reimo, et päevade teemal tuleks artikleid avaldada ja muid vastavaid üritusi korraldada juba aasta algusest alates. A. Lepik toetas teda väitega, et raamatukogude ja ühingu meediatöö peab olema regulaarne.

T. Valm arvas, et raamatukogupäevad ei tohi jääda raamatukogukeskseks, tuleb ennast rohkem reklaamida, tuues välja raamatukogu osa ühiskonna üldises meediakontekstis.

Palju aega pühendati probleemi raamatukoguhoidja ja raha arutamisele, mis ERÜ juhatusel arvates võiks käsitlusele tulla ka ERÜ aasta koosolekul 7. veebruaril 1996.

Kohtuti Linnar Kaldmaaga Kultuuriametiühingute Liidust. Ta andis aru palgaläbirääkimistest valitsusega, rääkis kirjast J. Allikule, mille keskmeks fakt, et riigi poolt eraldatud summad kultuuritöötajate palga tõstmiseks ei võimalda palku suurendada lubatud 13 %, ning kirjast riigieelarveliste asutuste palga-

astmestiku kaitseks ja arvas, et raamatukogudel peaks olema võimalus maksta vajadusel lisatasu.

T. Valmi arvates peaksid raamatukoguhoidjad ise seisma selle eest, et raamatukoguhoidjate palgad tõstetaks üldises palgaskaalas kõrgemale. suuremate palgade nõudmisel tuleks ühineda muuseumi- ja arhiivitöötajatega ning rõhutada raamatukogu kui haridusasutuse rolli. Teadusraamatukogude töötajate palgad peaksid olema suuremad kui rahvaraamatukogude töötajate omad. Oma nõudmisi on aga praegu raske esitada, kuna riigil puudub kultuuriökonomika ja üldine palgapoliitika. Raamatukoguhoidja tööd aitaksid väärtustada artiklid ajakirjanduses. Hea oleks, kui need oleksid nii raamatukogu- kui lugejapoolsed lähenemised.

A. Lepiku arvates tuleks rääkida ka raamatukoguhoidjate koolituse maksumusest, raamatukoguhoidjate olukorrast tööturul ja sellest, kuhu nad asuvad tööle.

Otsustati moodustada palga survegrupp, kelle ülesandeks välja selgitada raamatukoguhoidjate keskmise palga suurus, koostada arvamete alusel pöördumisi ministritele, töötada välja tegevuskava palgatõusu eest võitlemiseks. Leiti, et vajadusel võiks ka streikida - sulgeda lugejaile nädalaks kõik Eesti raamatukogud.

Pikemalt räägiti ajakirjast "Raamatukogu".

RK väljaandmist arutas RRI direktioon, selgitas M. Reial. RK toimetuse on raamatukogu palgal, neil on oma tööruumid. Praeguse lepingu järgi tagab RR ajakirja väljaandmise oma garantiikirjadega ja kohustub seega andma trükikuludeks puudujääv. Kuid kuna RR eelarves otseselt kirjastamiskulusid pole ette nähtud, otsustati kogu kirjastamistegevus viia üle isemajandamisele. Siit järeldub, et ka RK müügist saadav tulu peab katma tema väljaandmise-tiraažeerimise kulud. Ajakirjanumbri omahind on praegu 37 EEKi. Kokku lepitud ja juba Ajakirjanduslevi kaudu teatatud hind - 15 EEKi - ei ole RRI direktiooni arvates õige - trükikulude

tagasisaamiseks peaks hinna vähemalt kahekordistama. Palve oli arutada müügihinda, ja kui raamatukogudel on võimalik maksta, tõsta see vähemalt 30 EEKi. Rahvusraamatukogu on praegu veel nõus toimetuse ruume säilitama ja töotajaid palgal hoidma.

T. Valm tuletas meelde, et Kultuuriministeerium on RKd doteerinud tegelikult 1993. aastast saadik. Nimetatud aastal sai RK osta endale töövahendid - arvuti ja printeri. 1994. ja 1995. aastal on ministeerium katnud suurema osa trükikuludest. Kultuuriministeeriumis on loodud dotatsioonikomisjon, mille esimees Toivo Kuldsepp on arvamusel, et ministeerium võiks toetada erialaväljaandeid. Ometi peaks RK toimetust pöörduma ka Kultuurkapitali poole ja kasutama muid raha saamise võimalusi. T. Valm lubas, et 1996. aastal annab ministeerium RK trükkimiseks 40 000-45 000 EEKi. Loomulikult ei kata see kõiki RK väljandmise kulusid. Kuigi toimetust on otsinud näiteks võimalusi trükkida RKd veelgi odavamalt, ei saa lubada ajakirja väljanägemise halvenemist.

"Nii rahvaraamatukogude kui suurte teadusraamatukogude direktorite nõupidamistel jäi kõlma arvamus, et 30 kroonine ajakirja hind ei peaks probleeme tekitama," ütles T. Valm.

L. Tingre arvates ei tohi mitte mingil juhul lubada, et ajakiri lakkab ilmumast. Tuleb endale selgeks teha, kas tahetakse erialast ajakirja või kommertsväljaannet. "Mina olen raudselt seisukohal, et raamatukogudele on vaja erialast ajakirja ja sellest tingituna ei või me hakata seal kirjutama õlletegemisest ja võibolla veel mingist muust väga põnevast asjast, mis teda laiemalt levitaks," ütles ta.

A. Valmas ühines Ivi Tingre arvamusega, et ajakiri ei tohi mitte mingil juhul kaduda ja et ta peab olema nimelt erialaajakiri. Ta arvas, et ajakirja säilitamine peaks olema kõigi raamatukoguhoidjate asi. A. Valmas palus avaldada ka arvamust

RK sisu kohta. Üldiselt on erialainimesed ajakirja sisu senini kiitnud, kuid ka head asja saab alati veel paremaks teha.

M. Muru arvates ERÜ aastaraamat, "Uut välismaa raamatukogunduses" ja RK katavad sisuliselt kõik need teemad, mis õpetatakse tulevastele raamatukoguhoidjatele. Ajakiri on üliõpilastele vajalik õppevahend. Kuna ajakiri on ERÜ väljaanne, peaks seal jagama regulaarselt infot ERÜ töögruppide tegevusest. Ta leidis, et praegu domineerib RKs pisut ajalooline temaatika, kuid paistab, et see ei ole ajakirja tegijate viga, vaid meil lihtsalt ei tehta teoreetilisi uurimusi.

Ta soovitas eraldada RKs kirjastajatele oma reklaamilehekülje ja küsida neilt pärast, kuidas avaldatud reklaam aitas levitada raamatut.

Õ. Tammissaar soovitas pakkuda ka kirjastajatele ja pedagoogidele võimalust sõna võtta.

Leiti, et ajakirja peaks rohkem reklaamima kooliraamatukogudele maakondade haridusosakondade kaudu.

Rohkem sooviti näha üldharivaid kultuuriloolisi artikleid, intervjuusid või ümarlaudu, mõtisklusi ning rahvaraamatukogude töö sisulisi kirjeldusi, saada rohkem teavet magistri- ja doktoritööde kohta ja lugeda nende sisukokkuvõtteid. A. Lepiku arvates peaks ajakiri avaldama erialaüliõpilaste kirjutisi.

L. Järs juhtis tähelepanu resümeevitavate artiklite ebaloogilisele valikule ja ebajärjekindlusele resümeele põhjalikkuses.

Kujunduse koha pealt läksid arvamused lahku: ühed leidsid, et RK peaks olema natukene värvilisem ja natukene pilkupüüdvam, teised arvasid, et küsimus ei ole värvilisuses. Ajakiri peab olema eelkõige sisuliselt hea. Üldiselt leiti, et seda ta praegu on, kuigi alati võib olla veelgi parem.

Ene Riet

Ajakiri "Raamatukogu"

ilmub 1996. aastal 6 korda

üksiknumbri hind
30 EEKi

tellimishind aastaks
180 EEKi

pooleks aastaks
90 EEKi

Varem Ajakirjanduslevi kaudu välja kuulutatud hind aastaks kokku 90 EEKi (15 EEKi ühe ajakirjanumbri eest) võrdub nüüd poole aasta tellimusega. Teise poolaasta kolme numbri eest peaksid tellijad juurde maksma veel 90 EEKi. Need, kes tellisid ajakirja ainult I poolaastaks hinnaga 45 krooni, juurde maksma ei pea.

MÄRKSONASTAMINE EESTIS LAIENEB

Et mitu Eesti teadusraamatukogu on läinud või lähevad peatselt üle arvutitöötlusele, on asunud neis trükiseid liigitamise kõrval ka märksõnastama. TÜ Raamatukogu on märksõnastanud saabuvat kirjandust oma arvuti kataloogi rakendamise saadik 1994. a. lõpust. 1. maist 1995. a. tegeleb sellega ka TA Raamatukogu (baltikaosakonnas koostatakse oma märksõnakataloogi juba alates 1981. a.), kus nüüd märksõnastatakse põhikogusse saabuvad trükised, va. ilukirjandus. Kuni üleminekuni arvutikataloogile on väljundiks märksõna(kaart)kataloog, milles kaardid reastatud märksõnade alfabeedis. Märksõnastamisel kasutatakse RRis koostatava universaalse märksõnastiku valminud osi, ent suur osa märksõnu antakse oma formuleeringus, kuna põhimõtteks on anda võimalikult adekvaatne, seega sageli küllalt kitsas märksõna. Allmärksõnu (vormi-, aja-) ühtlustatakse TÜ Raamatukoguga, kus on koostatud vastavad loetelud. Koostöös RRI märksõnastamise tööühmaga valmistatakse ette universaalse märksõnastiku füüsika osa, millest edaspidi peab kujunema erialane märksõnastik.

Hiljuti astus märksõnastajate rivi ka TPÜ Raamatukogu. Märksõnastamine ja liigitamine kui üksteist täiendavad trükise sisu avamise viisid peaksid koos soodustama teemaotsingut nii kaart- kui arvutikataloogis.

Arda Kirsal

TÄHISTATI UDK JUUBELIT

Septembris 1995 möödus 100 aastat ühe maailmas enamkasutatava liigitussüsteemi - Universaalse Detsimaalklassifikatsiooni (UDK) loomise algusest. Kuna UDKd kasutatakse enamikus Eesti teadusraamatukogudest ja koostamisel on eestikeelsed UDK liigitustabelid, korraldas ERÜ liigitamise ja märksõnastamise töö-

grupp 26. septembril TA Raamatukogu ruumes tähtpäevakoosoleku "UDK 100", kus esinesid M. Aasmets ("UDK Eestis"), A. Kirsal ("UDK tulevikuperspektiivid") ja S. Nilbe ("UDK automatiseeritud süsteemides"). Osavõtjaid oli 9st raamatukogust (Rahvusraamatukogu, TA, TÜ, TTÜ, TPÜ raamatukogu, Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu, Tartu Linna Keskraamatukogu, Eesti Riigikaitse Akadeemia raamatukogu, Kübermeetika Instituudi raamatukogu, kokku ligi 20 inimest). Tervitati ka äsjust juubilarit, eesti liigitamise *grand old lady*'t Helmi Masingut. Elavat huvi tunti UDK eestikeelse väljaande valmimise ja UDK tuleviku vastu.

TARi raamatukogunduse kabinetis vaadati juubeliteemalist näitust, millel lisaks UDK tabelitele eri keeltes ja artiklitele tema kohta eksponeeriti dokumente UDK eestikeelse väljaande kohta, mh. koopia UDK kirjas-tamise litsentsist. TARi süstematiseerimissektoris võisid huvilised tutvuda UDK masinloetava versiooniga (*UDC Master Reference File*) ja saada selgitusi, kuidas eestikeelset UDKd arvutisse sisestatakse.

Arda Kirsal

VÄIKE, AGA ASJALIK VÄLJAANNE

Tartu Ülikooli ja ERÜ moraalsel ja materiaalsel toetusel ilmunud KURMO KONSA väikeseformaadiline, aga väga õpetlik käsiraamat raamatukogude ja arhiivide töötajatele "RAAMATUHOIU ABC" peaks huvi pakkuma kõigile raamatuga tööd tegevatele inimestele. Kui iga raamatukoguhoidja ei peagi tundma paberi tehnoloogiat, tema füüsikalisi ja keemilisi omadusi, siis raamatukahjustused ja putukad, kes kõik kõite kallale võivad asuda, peaks ta küll ära tundma. Veelgi enam tuleks aga silmas pidada temperatuuri ja õhuniiskuse muutust raamatute hoiupai-kades, mis, nagu lugeda võime, mõjub raamatu tervisele kurjasti. Ka vajas

meeldetuletamist, st. ülelugemist peatükikene "Hoiustamine ja kasutamine", sest raamatu säilimiseks, nagu teame, on küllalt oluline tema õige asend riivil.

Väljaande lõpus on soovitatava kirjanduse loetelu, mis teemast sügavamalt huvitatule annab kompetentset informatsiooni. Muuhulgas leiame sellest nimestikust ka ajakirjas "RK" avaldatud K. Konsa artiklid. Toimetus kinnitab, et tema kirjutised on olnud alati huvitavad, hästi loetavad ja professionaalselt arvestataval tasemel nagu tutvustatud raamatukene.

Maire Liivamets

RRis ilmus Põhjamaade ilukirjandust tutvustavate nimestike sarja kolmas väljaanne "Norra kirjandus eesti keeles ja eesti kirjandus norra keeles". Nimestiku koostas Margit Arusoo, toimetab Krõõt Liivak. Väljaandes tutvustab Sigrid Kangur eesti kirjanduse suurimat tõlkijat norra keelde Turid Farbregdi, Jan Brodal annab aga lühiülevaate eesti kirjandusest Norras. Nimestik sisaldab ainult raamatuid. Nende kronoloogiline loetelu ning nimeregister on trükise lõpus. Samast sarjast on ilmumisootel soome-eesti ja islandi-eesti tõlkekirjanduse nimestik.

Maire Liivamets

JURIIDILISEST HÄMAMISEST JA RAHVUSRAAMATUKOGU SEADUSEST

Kui mult paluti K. Arjakase kirja- pandud Rahvusraamatukogu seaduse ajaloole ja selle seaduse peamise oponendi S. Alajõe vastulausele lühikest, lihtsat ja selget juriidilist kommentaari, muutusin üsna nõutuks. Sest juriidilist probleemi siin ei ole.

Rahvusraamatukogu seaduse eel- nõud valmistati ette kaua parimate spetsialistide osavõtul (juristist kir- janik J. Kross, Pedagoogikaülikooli infoteaduste osakonna professorid E. Rannap, M. Aasmets ja M. Lott jt.), seda lihvisid kõrgklassi juristid (pro- fessorid H.-J. Uibopuu Salzburgi Üli- koolist ja H. Siigur Tartu Ülikoolist, E. Kornel, L. Käis, A. Kiris jt.), aru- tati Riigikogus peaaegu neli kuud, võeti Riigikogus vastu ja kuulutati presidendi poolt välja. Vastuolo- põhiseadusega pole sealt leidnud õiguskantsler, ja et selle seaduse najal Rahvusraamatukogu edukalt töötab ja areneb, ei ole põhjust kahelda ka seaduse erialases osas.

Põhjused, mis on tinginud S. Alajõe rahulolematuse, ei ole niisiis juriidilist, vaid mingit muud laadi.

Eeltoodu ei tähenda sugugi, et paremini ei saa. Saab küll. Meie seadusloomes on väga palju puudusi, kuid see on teine teema.

Teine teema on "alluvuse" mõiste sage pruukimine, nagu valitseks Eestis ikka veel õnnis stagna- aeg ja igasugused kõrgemalseisvad organid. Kellele "allub" x linna rahvara- amatukogu? Rahvaraamatukogude seaduses on sätestatud riigi pädevus, kohaliku võimu pädevus, seaduse alusel moodustatud raamatukogu nõukogu pädevus ja raamatukogu juhataja pädevus. Lisaks tegutsevad mitmesugused kontrolliasutused eri õigusaktidega määratletud alusel ja korras.

Avalik-õiguslike juriidiliste isikute "allutamine" mõnele "kõrgemalseis- vale organile" on lihtsalt mõeldamatu, sest siis poleks nad enam ei avalikud ega õiguslikud, juriidilise isiku ko- hustuste täitmise ja õiguste kasuta- mise võimalikkusest kõnelemata.

Sellist juriidilist kirjaoskamatus on S. Alajõe mõtteavaldustes pea igal sammul. Mis on näiteks arusaamatut selles, et ametikoha täitmiseks korraldatud konkursi ajal peab see ametikoht olema vakantne? Vastasel juhul tuleks sel ametikohal töötaja vallandada, kuid tööseadlusandlus seda sellisel alusel teha ei võimalda.

Juhuslikult siit-sealt kuulnud mõis- tetega hea õnne peale žongleerides võib ainult lihtsameelsetele muljet jätta. Tõsisemateks asjadeks on vaja haridust.

Ando Leps

*Riigikogu liige, õigusdoktor,
Euroopa Nõukogu õiguseksper*

VEEL RAHVUS- RAAMATUKOGU SEADUSEST

Eesti Rahvusraamatukogu seaduse saamisloo avaldamine ajakirja "Raa- matukogu" veergudel on raamatu- kogude ajaloo seisukohalt huvipak- kuv. Õpetlik seetõttugi, et seni ei ole nii üksikasjalikult kirjeldatud poliitilist heitlust ja võitlust ühe seaduse loomisel.

Küllo Arjakase esitatud põhjalik kronoloogiline ülevaade seaduse valmimisest ja arutelust selle üle ning järgnev Sulev Alajõe kommentaar annavad tõese pildi sellest, kui vähe huvitas Riigikogu Rahvusraamatu- kogu areng ja roll rahvuskultuuris. Sisuliste küsimuste asemel arutati peamiselt Rahvusraamatukogu allu- vust, nõukogu moodustamise põhi- mõtteid, direktori ametisse kinni- tamise seonduvaid probleeme jmt.

Ka Sulev Alajõe nendib oma kom- mentaaris kahetsusega, et "1993. a. algul tekkinud peamiselt õiguslik vaidlus kujunes väga poliitiliseks ja isikute vaheliseks konfliktiks". Seda kahetsusväärsem on, et eelpoolnime- tatud konflikti tulemusena oleks võid- dud Rahvusraamatukogule anda keskraamatukogu staatust ja terve Eesti Vabariigi raamatukogusüsteem lammutada.

Lihtsustatud arusaam raamatu- kogudest ja nende funktsioonidest tänapäeva ühiskonnas väljendub Sulev Alajõe kommentaaris, milles ta peab loomulikuks, et ETV ja ER on avalik-õiguslikud institutsioonid, Rahvusraamatukogu aga mitte. Ini- mestele soodsa infokeskkonna loo- misel ei ole massimeedia ühiskonnas tähtsamal kohal kui teaduslikku teavet vahendavad raamatukogud.

Eesti meediapoliitika kujundamine ja seadusandliku aluse loomine rahvusliku meediasüsteemi edasiseks arendamiseks on kahtlemata Riigi- kogu ülesanne ja sellega oleks võinud alustada juba 1993. aastal, kui algas poliitiline heitlus Rahvusraamatukogu seaduse ümber.

*Evi Rannap
TPÜ IO professor*

FELIX KAUBA

1. VIII 1916-28. IX 1995

Septembrikuu 28. päeval lahkus meie hulgast jäädavalt kirjastus- ja raamatukogundustegelane, raamatajaloolane, kirjanduse tõlkija, mitmekülgsete kultuurihuvidega kollekt-sionäär, muusika- ja loodusesõber Felix Kauba.

Felix Kauba sündis Volodarskaja asulas Peterburi lähedal. 1920. aastal opterus perekond Eestisse. Lõpetanud 1935. aastal Jakob Westholmi Gümnaasiumi ja teeninud aasta sõjaväes, asus Felix Kauba kõrgharidust omandama Tallinna Tehnikaülikoolis, kuid erihuvid viisid ta peagi Tartu Ülikooli filosoofiat, kirjandust ja kunstiajalugu õppima. Muutunud olud sundisid 1940. aastal stuudiumi katkestama ning Felix Kauba leidis töökoha Tallinnas kultuuriringkondadele hästi tuntud OÜ I. G. Krügeri raamatukaupluses. Selles antikvaarses raamatupoes ärijuhina töötatud aasta andis Felix Kauba rikkalikele raamatajaloolastele teadmiste tugeva põhja.

Sõda viis Felix Kauba mobiliseerituna Venemaale ja kõrghariduse omandas ta alles pärast sõja lõppu töö kõrvalt TPI majandusteaduskonnas.

1945. aastast alates töötas Felix Kauba lühemat aega Riikliku Kirjastuskeskuse Müügikeskuse osakonna-

juhatajana, kirjastuse "Pedagoogiline Kirjandus" direktorina, Eesti Riikliku Kirjastuse direktori asetäitjana ja seejärel kümme aastat sama kirjastuse peatoimetajana.

1961. aastast kuni pensionile minekuni (1984) oli Felix Kauba Teaduste Akadeemia Raamatukogu direktor. Tema asjatundlikul juhtimisel kujunes TA Raamatukogust silmapaistev teaduskirjanduse varamu, mille kogude täiendamine haruldaste ja hinnaliste trükistega oli ta südameasi. Felix Kauba teened TA Raamatukogu kogude päästmisel ja säilitamisel mineviku keerulistel aegadel on hindamatud. Tal oli julgust rajada väliseesti kirjanduse kogu, mis tänaseks on üks täiuslikumaid Eestis. Felix Kauba eestvedamisel alustati TA Raamatukogus "Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia 1525-1940" koostamist. Tal oli eriline anne ja oskus kujundada töökas ning sõbralik kollektiiv.

Kutsetöö kõrvalt tegutses Felix Kauba viljaka tõlkijana. Temalt pärinevad näiteks Feuchtwangeri "Goya" ja "Juut Süssi", Gontšarovi "Oblomovi" ning Alpatovi "Kunsti ajaloo" seitsme peatüki tõlked.

Felix Kauba mitmekülgsed huvid väljendusid ka tema aktiivses osavõtus Eesti Filatelistide Ühingu ja Eesti Raamatuühingu tööst.

Felix Kaubale on omistatud ENSV teenelise kultuuritegelase nimetus, teda on autasustatud Eesti Teaduste Akadeemia medaliga ja medaliga K. E. v. Baeri teaduspärandi uurimise eest.

Lahkunut jäid leinama abikaasa, poeg ja kolm lapselast.

Mälestus Felix Kaubast, sõbralikust ja erudeeritud kolleegist, paljude kultuuriürituste asjatundlikust organiseerijast ei kustu.

*Eesti Teaduste Akadeemia
Eesti Teaduste
Akadeemia Raamatukogu*

VILJANDI KULTUURIKOLLEDŽI 1995. A. KEVADEL LÕPETANUTE DIPLOMITÖÖD

1. ROHI, KADRI
Läänemaa autorite 19. sajandil ilmunud teoste bibliograafia / Juhendaja E. Jõesaar. - 82 l.
2. ASPERG, KRISTIINA
"Postimehe" kirjastatud raamatute bibliograafia / Juhendaja E. Jõesaar. - 65 l. - Bibl. lk. 64 (10 nim.)
3. MÄNGEL, KAIRI
Eestikeelsete kunstiraamatute bibliograafia (kuni 1940. a.) / Juhendaja E. Jõesaar. - 67 l.
4. LILLEMÄGI, MARJE
Varasem Eesti huumori- ja satiiriajakirjandus: bibliograafianimestik / Juhendaja E. Jõesaar. - 60 l. - Bibl. 17 nim.
5. MIRKA, KEIU
Viljandimaa kultuuritegelased eestikeelsetes mälestus- ja pühendusraamatutes (ilmunud kuni 1940. a.): bibliograafianimestik / Juhendaja E. Jõesaar. - 76 l.
6. VIISUT, TIINA
Kirjanduslik Hiiumaa / Juhendaja E. Jõesaar. - 63 l.

В своей статье "Опасна ли работа профессии реставратора?" Урмас Кокассаар и Курмо Конса описывают влияние своей специальности на здоровье. Реставраторы соприкасаются с разными химическими, биологическими и физическими веществами и влияниями. Часть из них органические, часть - анорганические. Так как все химические соединения в меньшей или в большей мере ядовиты, то необходимо следить за нормами, которые предписаны реставраторам. Авторы статьи приводят ряд условий, которые они обязаны выполнять, чтобы защитить организм. Обычно организм повреждается тремя способами: дыхательным путем, через кожу и слизистую оболочку и через пищевой тракт. Знакомых так же с предельным количеством микробов, используемых для реставрации, в воздухе и с микрофлорой воздуха реставрационного помещения библиотеки Тартуского университета.

Статья служащей библиотеки Эстонской академии наук Тийу Реймо "Древняя книга и читатель: нужно ли защищать книгу от читателя и как это делать?" останавливается в первую очередь на двух группах пользующихся древней книгой. Одна категория читателей та, которую сперва надо научить ценить книгу, которой необходимо объяснить, в какой мир она попала и которую нужно познакомиться с правилами пользования читательским залом и другая категория т. н. исследователь, который нуждается в библиотеке лишь для поисков интересного материала. Автор находит, что нельзя использовать образованного библиотекаря в качестве сторожа, чтобы следить за первой группой читателей. Исходя из этого автор статьи и рассказывает о том, какие способы и возможности пользования имеются в научных библиотеках Эстонии для чтения древних книг. Так же читателям статьи напоминает, какие издания в разных странах считаются древними и редкими книгами. В эстонской книжной науке временной границей редкой книги на эстонском языке является 1860 год, на русском языке - 1825 год, на остальных языках - 1800 год, но эта граница на сегодняшний день немного сдвинулась.

Статья М. Сийнера и К. Консы "Для чего нам необходимо знать о состоянии фондов библиотек и архивов?" снова говорит о последствиях, вызванных изменениями технологии изготовления бумаги. Так как с целью увеличения бумажной продукции в 1850-ых, 1860-ых годах в качестве бумажного сырья стали использовать древесный целлюлоз, изменились кислотность и механические качества бумаги. А высокий процент кислотности для бумаги становится роковым. Поэтому и возник ряд проблем с сохранением книг XX века. Авторы статьи анализируют положение книг в национальной библиотеке Эстонии и в библиотеке Тартуского университета и приводят цифровые данные о состоянии книг, а также говорят о причинах проблематичности положения наших библиотек и архивов на сегодняшний день. Узнаем, что из-за плохого качества бумаги в опасности книги и в других странах мира - одним словом, речь идет о глобальной проблеме.

Гостем интервью данного журнала является известный эстонский писатель и политический деятель Пауль Эрик Руммо. Он пытается кратко объяснить проблему власти и духа, которая по его мнению в освободившейся Эстонии изменила свое значение, так же он находит, что с парой клишевых общих понятий в сегодняшнем мире уже не с ориентироваться. И к эстонской литературе интервьюируемый подходит как к высоко абстрактному общему понятию и утверждает, что эстонская литература будет существовать до тех пор, пока она необходима, пока будет написана хоть одна книга на эстонском языке. Дополнительно он дает комментарий к статье о законе библиотеки, опубликованной в предыдущих номерах журнала и советует эстонским гражданам помнить: государство - это я. Это значит отвечающий указывает на важность законодательства и на необходимость его исполнения в государстве.

1-ого ноября архивный фонд национальной библиотеки Эстонии отмечал 60-ти летие со дня своего рождения. Об истории возникновения архивного фонда пишет заведующая секцией этого же отдела Хелле Реммельт, которая отмечает, что 1-ого ноября 1935 года в тогдашней Государственной библиотеке /предшественница национальной библиотеки/ ввели новую инвентарную книгу для новоиспеченного фонда. Мысль создать архивный фонд возникла уже в 20-ые годы. Автор статьи коротко останавливается так же на архивном фонде времен советской власти и немецкой оккупации. Сейчас в архивный фонд входят

издания опубликованные в Эстонии, все издания на эстонском языке, опубликованные за пределами Эстонии, работы эстонских авторов на других языках и иноязычная литература об Эстонии. В архивном фонде находятся издания на эстонском языке начиная с 1861 года, иноязычные - начиная с 1801 года, из них на русском языке - с 1826 года. Ранее опубликованные издания находятся в фонде редких книг. В течение шестидесяти лет в архивном фонде собралось около 280 000 изданий, из которых 162 000 экземпляров - книги.

Преподаватель педагогического университета Маре Лотт кратко знакомит нас с обучением реставраторов книги в упомянутом высшем учебном заведении. Дополнительную специальность реставраторов книги ввели в 1987 году при кафедре библиотекведения и библиографии. Мысль получила начало во время учебной практики студентов. Объем учебной работы был сначала 600 часов, умения практиковались в крупнейших библиотеках и в восстановительном учреждении "Канут". Студенты начали так же исследовательскую работу, которая в конечном итоге стала их дипломной работой. Вместе с переломным периодом первой половины 1990-ых годов в высшем учебном заведении начался переход к предметной системе и дополнительная специальность в своем прежнем виде исчезла из учебной программы, а учебные предметы сохранились. В соответствии с новыми правилами студенты имели возможность свободно выбирать эти предметы. Студенты обучаются прежде всего консервации и реставрации бумаги. В учебной программе, внедряющейся в настоящее время информационными науками университета, снова имеется программа обучения реставраторов книги, которая входит в число выборочных курсов высшей ступени. Но программа начнет действовать лишь тогда, когда ее выберут по меньшей мере восемь студентов. В связи с этим возникли бы трудности с предоставлением каждому работы. Идеальным вариантом было бы 1-2 человека одновременно и, пожалуй, не каждый год. Но на это нет сейчас денежных средств.

Старший научный сотрудник Таллиннского педагогического университета Индрек Тарт в своей статье "Много ли, мало ли напечатано поэзии в Эстонии?" задает как вопрос так и дает ответ. Его статистическая заметка предоставляет много данных о тиражах поэтических сборников, опубликованных как до так и после оккупации. Кто был основным читателем поэзии и произошли ли в этом на сегодня изменения. И. Тарт пытается так же объяснить очень большие тиражи книг советских времен. И делает это в области детской литературы тоже. Наконец, автор статьи приходит к выводу, что в 1993-1995 годах роль поэзии в эстонском обществе видоизменилась и, к сожалению, издание поэтических книг зависит опять так и от денежных средств. И хотя эти книги продолжают выходить в свет, их тираж не известен как это было в советское время. По-этому Тарт и призывает сообщать ему точные данные о издающихся сейчас и в дальнейшем поэтических книг.

Статья Кярт Мийли "Исследование результативности библиотечной работы в библиотеке Тартуского университета" говорит об Балтийско-Шведском общем проекте исследовательской работы, об окончательных и основательных результатах которого будет идти речь только 21. февраля 1996 года. В библиотеке Тартуского университета в основу исследований был взят справочник Нэнси А. Ван Хаус, Бэт Т. Вэйли, Чарлза Р. МакКлура "Measuring Academic Library Performance: A practical approach" (Chicago: ALA, 1990). Консультантом в Тарту был Бо Экенгрен, составитель заключительного отчетного доклада о произведенных исследованиях в Швеции. Шведская сторона на основе своего опыта была уверена, что общий проект, захватывающий персонал и руководство библиотеки, мотивирует библиотекарей больше думать о результате своей работы и укрепляет сотрудничество между отделами. В Тарту, во всяком случае и исследование удалось. Всегда возникает вопрос, возможно ли в какой степени измерить результативность работы библиотеки. Выясненное путем опроса удовлетворенности труднее измерить, но легче выявить недостатки в работе библиотеки. Очень много уделяется сейчас внимания возможности сравнения работы разных библиотек. Шесть недель длилось анкетирование в Тарту, в 19-ти местах обслуживания регистрировали посещения, заказы литературы и т. д. Выяснилось, что в Тарту читатели получают на руки больше литературы чем ожидалось, результаты так же показали, что читательских мест достаточно. Какого либо экономического эффекта результаты еще не дали.

SUMMARY

Tiiu Reimo, librarian of the Library of Estonian Academy of Sciences in her article "An Old Book and a Reader - Weather and How to Protect a Book from a Reader?" deals with two user groups of old books. One of them has to be taught to value books and to be introduced the rules of the exploiting of the library. The other group consists of researchers who need the help of a librarian only for looking for an interesting material. The author finds that an educated librarian cannot be used as a guard to keep a watch on the first group. T. Reimo tells about the possibilities of reading old books in the academic libraries of Estonia and reminds what books are regarded to be old and rare in Estonian libraries: in Estonian the books published before 1860, in Russian before 1825, in other languages before 1800. But these temporal bounds are shifted a bit in the present time.

The interviewed guest in this number of the journal is a well-known Estonian writer and politician Paul-Erik Rummo. He tries to explain shortly the problems of power and spirit that have changed their meaning in the re-established Republic of Estonia. He finds that one can't orientate with general stereotyped concepts in the contemporary world. He considers the Estonian literature as a general concept of high abstraction - that will survive as long as at least one book in the Estonian language has been written. P.-E. Rummo comments upon the article about the National Library Law and advises the citizens to remember - a state it is us. So he indicates to the importance of legislation and the necessity to follow it.

In their article "Is the Occupation of a Restorer Dangerous?" Urmas Kokassaar and Kurmo Kõnsa describe the impact of their occupation on human health.

Restorers contact with different chemical, biological and physical hazards.

Most of all they handle natural and human-made chemical compounds. Every compound has the capacity to cause injury to human health.

Microorganisms (bacteria, fungi) may also be dangerous to human health by causing infections, diseases, allergies and toxicoses. Microbiological monitoring yields information about the sanitary and ecological state of the air.

The article discusses the protective means and relevant rules that would be used and observed in any restoration workshop. The important factors in occupational safety have been outlined.

In their article "Why Must We Know the Condition of the Library and Archives Collections?" M. Siiner and K. Kõnsa speak about the results caused by the changing of paper production technology. In the 1850-1860ies, in order to increase the paper production, wood cellulose was taken into use. Since the acidity and mechanical quality of the paper have changed. The high percentage of paper acidity has become disastrous for a book. So some problems concerning the preservation of books of the 20th century have been emerged. The authors of this article are analysing the condition of books in the National Library of Estonia and in Tartu University Library. They discuss the present situation in our libraries and archives. Because of the poor quality of paper books are in danger in other countries too - so this problem is global.

On the 1st of November the Archives Collection Department of the National Library of Estonia (NLA) celebrated its 60th birthday Helle Remmelt, head of the Sector of the Archives Collection Department writes about the history of the collection. On November 1, 1935 a new inventory book for a new collection was opened in the State Library (predecessor of NLA). The thought to found an archives library goes back to the 20ies. The author describes the collection during the

Soviet and German occupations. Now the Archives Collection consists of all printed matter published in Estonia, the items in the Estonian language published abroad, the works of Estonian authors in other languages and the literature about Estonia. There are publications in the Estonian language from 1861, in Russian from 1826, in other languages from 1801. The printed matter published earlier is situated in the Rare Books Collection. During 60 years about 280,000 items of printed matter have been stored in the Archives Collection, including 162,000 copies of books.

Mare Lott, lecturer at Tallinn Pedagogical University introduces the training of book restorers in this university. This speciality was opened by the Chair of Librarianship and Bibliography in 1987, consisting of 600 hours of theoretical teaching and practical training in big libraries and in the restoration workshop "Kanut". The students started their research work and wrote diploma papers on its basis. At the beginning of the 90ies the transfer to subject system began and the students had the possibility to choose themselves the subjects connected with restoration. Now all the students get the training in paper conservation and restoration in general. In the curriculum of the Department of Information Sciences there is an upper degree facultative course in the programme of the training of book restorers. To start the programme there must be at least 8 students to participate. Probably we don't need so many restorers every year. One or two would be enough and not every year. But the University has no money for training them now.

Indrek Tart, senior researcher at Tallinn Pedagogical University in his article "Has Little or Much Poetry Been Published in Estonia?" puts a question and answers it. He gives many numerical data about the impressions of published collections of poems. He examines different reader groups. The author tries to explain the great number of impressions during the Soviet period. At last he comes to the conclusion that from 1993 to 1995 the role of poetry has altered and its publishing depends on money. The number of copies published is unknown. I. Tart appeals to the people to announce him exact data about publishing the collections of poems at the present time and in the future.

Kärt Miiil's article "Library Performance Measurement in Tartu University Library" speaks about the results of the Baltic-Swedish joint research project. The final and thorough data will be presented on February 21, 1996. The basis of the measurement is the handbook of Nancy A. Van House, Beth T. Weil & Charles R. McClure, "Measuring Academic Library Performance: A Practical Approach" (Chicago: ALA, 1990). Bo Ekengren, the compiler of the final report of the measurement in Sweden, was a consultant in Tartu. The Swedish side, according to its experiences, was convinced that this joint project, including the library staff and administration will inspire the librarians to think more about the results of their work and will strengthen the cooperation between the departments. The measurement in Tartu was a success. We can ask if and in what scale it is possible to measure the performance of library activities. It is difficult to measure it taking into account readers satisfaction. But by measuring the performance one can see the drawbacks of library activities. Now much attention is being given to the possibility to compare different libraries. This subject was also discussed at IFLA conference in Istanbul.

In Tartu the questionnaire had been performed for 6 weeks. The visits, loans and references were registered in 19 service places. It came out that the literature was more accessible than hoped and there were enough reader places, etc. Economic effect has not been achieved yet.

Вступительная строка	Марге Тийдус 4	First Column	Marge Tiidus 4
БЕРЕГИ КНИГУ!		LET'S PRESERVE A BOOK	
Для чего нам необходимо знать о состоянии фондов и архивов?	Мари Сийнер, Курмо Конса 5	Why Must We Know the Condition of Library and Archives Collections?	Mari Siiner, Kurmo Konsa 5
Древняя книга и читатель: нужно ли защищать книгу от читателя и как это делать?	Тийу Реймо 7	An Old Book and a Reader - Weather or How to Protect a Book from a Reader	Tiiu Reimo 7
Опасная ли работа реставратора?	Урмас Кокассаар, Курмо Конса 12	Is the Work of a Restorator Dangerous?	Urmas Kokassaar, Kurmo Konsa 12
Об обучении реставраторов книги в Таллинском педагогическом университете	Маре Лотт 16	Training of Book Restorers in Tallinn Pedagogical University	Mare Lott 16
Семинар "Проблемы консервации 1995" 11.-12. окт. 1995 года в библиотеке Тартуского университета	Вийу Клемент 17	Coservation problems 1995: A Seminar in Tartu University Library 11.-12. Oct. 1995	Viiu Klement 17
Конференция дней библиотеки "Хранение и восстановление книги"	Айта Краут 20	Book Preservation and Restoration: The Conference of Library Days	Aita Kraut 20
НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА		SCIENTIFIC LIBRARY	
Архивному фонду национальной библиотеки Эстонии - 60 лет	Хелле Реммельт 22	60 Years of the Archives Collection of the National Library of Estonia	Helle Rimmelt 22
Исследование результативности библиотечной работы в библиотеке Тартуского университета	Кярт Мийл 24	A Study on Library Performance Measurement in Tartu University Library	Kärt Miil 24
Семинар о руководстве научными библиотеками	Варье Куут 26	Seminar on Scientific Library Management	Varje Kuut 26
КОМНАТА БЕСЕД		INTERVIEW	
Если в человеческом обществе что то и саморегулятивно, так это культура: беседа с Паулем-Эरिकом Руммо	Майре Лийваметс 28	It There Is Something Self-regulative in the Society - It Is Culture: the Interview with Paul-Eerik Rummio	Maire Liivamets 28
HABENT SUA FATA LIBELLI		HABENT SUA FATA LIBELLI	
Много ли, мало ли напечатано поэзии в Эстонии?	Индрек Тарт 29	Has Little or Much Poetry Been Published in Estonia?	Indrek Tart 29
Книги архивной библиотеки Литературного музея: "Ма-рахва кассулине календер" получил начало 150 лет назад	Михкель Вольт 33	Archives Collection of the Estonian Literary Museum: "Ma-rahwa kassuline Kalender" Was Published 150 Years Ago	Mihkel Volt 33
СТРОКА ЮРИСТА		LEGAL COLUMN	
Трудовое право на практике	Хели Наэрис 34	Right to Work Practice	Heli Naeris 34
ВЕСТИ		NEWS	
Собрание актива Эстонского общества библиотекарей	Эне Рьет 35	Meeting Estonian Librarians' Assotiation	Ene Riet 35
КОММЕНТАРИЙ		COMMENTARY	
О юридической путанице и о законе национальной библиотеке	Андо Лепс 39	About Juridical Indefiniteness	Ando Leps 39
Еще раз о законе национальной библиотеки	Эви Раннап 39	On the Law of National Library	Evi Rannap 39
ПОМЯНИМ		IN MEMORIAM	
Феликс Кауба	40	Felix Kauba	40
* * *		***	
Дипломные работы выпускников Вильяндского культурного колледжа 1995 года	40	Diploma Papers of Librarianship Department Graduates of Viljandi College of Culture in 1995	40
РЕЗЮМЕ	41	PEZIUOME	41
SUMMARY	42	SUMMARY	42

Fragment of text at the top of the page, partially obscured by a large black mark.

Fragment of text in the upper middle section, containing some legible words like "no" and "furore".

Fragment of text on the right side, containing several lines of text, including "Et habi tabernaculum nemina".

Fragment of text in the center, containing several lines of text, including "Et in domo summat totius".

Fragment of text on the left side, containing several lines of text, including "Et in domo summat totius".

Fragment of text on the left side, containing several lines of text, including "Et in domo summat totius".

Fragment of text at the bottom right, containing several lines of text, including "Et in domo summat totius".

Fragment of text at the bottom left, containing several lines of text, including "Et in domo summat totius".

Fragment of text at the bottom center, containing several lines of text, including "Et in domo summat totius".